

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

**Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису**

ЧАЙКОВСЬКИЙ ОЛЕГ ІГОРЕВИЧ

УДК 349.444:365.6(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА
ЖИТЛО В УКРАЇНІ**

081- Право

08 - Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. І. Чайковський

Науковий керівник: Корчевна Любов Олександрівна, доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Чайковський О. І. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2023.

Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням, у якому розглядається конституційно-правовий механізм захисту права на житло як органічне поєднання нормативних, організаційних та функціональних засобів правозахисної діяльності у галузі одного з найголовніших, природних та невід'ємних прав людини, напряду пов'язаних з її гідним існуванням та життям. Право на житло у науці конституційного права прийнято вважати правом другого покоління, яке має позитивний характер та залежить від економічних спроможностей держави щодо його забезпечення, реалізації та захисту. Проте сучасний розвиток уявлень про людську гідність, а також відповідні трансформації у системі міжнародних стандартів прав людини дають змогу стверджувати про зміну парадигми правової природи права на житло, визнання його не лише одним з найголовніших прав людини, але й таким, від якого прямо залежить низка інших не менш важливих прав, як то: право на життя та здоров'я, на повагу до приватного та сімейного життя, на безпечні психофізіологічні умови існування, на доступ до інфраструктурних та культурних об'єктів і т.д. Зазначені аспекти обумовлюють необхідність пошуку нових дієвих механізмів захисту відповідного права, що підтверджує особливе значення здійсненого дисертаційного дослідження.

Структура роботи складається з трьох розділів та обумовлена необхідністю здійснення наукового аналізу загальної характеристики конституційного права на житло, його правової регламентації та нормативних гарантій забезпечення та захисту у сучасному конституційному праві України, також визначення поняття та складових елементів

національного та міжнародного механізмів захисту права на житло. У першому розділі роботи проводиться системний аналіз права на житло, досліджено зміст категорії «житло» в аспекті національного та міжнародного права, а також визначається загальна характеристика та складові елементи конституційно-правового механізму захисту права людини на житло. Доведено доцільність визначення права на житло як сукупності складного комплексу правомочностей матеріального та нематеріального характеру, у яких розкривається саме конституційний аспект зазначеного права. В даній інтерпретації матеріальна складова зазначеного комплексу представлена спеціально пристосованим (житловим) приміщенням, в якому створено належні побутові та санітарні умови, а також витримано вимоги екологічної, протипожежної безпеки, інфраструктурної та культурної доступності та ін. Нематеріальна складова полягає у нормативно визначених та гарантованих умовах достатнього, автономного та безпечного житлового середовища, захищеного від зовнішнього втручання.

Зроблено висновок про особливість категорії «житла» як способу задоволення природних прав людини, таких як право на життя, здоров'я, приватність, особисту недоторканність, що і обумовлює необхідність його особливої охорони та захисту засобами конституційного права. Запропоновано доповнити діюче законодавство такими принципами, як достатність житла, повагу до житла, належний житловий простір та захист права на житло.

Доведено, що одним з елементів конституційно-правового механізму захисту будь-якого права людини є нормативні гарантії цього права, які власне виступають його правовою основою. Аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання права на житло дозволяє стверджувати про невідповідність галузевого житлового законодавства нормам та принципам Конституції України у цій галузі, оскільки ані Житловий кодекс України 1983 року, ані Закон України «Про засади державної житлової

політики» 1995 року не можна вважати адекватним реаліям та викликам сьогодення щодо забезпечення та захисту такого важливого для кожної людини права. З цією метою у роботі наголошено, що одним з найважливіших кроків в аспекті удосконалення конституційного механізму захисту права на житло має бути реформування житлового законодавства.

Наведено авторське бачення механізму захисту конституційного права на житло як комплексної системи нормативно-правових положень, суб'єктів, засобів та форм, що функціонують з метою забезпечення доступу до житла (для осіб, які не мають іншої можливості реалізувати відповідну потребу), поновлення стану належної реалізації порушеного права на житло, усунення перешкод в його реалізації, а також застосування визначених заходів відповідальності до суб'єктів, які приймають відповідні рішення.

У другому розділі роботи розглядаються особливості національного механізму захисту права на житло, виявлені основні риси позасудових форм захисту, а також проаналізовано тенденції практики захисту права на житло загальними судами та Конституційним Судом України. Окрему увагу у дисертації приділено стану та перспективам розвитку державної житлової політики як загального напрямку функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування у механізмі захисту права на житло, окреслено проблеми цього напрямку та визначено основні пріоритети у їх вирішенні. Доведено, що державна житлова політика має зазнати кардинальних змін, особливо враховуючи виклики повномасштабної війни та пост воєнного часу, які вимагають швидких та ефективних рішень у забезпеченні житлом одразу великої кількості людей. У цьому контексті постає низка інших не менш важливих питань, які матимуть прямий вплив на механізм захисту права на достатнє житло: збільшення обсягів соціального житла, оптимізація обліку осіб, які потребують тимчасового або постійного житла, здійснення ефективного управління відповідним житловим фондом, його утримання та забезпечення відповідності технічним, санітарним,

епідеміологічним та іншим вимогам та ін. З метою вирішення окреслених питань запропоновано удосконалити існуючу систему органів влади, уповноважених здійснювати забезпечення та захист права на житло, зокрема – розширити контрольні повноваження Уповноваженого ВРУ з прав людини щодо розгляду звернень про порушення права на житло, запровадити спеціалізованого житлового омбудсмана, який матиме можливість сприяти Уповноваженому у здійсненні відповідної правозахисної діяльності та більш оперативно та професійно вирішувати проблемні ситуації із доступом до житла осіб, які його потребують.

Також враховуючи істотне збільшення обсягів фонду соціального житла через масове внутрішнє переселення зі Сходу та Півдня у інші, більш безпечні регіони країни, у роботі запропоновано змінити існуючий на сьогодні децентралізований підхід щодо управління та розпорядження цим житлом та створення відповідних структур, які будуть здатні вирішувати зазначені проблеми. Органи місцевого самоврядування, на які зараз перекладено здійснення відповідних функцій, часто не мають фінансових та адміністративних ресурсів для повноцінного їх здійснення. Тому у роботі додатково обґрунтовано необхідність запровадження єдиних операторів соціального житла, аналогічних житловим компаніям багатьох європейських країн, визначення для них чітких обмежень та правил функціонування з відповідним обсягом повноважень та відповідальності.

У роботі проаналізовано судову практику захисту права на житло та зроблено висновки щодо тенденцій її формування у напрямку усунення перешкод у користуванні житлом власником або членами його сім'ї; заборонаю позбавляти житла особи, яка користується ним певний період часу і при цьому не має жодного іншого житла; заборонаю виселяти особу з іпотечного житла без надання іншого житла для постійного проживання; визнання виселення особи з житла крайньою та найбільш серйозною формою втручання у право на повагу до житла, відзначаючи при цьому, що не

вважається порушенням такого права виселення особи зі службового житла після її звільнення чи розірвання договору. Відповідні тенденції свідчать про наближення національної судової практики захисту права на житло до міжнародних стандартів, зокрема – до практики ЄСПЛ, який у своїх численних правових позиціях щодо цієї категорії справ зазначав такі самі підходи.

У роботі обґрунтовано необхідність підвищення ролі конституційного правосуддя у конституційно-правовому механізмі захисту права на житло, зокрема – у межах застосування інституту конституційної скарги, який покликаний та функціонально-пристосований здійснювати захист конституційного права особи навіть від дії неконституційних законів. Встановлено, що правові позиції КСУ привертають увагу до важливих складових елементів права на житло, окреслюють взаємозв'язок основоположних прав людини один з одним, обґрунтовують зміст та значення міжнародних стандартів права на житло та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до цих стандартів.

Щодо міжнародної системи захисту права на житло, яку проаналізовано у третьому розділі роботи, слід зазначити, що сучасний стан міжнародно-правового регулювання права на житло представлений положеннями низки універсальних та регіональних міжнародних актів. У роботі зроблено висновок щодо необхідності приведення національного законодавства у відповідність до зазначених міжнародних положень, зокрема запровадження критеріїв «достатнього житла», які є значно ширшими за нинішній підхід щодо «мінімального» визначення квадратних метрів на одну людину, який застосовується в Україні.

Також запропоновано створення єдиного реєстру рішень ЄСПЛ як контрольного механізму захисту конвенційних прав, який у своїх численних правових позиціях значно розширив саме поняття «житла» та здійснив

істотний вплив на формування елементів його захисту на національному та міжнародному рівні.

Ключові слова: конституційні права, право на житло, конституційний механізм захисту, будівлі та споруди, нерухомість, право власності, право користування, соціальне житло, судовий захист, право на захист, міжнародні стандарти захисту, Європейський суд з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, електронні реєстри.

SUMMARY

Chaikovskiy O. I. Constitutional and legal mechanism for protection of the right to housing. – Qualifying research work as a manuscript..

Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 “Law” in the speciality 081 “Law”. - Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2023.

The dissertation is the first comprehensive study in Ukraine, which examines the constitutional-legal mechanism for the protection of the right to housing as an organic combination of normative, organizational and functional means of human rights activity in the field of one of the most important, natural and inalienable human rights, directly related to its dignified existence and life. The right to housing in the science of constitutional law is considered a right of the second generation, which has a positive character and depends on the economic capabilities of the state in terms of its provision, implementation and protection. However, the modern development of ideas about human dignity, as well as the corresponding transformations in the system of international human rights standards, make it possible to assert a change in the paradigm of the legal nature of the right to housing, recognizing it not only as one of the most important human rights, but also as one on which a number of others directly depend no less important rights, such as: the right to life and health, to respect for private and family life, to safe psychophysiological conditions of existence, to access to

infrastructure and cultural objects, etc. The specified aspects determine the need to find new effective mechanisms for the protection of the relevant law, which confirms the special importance of the dissertation research being carried out.

The structure of the work consists of three sections and is determined by the need to carry out a scientific analysis of the general characteristics of the constitutional right to housing, its legal regulation and normative guarantees of provision and protection in the modern constitutional law of Ukraine, as well as the definition of the concept and constituent elements of national and international mechanisms for the protection of the right to housing.

In the first part of the work, a systematic analysis of the right to housing is carried out, the content of the category "housing" is investigated in the aspect of national and international law, and the general characteristics and constituent elements of the constitutional and legal mechanism for the protection of the human right to housing are determined. The expediency of defining the right to housing as a set of a complex set of rights of a material and immaterial nature, in which the constitutional aspect of the specified right is revealed, has been proven. In this interpretation, the material component of the specified complex is represented by specially adapted (residential) premises, in which proper household and sanitary conditions have been created, as well as the requirements of environmental, fire safety, infrastructural and cultural accessibility, etc. have been met.

The intangible component consists in normatively determined and guaranteed conditions of a sufficient, autonomous and safe living environment, protected from external interference. A conclusion was made about the peculiarity of the "housing" category as a way of satisfying natural human rights, such as the right to life, health, privacy, personal integrity, which determines the need for its special protection and protection by means of constitutional law. It is proposed to supplement the current legislation with such principles as housing adequacy, respect for housing, adequate living space and protection of the right to housing.

It has been proven that one of the elements of the constitutional and legal mechanism for the protection of any human right is the normative guarantees of this right, which actually act as its legal basis. The analysis of the current state of regulatory regulation of the right to housing allows us to assert the non-compliance of the sectoral housing legislation with the norms and principles of the Constitution of Ukraine in this field, since neither the Housing Code of Ukraine of 1983 nor the Law of Ukraine "On the Principles of State Housing Policy" of 1995 can be considered adequate the realities and challenges of today regarding the provision and protection of such an important right for every person. For this purpose, the work emphasizes that one of the most important steps in the aspect of improving the constitutional mechanism for the protection of the right to housing should be the reform of the housing legislation.

The author's vision of the mechanism for the protection of the constitutional right to housing as a complex system of regulatory provisions, subjects, means and forms functioning with the aim of ensuring access to housing (for persons who have no other opportunity to realize the corresponding need), renewal of the state of proper implementation of the violated right to housing, removal of obstacles to its implementation, as well as the application of specified measures of responsibility to subjects who make relevant decisions.

The second part of the work examines the peculiarities of the national mechanism for the protection of the right to housing, reveals the main features of extrajudicial forms of protection, and also analyzes the trends in the practice of protection of the right to housing by general courts and the Constitutional Court of Ukraine. Particular attention is paid in the dissertation to the state and prospects for the development of state housing policy and as a general direction of the functioning of state authorities and local self-government bodies in the mechanism of protection of the right to housing, the problems of this direction are outlined and the main priorities for their solution are determined. It has been proven that the state housing policy should undergo radical changes, especially considering the

challenges of full-scale war and post-war times, which require quick and effective solutions in providing housing to a large number of people at once. In this context, a number of other equally important issues arise that will have a direct impact on the mechanism for protecting the right to adequate housing: increasing the amount of social housing, optimizing the registration of persons who need temporary or permanent housing, effective management of the relevant housing stock, its maintenance and provision compliance with technical, sanitary, epidemiological and other requirements, etc. In order to solve the outlined issues, it is proposed to improve the existing system of authorities authorized to ensure and protect the right to housing, in particular, to expand the control powers of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights regarding consideration of appeals about violations of the right to housing, to introduce a specialized housing ombudsman, who will have the opportunity to assist the Commissioner in the implementation of relevant human rights activities and to more promptly and professionally resolve problematic situations with access to housing for persons who need it.

Also, taking into account the significant increase in the volume of the social housing fund due to mass internal resettlement from the East and South to other, safer regions of the country, the work proposes to change the existing decentralized approach to the management and disposal of this housing and to create appropriate structures that will be able to solve the mentioned problems. Local self-government bodies, to which the relevant functions are currently transferred, often do not have the financial and administrative resources for their full implementation. Therefore, the work additionally substantiates the need to introduce single operators of social housing, similar to the housing companies of many European countries, to define clear restrictions and rules of operation for them with the appropriate scope of powers and responsibilities.

The paper analyzes the judicial practice of protecting the right to housing and draws conclusions regarding the trends of its formation in the direction of

eliminating obstacles to the use of housing by the owner or members of his family; a ban on depriving a person of housing who has been using it for a certain period of time and does not have any other housing; prohibition to evict a person from mortgaged housing without providing another housing for permanent residence; recognition of eviction of a person from housing as the extreme and most serious form of interference with the right to respect for housing, while noting that the eviction of a person from official housing after his dismissal or termination of the contract is not considered a violation of such right. The corresponding trends indicate the approximation of the national judicial practice of the protection of the right to housing to international standards, in particular to the practice of the ECtHR, which in its numerous legal positions regarding this category of cases noted the same approaches.

The work substantiates the need to increase the role of constitutional justice in the constitutional-legal mechanism for the protection of the right to housing, in particular, within the framework of the application of the institution of a constitutional complaint, which is designed and functionally adapted to protect the constitutional right of a person even against the action of unconstitutional laws. It has been established that the legal positions of the KSU draw attention to the important constituent elements of the right to housing, outline the interrelationship of fundamental human rights with each other, substantiate the content and significance of international standards of the right to housing and the need to bring national legislation into compliance with these standards. Regarding the international system of protection of the right to housing, which was analyzed in the third section of the work, it should be noted that the current state of international legal regulation of the right to housing is represented by the provisions of a number of universal and regional international acts.

The work concludes on the need to bring the national legislation into line with the specified international provisions, in particular, the introduction of "adequate housing" criteria, which are much broader than the current approach regarding the

"minimum" definition of square meters per person, which is used in Ukraine. It is also proposed to create a single register of ECtHR decisions as a control mechanism for the protection of convention rights, which in its numerous legal positions significantly expanded the very concept of "housing" and exerted a significant influence on the formation of elements of its protection at the national and international level.

Keywords: constitutional rights, right to housing, constitutional mechanism of protection, buildings and structures, real estate, right of ownership, right of use, social housing, judicial protection, effective protection, international standards of protection, European Court of Human Rights, practice of the European Court of Rights person, electronic registers.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації**

Статті у фахових наукових виданнях України:

1. Чайковський О. І. Поняття та зміст конституційного права на житло. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №4. С.56-61.
DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.10>
2. Чайковській О. І. Конституційно-правові аспекти категорії «житло». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47. Том 1. С. 44-47.
DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.9>
3. Чайковський О. І. Судовий захист конституційного права на житло. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С.59-83. DOI <https://doi.org/10.15421/392149>
4. Чайковський О. І. Умови та принципи реалізації захисту права на житло в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. №3. С.156-162.

Статті у виданнях, індексованих у науково метричних базах WoS:

5. Serhii S. Sviatoshniuk, Liliia O. Bakalo, Oleg V. Bilostotskyi, Serhii F. Gut, Oleg I. Chaikovskiy, Oleksandr M. Zaiets. Legal Mechanisms for Protection of the Rights of Participants in Contractual and Non-Contractual Legal Relations. *Cuestiones políticas*. Vol. 39 № 71 (2021). P. 147-165. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.07> (Web of Science).

Статті у інших наукових виданнях:

6. Чайковський О. І. Міжнародний механізм захисту права на житло людини. *Науково-практичний журнал KELM*. 2021. № 2 (38) vol. 1. С.194-199. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.2.32>

Тези у збірках доповідей:

7. Чайковський О. І. Право особи на отримання житлово-комунальних послуг: межі та гарантії здійснення. *Матеріали 72-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова* (29 листопада – 1 грудня 2017 року, м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2017. С.101-105.
8. Чайковський О. І. Захист права на повагу до житла в практиці Європейського суду з прав людини. *Права людини як індикатор розвитку сучасної держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (13 грудня 2021 року) / За ред. О. Васильченко; Є. Герасименко, О. Сінькевич, А. Матат. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С.99-102.
9. Чайковський О.І. Роль органів публічної влади в системі захисту права на житло: український та зарубіжний досвід. *Матеріали 76-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників*

економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 24–26 листопада 2021 р., м. Одеса / відп. ред. Побережець О. В. ; ред. кол.: Кусик Н. Л., Святошнюк А. Л., Степанова Т. В. та ін. Одеса : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 60-63.

10. Чайковський О. І. Соціальне житло в Україні: поняття та реалізація. *Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2021 С. 18-22.*

ЗМІСТ

Вступ.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ.....	27
1.1. Поняття та зміст права на житло.....	27
1.2. Нормативно-правові гарантії права на житло в Україні.....	49
1.3. Поняття та елементи механізму захисту права на житло в Україні....	60
Висновку до Розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ.....	74
2.1. Позасудові форми захисту права на житло в Україні.....	74
2.2. Судовий захист права на житло в Україні: сучасні тенденції прецедентної практики.....	102
2.3. Конституційний Суд України у механізмі захисту права на житло....	115
Висновки до Розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО.....	129
3.1. Нормативні засади міжнародної системи захисту права на житло.....	129
3.2. Практика ЄСПЛ щодо захисту права на житло та її вплив на національне судочинство.....	146
Висновки до Розділу 3.....	160
Висновки.....	164
Список використаних джерел.....	172
Додатки	195

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах економіко-правових реалій сьогодення все більшого значення набувають права людини та громадянина. Сучасні тенденції розвитку соціальної, культурної, правової та суміжних сфер суспільства ставлять у пріоритет життя, здоров'я та гідність кожної особи, висувають на передові позиції гуманістичні погляди та ідеї. Саме тому в системі основоположних прав людини особливе місце займають такі права, реалізація яких є необхідною для належного рівня фізичного існування кожної особи. До зазначеної категорії прав безсумнівно відноситься право на житло, що є невід'ємним елементом правового статусу кожної особи, її невідчужуваним правом.

Право на житло посідає фундаментальне місце в системі прав людини. Воно є одним з найголовніших конституційних прав, яке прямо пов'язане із такими правами, як право на приватність, гідний рівень життя, повага до сімейного життя, право на безпечні для життя та здоров'я умови проживання та ін. Дане право гарантоване Конституцією України, іншими законами України і має забезпечуватись та захищатись в тій чи іншій формі державою. Такий підхід законодавця відповідає найбільш прогресивним міжнародно-правовим стандартам. Однак даний позитивний «тренд», на жаль, не запобігає численним проявам порушення основоположних прав людини, та не завжди сприяє ефективному функціонуванню відповідних правозахисних інституцій. Тому одним з найбільш актуальних напрямів забезпечення законності в державі є закріплення ефективних механізмів захисту прав. Важливою також є їх планомірна адаптація до актуальних викликів правової дійсності, якій, неодмінно, має сприяти систематичне науково-теоретичне опрацювання. В цьому світлі важливим є дослідження і забезпечення ефективної реалізації прав людини, і правового механізму їх захисту.

Висловлюємо впевненість в тому, що аналіз будь-якого правового явища навряд може розраховувати на успіх у разі ігнорування

міждисциплінарних методів його дослідження та всебічного розгляду. З метою упередження певного «монокулярного» ефекту в дослідженні механізму захисту конституційного права на житло в Україні необхідним вважаємо дотриматись комплексного підходу.

Розвиток правового інструментарію, яким регулюються ті чи інші відносини у суспільстві, чи захищаються конкретні правові цінності може, серед іншого, полягати в двох напрямках:

- 1) деталізація та поглиблений аналіз окремих аспектів об'єкта дослідження;
- 2) вивчення на міжгалузевому рівні досліджуваного об'єкта як цілісного елемента складного «конгломерату» суспільних відносин та суспільно-державних інститутів різного характеру та функціонального спрямування.

Задля ефективної розробки концептуальних моделей вдосконалення правового механізму захисту конституційного права на житло в Україні, на наше переконання, необхідними є визначення сучасної інтерпретації ключових його категорій. Підлягають встановленню юридичний зміст категорій «житло», «право на житло», «захист права», «конституційне право на житло», а також сутнісна природа права на житло за законодавством України та в міжнародному праві. Необхідним є також детальний аналіз ціннісно-правової природи житла як соціально-економічного блага. Доцільним вбачається дослідження вектору судової практики тлумачення та захисту права на житло в Україні та в практиці міжнародних правозахисних інституцій. Особливої уваги заслуговує також акцентований аналіз права на житло як складової прав людини та громадянина.

Діючий механізм забезпечення та захисту конституційних прав є явищем складним та неоднорідним. Відтак, ефективний захист починається з детального опрацювання кожного з його елементів з метою чіткої визначеності ключових категорій в нормативних положеннях, цілісності та

узгодженості норм законодавства. При цьому однією з проблем не лише науково-теоретичного опрацювання, але й тлумачення у правозастосовній практиці конституційного права на житло є відсутність такої визначеності та єдності. Саме тому необхідним є послідовний аналіз складових права на житло як об'єкту правового захисту.

Дослідження всього комплексу складових категорії «житла» визначатиме подальший хід аналізу категорії правового захисту права на житло.

Ідеологічна основа даного дослідження ґрунтується на сприйнятті прав людини як вищої цінності, з чого випливає суто «інструментальна» роль держави. Вивчається насамперед її функціональна цінність як системи інститутів, процедур, органів влади та ін. Тобто автор розглядає в якості базової концепцію пріоритету людських цінностей, прав та основоположних свобод людини. На основі вищевикладеного механізм захисту одного з ключових прав людини – права на житло, розглядається автором як складна система заходів, що має гарантувати та застосовувати держава з метою створення умов фактичної та безперешкодної реалізації кожною особою власного конституційного права на житло. В цьому ракурсі, на переконання автора, держава має виважено та програмно сприяти функціонуванню даного механізму. А саме вдосконалювати діючі нормативні положення щодо захисту права на житло, систематизувати та втілювати наукові концепції щодо висвітлення та подолання проблематики захисту права на житло, сприяти популяризації ідей прав людини в українському суспільстві з метою підвищення суспільної правосвідомості та, як наслідок, зростанню ролі та ефективності механізмів здійснення свідомою особою суб'єктивного права на захист. Одним з напрямів в даній діяльності розглядається стимулювання «схильності» осіб до активного вживання заходів щодо захисту власного права на житло та конституційних прав інших осіб.

Питання вдосконалення механізмів захисту конституційного права на житло сьогодні розкрито в дослідженнях таких науковців, як Є. О. Харитонов, М. К. Галянтич, Л. Г. Лічман, І. О. Бакірова, О. Г. Данильян, О. Є. Аврамова, О. Е. Алексикова, А. Ю. Бідняжевська, К. С. Борисова, Р. А. Герасимов, Н. О. Горобець, І. В. Дзюба, Г. І. Коваленко, О. М. Берназ–Лукавецька, К. В. Заєць, В. В. Калюжний, О. О. Кармаза, Ю. В. Кириченко, О. В. Коваль, О. В. Козир, М. В. Кравченко, Ю. П. Чеберяк, І. М. Кучеренко, О. Ю. Кучеренко, І. В. Запатріна, Н. С. Марценко, О. В. Мовчан, Л. О. Мойсей, Н. М. Наумова, О. Д. Крупчан, В. В. Луць та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова в процесі виконання тем: «Імплементация міжнародних стандартів прав людини в розвитку правової системи України та особливості їх реалізації» (номер державної реєстрації 0113U00299, виконувалась в період з 2013 по 2018 роки) та «Сучасний конституціоналізм в процесі становлення та розвитку української державності» (номер державної реєстрації 0118U001585, терміни виконання 01.04.2018 – 31.12.2022 роки), що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні структурної та функціональної сутності правового механізму захисту конституційного права на житло в Україні, порядків та форм його застосування та шляхів вдосконалення.

З огляду на зазначену мету дослідження доцільно визначити наступні завдання:

- розкрити юридичну природу та поняття конституційного права на житло людини як об'єкта правового захисту;
- дослідити складові елементи конституційно-правового механізму захисту права на житло в Україні;

- визначити основні умови та принципи реалізації захисту права на житло в Україні;
- проаналізувати міжнародний механізм захисту права на житло;
- охарактеризувати національний механізм захисту права на житло;
- проаналізувати позасудові та судовий способи захисту права на житло в Україні, окреслити останні тенденції судової практики захисту права на житло;
- визначити роль та місце національної житлової політики як важливого елементу нормативної бази захисту права на житло в Україні;
- проаналізувати зміст міжнародних стандартів захисту права на житло, визначити перспективи їх імплементації у національне законодавство;
- дослідити практику ЄСПЛ щодо захисту права на житло, визначити вплив цієї практики на оптимізацію конституційно-правового механізму захисту права на житло в Україні.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини щодо врегулювання та вдосконалення правового механізму захисту конституційного права на житло в Україні.

Предметом дослідження є конституційно-правовий механізм захисту конституційного права на житло в Україні.

Методологія дослідження будується на поєднанні загальнонаукових, спеціально-юридичних та інших методів дослідження. Дисертаційна робота ґрунтується також на принципах використання комплексного, міжгалузевого підходу в аналізі окремих аспектів теми дослідження та охоплює наступні методи:

1. Метод аналізу. Даний метод застосовано в процесі дослідження системи діючого законодавства, що регламентує діяльність інституцій захисту права на житло в Україні, а також визначає основні юридичні гарантії даного конституційного права та процедурні і процесуальні аспекти його правового захисту.

2. Метод синтезу. Вказаний метод використано при розробленні нових моделей оптимізації діючого правового механізму захисту конституційного права на житло в Україні із використанням проаналізованого зарубіжного та міжнародного досвіду, а також актуальних концепцій, наведених у вітчизняній доктрині.

3. Порівняльно-правовий метод. Вказаний метод використано з метою виокремлення квінтесенції засобів та принципів захисту права на житло за поточним законодавством України та в міжнародно-правових актах.

4. Формально-логічний метод. Даний метод застосовано при встановленні алгоритмів взаємодії інститутів захисту права на житло в Україні та міжнародно-правовому вимірі, а також основ нормативно-правового забезпечення їх функціонування в правозахисній діяльності.

5. Формально-юридичний метод, який використано для інституційної характеристики механізму захисту конституційного права на житло в Україні як комплексного та поліаспектного явища, з урахуванням його функціональних особливостей та інших специфічних ознак правової природи.

6. Метод інтерпретації, що застосовано при наданні авторських визначених ключових категорій досліджуваної тематики, формування категоріального апарату, адаптованого до даного дисертаційного дослідження.

Теоретична основа дослідження складається з праць таких науковців як: М. К. Галянтич, Є. О. Харитонов, О. І. Наливайко, Л. Г. Лічман, Е. А. Лукашева, Є. О. Корольова, Б. Я. Кофман, М. В. Кравченко, Є. Мічурін, Н. Мішина, Л. О. Мойсей, Г. Г. Мойсей, О. Є. Аврамова, О. С. Комнатний, К. В. Борисова та ін.

Емпіричну основу дослідження складають Конституція України, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), інші міжнародно-правові акти та акти конституційного,

житлового, цивільного, адміністративного, кримінального та цивільно-процесуального законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні науковим дослідженням конституційно-правового механізму захисту права на житло, на основі якого розроблено та внесено низку нових положень та пропозицій щодо нормативного забезпечення, змістовного визначення та функціонування інститутів та засобів захисту права на житло в Україні.

У результаті проведеного дисертаційного дослідження вперше сформульовано, а також додатково обґрунтовано та аргументовано наступні положення:

Вперше:

- обґрунтовано авторське визначення права на житло як юридичної можливості людини мати технічно облаштований, придатний, достатній, безпечний, автономний та недоторканий житловий простір, що включає формально визначену невичерпну сукупність охоронюваних законом благ матеріального (належне житлове приміщення) та нематеріального (належні середовищні умови всередині та навколо житлового приміщення) характеру;

- аргументовано, що механізм захисту конституційного права на житло – це комплексна система нормативно-правових положень, суб'єктів, засобів та форм, що функціонують з метою забезпечення доступу до житла (для осіб, які не мають іншої можливості реалізувати відповідну потребу), поновлення стану належної реалізації порушеного права на житло, усунення перешкод в його реалізації, а також застосування визначених заходів відповідальності;

- доведено доцільність розширення компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в сфері захисту права на житло, а також негайного виявлення правопорушень в житловій сфері шляхом законодавчого закріплення права Уповноваженого щодо призупинення (ветування) дії нормативних актів певного рівня у разі порушення ними

права людини на житло; закріплення обов'язку судових, інших органів влади невідкладно, в установленому порядку, за зверненням Уповноваженого, приймати до розгляду справи щодо порушень житлових прав людини; обов'язку органів правопорядку, органів місцевого самоврядування, державних організацій та установ невідкладно надавати можливість доступу до інформації будь-якого формату, що є необхідною для виявлення та припинення конкретних порушень у галузі житлових прав людини;

- обґрунтовано необхідність запровадження спеціалізованого житлового омбудсмена як профільного органу, який буде здатний швидко та оперативно вирішувати численні різногалузеві питання захисту права на житло;

- аргументовано необхідність запровадження єдиної електронної бази рішень ЄСПЛ щодо порушення права на житло з метою підвищення рівня застосування його правових позицій у національній судовій практиці, а також у правозастосовній та правозахисній діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

Удосконалено:

- положення щодо розширення та уточнення системи гарантій конституційного права на житло як об'єкту правового захисту, зокрема такими, як: 1) свобода вибору місця проживання; 2) наявність безпечного (житлового) середовища для існування; 3) недоторканність житла; 4) недопущення свавільного позбавлення житла; 5) віднесення особи до категорії громадян, які потребують поліпшення житлових умов та сприяння в одержанні житла; 6) захист прав щодо житла від будь-яких протиправних посягань всіма доступними засобами; 7) стабільне користування займаним легально набутих приміщенням; 8) отримання змоги постійного покращення своїх житлових умов різними способами; 9) використання житлового приміщення не тільки для особистого проживання, а й для проживання інших осіб чи використання житлового приміщення з комерційною метою; 10)

недопустимість свавільного вилучення житла чи обмеження житлових прав;

11) заборона від несанкціонованого проникнення в житло інших осіб;

- доктринальні підходи щодо реалізації через право на житло широкого комплексу психофізіологічних та особистісних потреб особи у сферах соціального, економічного, побутового та іншого характеру, що у свою чергу обумовлює розуміння житла як блага, яке потребує особливого підходу до його реалізації та захисту. Враховуючи судову практику Європейського суду з прав людини, практику національних судів, положення міжнародних правових актів, імplementованих Україною, доцільним видається додатково закріпити основоположні елементи змісту вказаного права: достатність житла, повагу до житла, належний житловий простір та захист права на житло;

- пропозиції щодо впровадження централізованої системи обліку осіб, які потребують забезпечення тимчасовим або постійним житлом шляхом встановлення єдиної електронної черги різних категорій відповідних осіб, а також запровадження єдиного оператора соціального житла, здатного здійснювати його збереження на рівні, придатному для життя, підвищення та покращення цього рівня, утримання такого житла, збільшення його обсягів;

- пропозиції про необхідність включення до правового механізму захисту конституційного права на житло відповідальності за порушення житлових прав осіб будь-яким суб'єктом державної влади, як форми стимулювання правомірної поведінки посадових осіб у забезпеченні та дотриманні прав громадян на житло. Обґрунтовано перманентну дію правового механізму захисту конституційного права на житло в часовому вимірі, що виражається в його попереджувальній юридичній функції;

Отримали додаткового обґрунтування:

- підходи щодо комплексного вдосконалення нормативної складової механізму захисту права на житло через розробку та прийняття закону про державну житлову політику, який буде враховувати виклики воєнного стану

та у повоєнний час, зокрема обґрунтовано пропозиції щодо збільшення обсягів соціального житла, зміни структури управління ним та його розподілу із передачею відповідних повноважень від органів місцевого самоврядування до єдиного спеціально створеного оператора соціального житла;

- пропозиції щодо необхідності зміни принципів державної житлової політики в аспекті їх «дедержавлізації», а також відходу від правила «безкоштовного надання житла», яке було притаманно радянській системі управління, коли весь житловий фонд при цьому залишався у власності держави до формування підходу сприяння кожному у вирішенні його потреби у житлі (через придбання у власність, взяття в оренду, побудову) із забезпеченням окремим категоріям права на житло у вигляді надання його у тимчасове або постійне користування. За такого підходу система захисту права на житло має виходити із забезпечення органами державної влади та місцевого самоврядування доступу до соціального житла тим категоріям та групам осіб, які за певних обставин знаходяться у складних життєвих ситуаціях та не здатні самостійно вирішити вказану проблему;

- пропозиції щодо заходів, направлених на збільшення обсягів фонду соціального житла, зокрема: заборони подальшої приватизації державного та комунального житла, реінвестування коштів від оренди існуючого соціального житла у ремонт, реконструкцію та побудову нових об'єктів, проведення ревізії існуючих невикористаних житлових приміщень, викуп залишків житлового фонду на ринку і т.д.;

- доведено необхідність уникнення досліджень правового механізму захисту права на житло в його ізольованому стані, з огляду на тісний органічний зв'язок даної категорії із широким колом державних функцій, конституційних та інших прав людини;

- обґрунтовано необхідність підвищення ролі конституційного правосуддя у конституційно-правовому механізмі захисту права на житло,

зокрема – у межах застосування інституту конституційної скарги, який покликаний та функціонально-пристосований здійснювати захист конституційного права особи навіть від дії неконституційних законів; встановлено, що навіть при визнанні нездатності КСУ вирішити проблему відсутності адекватного сучасним викликам законодавства у галузі забезпечення, реалізації та захисту права на житло, його правові позиції привертають увагу до важливих складових елементів цього права, окреслюють взаємозв'язок основоположних прав людини один з одним, обґрунтовують зміст та значення міжнародних стандартів права на житло та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до цих стандартів.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, переліку опублікованих праць, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 197 сторінки, кількість використаних джерел – 191 позиція.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ.

1.1. Поняття та зміст права на житло.

В сучасних умовах важливість права людини на житло не потребує надто тривалого обґрунтування. Дане право є загальновизнаним та формально гарантується в тій чи іншій формі практично всіма державами. Однак іншою стороною питання є численні прояви неналежного забезпечення чи прямого порушення даного права. Нерідко ситуація зводиться до того, що право на житло знаходить формальне закріплення у відповідних актах законодавства, однак не підкріплюється запровадженням та дією відповідних механізмів забезпечення й захисту.

За таких обставин будь-яке право (право на житло не є виключенням) набуває суто декларативного характеру, не забезпечуючи реальних потреб людини. Саме тому правовий механізм захисту права на житло є невід'ємною складовою та одночасно запорукою його реалізації. Перш за все ефективний механізм захисту гарантує, на наш погляд, стан достатньої захищеності права. Така ситуація докорінно змінює ставлення до власного права на житло його суб'єкта, а також де-факто примушує державу як контрагента в наведених відносинах до більш відповідальної соціально-економічної та правової політики.

Загалом, слід підтримати думку, що основні права та свободи є сукупністю суб'єктивних публічних прав індивіда, забезпечених конституційним механізмом як правового, так і соціально-правового захисту [95, с.55]. Це перший «спрямовуючий» факт на шляху визначення юридичної природи права на житло як конституційного права особи.

Поставлені завдання дослідження ускладнюються тим фактом, що у вітчизняній доктрині та законодавстві залишаються без вирішення проблеми чіткого та єдиного тлумачення юридичної сутності категорій «житло», співвідношення категорій «право на житло» і «житлові права», форм

реалізації права на житло тощо. Визначення даних категорій не узгоджуються у теорії цивільного права, житлового права, судовій практиці України та ЄСПЛ, при тому, що саме вирішення поставлених питань має передувати обранню форм та способів захисту відповідних житлових прав [52, с.61]. Однак ефективний захист житла та повного спектру прав особи щодо нього так чи інакше вимагає остаточного розв'язання вказаних питань.

Як було встановлено у дослідженні раніше, «чітке визначення меж та ознак категорії «житло», так само як і сутності та змісту конституційного права на житло є однією з необхідних умов ефективного забезпечення і захисту даного права особи. Виведення критеріїв житла, як об'єкта правового захисту зумовлює доцільність та послідовність застосування відповідних форм правового захисту» [184, с.44].

Також було проаналізовано думки різних дослідників щодо категорії житло. Так, «на думку М. К. Галянтича та Г. В. Самойленка, житло є одночасно матеріальним благом (як об'єкт матеріального світу) та нематеріальним благом (спосіб забезпечення життєвих потреб людини, умова її безпеки тощо). Що ж до розуміння житла як немайнового блага, пов'язаного з реалізацією відповідного права людини, житло (як конституційно-правова категорія) фактично виступає способом забезпечення прав та свобод людини і громадянина на проживання в ньому, на недоторканність житла (як право на повагу до приватного життя), а також правового режиму (власність чи інше речове право)» [184, с.44-45]. Наведена характеристика яскраво демонструє різногалузеву природу права на житло. Окрім того, нематеріальний аспект права на житло дозволяє розширити його сутнісні ознаки, оскільки за такого підходу житлом визнається фактично будь-яке приміщення, яке забезпечує певну автономію фізичного існування, побуту та особистого простору особи.

На думку Л. О. Мойсей, категорію «житло» слід розглядати «у вузькому (житло як призначений для постійного проживання і визнаний цивільним

правом різновид нерухомого майна) та широкому (конституційний інститут житла у вигляді обраного місця, адресно-географічні координати якого визначають приміщення, спеціально призначене для вільного проживання людини) значеннях» [184, с.45]. При цьому визначається, що в конституційному праві «термін «житло» є ширшим за поняття «житлове приміщення», оскільки охоплює не лише житлові будинки, квартири та їх ізольовані частини, а й інші споруди, що традиційно використовуються для проживання (чум, яранга, циганська кібітка)» [184, с.45].

І. М. Фаловська зазначає: «...поняття «житло» в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод тлумачиться доволі широко і означає швидше «домівка». «Воно охоплює місце, облаштоване особою як її дім, навіть якщо його заснування не відповідало чинному законодавству» [176]. Отже дана позиція розширює наведений вище напрям тлумачення правової категорії «житло», акцентуючи увагу на тому, що «житло» як цілісний комплекс матеріальних та нематеріальних благ охороняється правом як його природна складова, а отже не може обмежуватись навіть законом, якому суперечить. В окремих випадках даний підхід має достатньо міцне формально-логічне підґрунтя та практичне втілення.

Виходячи зі змісту наведених вище позицій, можна дійти висновку, що поняття «житло» різниться в залежності від галузі права [61, с.187]. В житловому праві застосовують загальні правові принципи, що знаходять своє відображення в положеннях Конституції України, Цивільного Кодексу України, Кримінального Кодексу України, Житлового Кодексу України тощо. Серед них виділяють:

- 1) конституційний принцип (неприпустимість свавільного втручання в сферу особистого життя людини);
- 2) кримінально-правовий (неприпустимість позбавлення права власності на житло);

- 3) цивільно-правовий (точне застосування чинного законодавства, відповідно до принципів добросовісності, справедливості та розумності);
- 4) цивільно-процесуальний (рівність перед законом і судом);
- 5) житлово-правовий (гласність, публічність реєстрації майнових прав на житло тощо) [44, с.8-9].

При цьому у конституційно-правовому вимірі категорія «житло» має низку особливостей. Нами було наведено позицію О. В. Козир, який зазначає, що «житло в аспекті досліджуваного конституційного права особи слід відрізняти від того, що розуміється під ним у цивільному чи житловому праві [65, с.14-15].. При цьому слід орієнтуватися на більш широку семантику іншомовних аналогів українського слова «житло», як то англійське «home» чи французьке «domicile», а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини» [184, с.45].

Так само керуючись позиціями ЄСПЛ, особливості конституційно-правової природи терміну «житло» наводить дослідниця Т. Фулей, яка підкреслює, що він означає насамперед місце, де особа є «вдома». Дослідниця проводить семантичний аналіз значення вказаного терміна, використовуючи переклад Конвенції офіційними мовами: «(англ.: “home” – «дім», «житло», «батьківщина»; “at home” – «удома»; франц.: “domicile” – «житло», «місце проживання»; “domicile” – «удома»)» [180, с.158]. Такий підхід дозволяє їй підкреслити «важливість об’єкта (помешкання) для особи», придатного для задоволення її потреб, а не характеристики самого об’єкта, наприклад, відповідність його певним вимогам. Практика ЄСПЛ свідчить також, що юрисдикція ст.8 Конвенції (в аспекті захисту права на повагу до житла) розповсюджується на приміщення, не призначене та непридатне для проживання, якщо людина в ньому живе та це є її єдиним «домом» (циганська кибитка (шатро)), відповідно такі категорії можуть охоплюватись поняттям «житло». ЄСПЛ визначає, що «ніщо у ст. 8 Конвенції та в попередніх рішеннях ЄСПЛ не свідчить на користь того, що

концепція «житла» має обмежуватися резиденцією, яка облаштована відповідно до чинного законодавства» [184, с.45]. Вказана стаття гарантує також захист офісів (адвокатів, нотаріусів та інших) та іншого володіння особи [180, с.158].

Наведена теза викликає певні питання. Перш за все, щодо специфічної природи категорії «житла» в конституційно-правовому аспекті слід згадати, що норми Конституції України є нормами прямої дії, а всі інші законодавчі акти приймаються відповідно до положень Конституції України. Ст. 8 Конституції України встановлює також, що «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [70, ст.8]. Тож захист права на житло, на нашу думку, завжди враховує конституційну природу даного права, яке реалізується в межах системи конституційних прав та гарантій людини. При цьому в розглядуваному аспекті слід погодитись із тезою, що важливою рисою Конституції України є те, що нею передбачено створення й закріплення дієвого механізму захисту прав і свобод людини [135, с.31].

Саме виходячи із зазначених основ змісту права на житло, слід чітко корегувати загальний процесуально-правовий базис нормативного закріплення та регламентації функціонування механізмів захисту права на житло, а також тактику їх застосування в конкретному випадку. Тому природно, що житло як середовище для проживання є центральною ідеєю підходів багатьох вчених [78, с.101].

Оскільки житло розглядається неоднаково, залежно від галузевого походження правовідносин, справедливим є твердження, що воно є поліаспектним поняттям, що проявляється по-різному, залежно від сфери застосування. Згідно одного з варіантів тлумачення – «житло виступає способом задоволення потреб людини у проживанні, що робить його засобом реалізації природного права людини на життя, а також втілення права особи на задоволення потреби в житлі» [25, с.134]. В даному понятті відображено

саме конституційний зміст житла, що обумовлює необхідність його конституційно-правової охорони та захисту.

Окремою проблемою, яка потребує аналізу в даному дослідженні, виступає визначення змісту права на житло як в загально-теоретичному, так і в конституційно-правовому аспекті.

Дослідження категорії «конституційне право на житло» привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Однак окремі позиції залежать від ракурсу поглядів на вказану категорію. Також слід вказати, що у вітчизняному законодавстві значною мірою продубльовано міжнародні механізми закріплення права на житло, що також свідчить про міжгалузевий характер даного інституту. Так, наприклад певна форма порушення чи неналежної реалізації права на житло, передбаченого ст. 47 Конституції України може порушувати право громадянина на достатній життєвий рівень, передбачений ст. 48 Основного Закону.

Конституційне право на житло можна розглядати також як гарантію забезпечення державою житлом осіб, які потребують соціального захисту та не здатні самостійно реалізувати потребу у житлі через низький рівень доходів, високу ринкову вартість оренди і т.д. Водночас, на думку К. С. Борисової, до нормативно-правових гарантій самого конституційного права на житло слід включити «нормативно визначену вартість за проживання у тимчасовому соціальному житлі, що здійснює свою діяльність на платній основі» [15, с.14].

Конституційне закріплення права на житло відповідає природі вказаного права та сприяє певному посиленню правової позиції у разі захисту такого права. Так, Т. В. Наливайко справедливо зазначає, що конституційний порядок виступає «мірилом свободи розвитку індивіда, свободи його самовираження, забезпечення його гідності. Тому в конституційній державі особі має бути гарантовано процедури правового та соціально-правового захисту» [95, с.49].

Окремо було досліджено складність нормативного регулювання права на житло, яке «полягає у тому, що система нормативів, якими регулюються окремі аспекти права на житло складається з широкого кола нормативних положень, які, до того ж, не завжди узгоджуються. Це пов'язано насамперед з широким функціоналом житла як соціально-економічного блага. Житло є необхідною умовою забезпечення та охорони значної кількості потреб людини, а також засобом реалізації її законних інтересів. Таким чином, положення щодо регулювання окремих прав та інтересів особи можуть поширюватись на житлово-правові питання (умови житлових приміщень, порядок забезпечення житлом тощо)» [184, с.45].

Так, Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року [100] житло фактично закріплюється як одне з благ, необхідних для підтримання належного рівня здоров'я людини. Зокрема ст. 6 Закону передбачає право кожного громадянина на охорону здоров'я, що передбачає належний життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло тощо. Статтею 25 Закону «житло» визнано складовою життєвого рівня, який зобов'язана забезпечити держава.

Окремої уваги в аспекті регулювання права на житло займає положення ст. 77 вказаного Закону, яка «визначає професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників» [100, ст.77]. Пунктом «і» вказаної статті гарантується право даної категорії осіб на «... забезпечення житлом та телефоном». Виходячи зі змісту пункту «ї», забезпечення права на житло працівників медичних та фармацевтичних галузей, які проживають у сільській місцевості, а також пенсіонерів відповідної галузі, передбачає надання права на безплатне користування житлом, що відповідає нормам освітлення та опалення, встановлення пільг щодо сплати земельного податку, особливі умови кредитування для будівництва приватного житла або придбання автотранспорту.

За визначенням В. В. Калюжного, право особи на житло є невід'ємним природним правом людини, життя якої не можливе без житла. «Це пов'язано з потребою людини у відмежуванні від природи та соціуму, що визначають як сферу приватності особи. Одночасно вчений вказує, що права особи на житло не отримали належного механізму реалізації, будучи частково розпилені між окремими актами цивільного й конституційного законодавства, тоді як дослідження щодо поняття і змісту права на житло, елементів житлової правоздатності особи, способів реалізації житлових прав, форм і способів захисту житлових прав та інтересів особи існують здебільшого на рівні теорії» [53, с.62].

Згідно позиції Конституційного Суду України, «право людини на житло є загально визнаним. Зазначене право, як і інші конституційні права, є невідчужуваним, непорушним і рівним для всіх без будь-яких обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками. Воно не може бути скасоване і обмежене, крім випадків, передбачених Конституцією України» [156]. Точним вбачається зауваження, що право на житло «діє не виокремлено, а в тісній взаємодії з іншими конституційними правами, насамперед, із правом на свободу вибору місця проживання, правом на соціальний захист, правом на недоторканність житла та є складовою частиною права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї» [57, с.33].

Нами наводилась думка, що «Конституція України, визнавши право людини на житло одним з основних прав і свобод людини та громадянина, фактично не розкриває повністю його змісту, що слугує підставою для різних тлумачень і неоднозначних висновків з приводу його змісту та встановлення обов'язку забезпечення осіб житлом з боку держави. Наведене ще більшою мірою обґрунтовує необхідність ретельного дослідження змісту права на житло як обов'язкового етапу його правового захисту» [185, с.57].

Із зазначеного можна дійти висновку, що «конституційне право на житло має гарантувати загальнодоступний, рівний для кожного мінімум «достатнього житла», що відповідав би техніко-побутовим, санітарним та іншим стандартам, які задовольняють фізіологічні та соціально-економічні потреби людини на умовах, що відповідають її правам та гідності. При цьому справедливо, що ступінь сприяння реалізації даного права має впливати з особливостей стану здоров'я, рівня забезпеченості та інших характеристик становища конкретної особи. Сукупність цих особливостей визначає об'єм та характер обов'язків держави щодо такого сприяння» [185, с.58].

Звісно, за бажанням особа може підвищити рівень комфортності, якість, площу, облаштування та інші параметри свого житла. У такому випадку зобов'язання держави щодо захисту права на житло будуть мати більш обмежений характер, як то: прийняття відповідного законодавства, визначення системи та видів його захисту, проведення розслідувань щодо фактів порушення права на житло і т.д. Отже пріоритетним завданням держави є обов'язок дбати про забезпечення достатнім житлом осіб, які того найбільше потребують (т.зв. соціальні категорії), а також сприяти покращенню житлових умов зазначених осіб. Підвищення такого рівня є складовою суб'єктивного конституційного права на житло. В той же час, «у формі мінімально гарантованої сукупності можливостей особи щодо житлових умов – право на житло є постійним правом громадянина, що виникає з його народженням а припиняється у зв'язку зі смертю або через скасування відповідного закону» [44, с.38]. Неоднозначно експертами оцінюється можливість скасування закону як підстави для припинення права на житло, яке потребує окремого дослідження та тяжіє до спростування.

Наведене вище підтверджує позиція О. В. Коваль, на думку якої «право на житло – це право фізичної особи мати нерухомість, яка відповідає встановленим законодавством ознакам житла, та відносно якої особа може

здійснювати в тій чи іншій формі право власності» [61, с.188]. Даний підхід яскраво демонструє матеріальний аспект права на житло.

«В основі розуміння права на житло лежить його ідентифікація як невід'ємної частини прав людини, чим обґрунтована важливість захисту даного права. Природний характер права на житло обумовлює необхідність закріплення даного права для кожної особи на конституційному рівні та в міжнародно-правових актах» [26, с.157]. Вважаємо даний підхід більш універсальним, який краще віддзеркалює обов'язок держави щодо захисту та забезпечення права на житло. Так, суддя Верховного суду І. М. Фаловська зазначає, що «право на житло – це одне з найважливіших соціально-економічних прав громадян України, оскільки воно стосується основ життя людини» [176].

Наголос на різногалузевій природі права на житло робиться багатьма вченими. Л. О. Мойсей вірно вказує, що «право громадянина на житло носить як цивільно-правовий, так і адміністративний характер, а захист прав на житло досягається адміністративними, цивільними, кримінальними та процесуальними засобами. При цьому категорія «житло» пов'язується з конституційним, житловим, цивільним, адміністративним, господарськими галузями права, хоча у зв'язку із наявною специфікою не поглинається даними сферами» [89, с.120-121].

Зміст права на житло включає низку юридичних інтересів, зокрема таких як: «реалізації природного права на житло; стабільного користування займаним жилим приміщенням; покращення житлових умов; захисту житлових інтересів від незаконного вилучення житла; недопустимості обмеження житлових прав та інтересів» [24, с.16] тощо. Окремі з перелічених правомочностей суб'єкта права на житло мають дискусійний характер, однак цей факт не виключає необхідності їх правового захисту.

В той же час, позиція Конституційного Суду України, викладена у рішенні від 1 грудня 2004 р. щодо розуміння «охоронюваного законом

інтересу», полягає у наступному: «Поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» [157]. Застосовуючи відповідну позицію до права на житло, можемо констатувати розширення дії не лише самого права, але й обсяг охоронюваних інтересів, які окремо підлягають правовому захисту.

Вважаємо найбільш прогресивною концепцію до визнання природно-правового характеру права на житло у поєднанні з позитивістським підходом до його формального закріплення [91, с.68-70].

Прихильником даної концепції є Л. О. Мойсей, який зауважує, що «право на житло недоцільно тлумачити у вузькому або обмеженому розумінні, оскільки це ототожнювало б дане право з наданням притулку, «даху над головою» чи наданням оселі як предмету вжитку, тоді як вказаним правом забезпечується можливість гідного, мирного та безпечного проживання будь-де на власний розсуд» [88, с.88]. Дана теза демонструє ціннісно-правову природу «житла», яку займає Г. Г. Мойсей та відповідно до якої зазначає, що «справи про соціальні права є такими, що пов'язані з правом на людську гідність, бо людина не може бути об'єктом державної політики, якщо вона не має ні одягу, ні житла» [87, с.63].

Наведений ціннісно-правовий аспект детально розкрито у рішенні КСУ від 23 травня 2018 року, в якому він зазначив наступне: «людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України,

і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» [154]. «Особливо дане положення набуває чітко визначеної цінності в контексті розуміння людської гідності як фундаментального, складного явища, що включає внутрішню впевненість людини у власній цінності та почуття самоповаги як джерела спротиву будь-яким намаганням посягнути на свою індивідуальність і незалежність» [185, с.59], так і в якості «об'єктивної сукупності особистих прав, свобод, реалізація яких дозволяє кожній людині стати, бути і залишатися особистістю» [29, с.10-11].

З'ясовано, що комплексний підхід стає єдино можливим при визначенні природи категорії «житло» та змісту права на житло. Тож доцільним виявляється урахування саме тих позицій, що ґрунтуються на даному підході.

На думку О. Є. Аврамової, право на житло слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. «У вузькому розумінні зміст права на житло полягає у можливості отримати житло (на ринку житла або з фонду соціального призначення, зокрема при його позбавленні) та користуватися ним (суб'єктивне право на житло)» [4, с.5]. «У широкому розумінні право на житло передбачає низку правомочностей особи, а саме: володіння, користування та розпорядження житлом; створення механізмів і умов, за яких кожний громадянин мав би змогу побудувати житло, придбати його у власність або отримати у користування; використання та розпорядження приватним житлом на власний розсуд, з дотриманням закону; створення умов для забезпечення житлом малозабезпечених верств населення і людей без визначеного місця проживання, введення державного контролю за умовами проживання людини для надання адресної допомоги; створення умов охорони житла; невтручання у сферу приватного життя, що здійснюється у житлі; неможливість позбавлення житла, крім випадків, передбачених

законом» [4, с.5]. «Дана теза та наведена класифікація допомагають розкрити юридичну природу права на житло, хоча наводяться в загально-теоретичному аспекті» [185, с.59]. Конституційний аспект права на житло та механізм його захисту вимагають більшого опрацювання зазначених питань.

В окремому дослідженні нами зазначалось, що «зміст права на житло різні дослідники розуміють неоднаково, що є принциповим для розкриття теми захисту даного права» [185, с.59]. Ю. В. Кириченко, наприклад, вважає, що «сутність права на житло виражена в можливості побудувати житло, придбати його у власність, взяти в оренду чи одержати від держави чи органу місцевого самоврядування безоплатно» [55, с.304]. Також на думку вченого, «зміст права на житло складають житлові умови, житлові блага, їх одержання, поліпшення чи зміна, задоволення житлових потреб» [55, с.305]. Така позиція визначає сукупність охоронюваним законом благ, які гарантовані особі у зв'язку із її правом на житло.

У свою чергу М. К. Галянтич виходить з виокремлення елементів права на житло, до яких належать: «визначення категорій громадян, які потребують поліпшення житлових умов, право на одержання житла будь-яким способом; захист цього права від будь-яких протиправних посягань всіма доступними засобами» [26, с.160]. Дана позиція має дещо звужений характер, оскільки увага зосереджена на окремому аспекті права на житло, хоча вченим охоплено окремі його складові, не вказані раніше. Особливо слід підкреслити той факт, що науковець відносить захист права на житло до змісту даного права, підкреслюючи таким чином їх тісну органічну пов'язаність.

У дослідженні Л. Г. Лічман зміст права на житло визначається як «гарантована законом можливість збудувати чи придбати житло у власність, отримати в користування житло, що є об'єктом права власності або винаймати об'єкт власності, набути право користування житлом у якості членів сім'ї власника житлового приміщення, а також у якості осіб, які постійно проживають із наймачем житла, а також стабільно користуватися

житлом в умовах свободи вибору місця проживання і цивілізованого (безпечного) середовища існування, яке забезпечується державними гарантіями недоторканності житла і недопущення свавільного його позбавлення» [78, с.101]. Вважаємо даний підхід доволі змістовним, «оскільки вченим враховано найсуттєвіші конституційно-правові ознаки права на житло, що характеризують і зміст даного права. Окрім того, перелічені гарантії та вимоги щодо недоторканності житла та заборони свавільного його позбавлення дійсно можна визнати органічною складовою змісту права на житло насамперед у зв'язку з тим, що сама категорія житла, гарантована кожному його конституційним правом, передбачає відповідну стандартизацію, визнаючи в даній якості лише додатне, достатнє та безпечне житло» [185, с.59].

На думку В. В. Кожана, «недоторканність житла слід віднести до такої категорії прав, які впливають з права на життя»)» [64, с.14]. Науковець зазначає, що «саме такі права складають систему юридичних гарантій (юридичних засобів і способів охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина як окремого індивіда)» [64, с.14-15]. Цей аспект більш широко розкриває А. Р. Туманянс, зазначаючи, що «право на недоторканність житла чи іншого володіння – це перш за все не охорона житла, а захист і повага людини, що проживає в ньому, а також її приватного життя, що обумовлює розгляд вказаного права як невід'ємного елемента забезпечення права на недоторканність приватного життя людини» [175, с.78-80].

В свою чергу «елементами змісту недоторканності житла, як складової права на житло вважають здійснення людиною особистого життя у своєму житлі на свій розсуд; встановлення відповідного регламенту поведінки у житлі як інших фізичних і юридичних осіб, так і держави; учинення перешкод незаконному вторгненню; можливість захищатися від спроб незаконного позбавлення житла, зокрема від незаконного переселення та від умисного руйнування; можливість захищатися від агресивних дій і дій, що

турбують: від надмірного шуму, інших порушень, зокрема ущільненої забудови; здійснення комплексу дій по охороні житла від негативного впливу оточуючого середовища; надання наймачеві житла права на захист від його власника» [4, с.5-6]. Таке розуміння є цілком змістовним та базується на сумі основних гарантій, наданих Конституцією України в контексті забезпечення права на житло.

Особливість правового регулювання права на житло в Україні, на думку Ю. В. Кириченко та В. М. Долгополової, полягає у його розширеному закріпленні. На думку вчених, «змістом права на житло є житлові умови, житлові блага, їх одержання, поліпшення чи зміна, задоволення житлових потреб» [57, с.33]. Н. С. Марценко вказує, що, «гарантуючи кожній людині право на житло, держава зобов'язується створювати умови, за яких реалізація даної гарантії матиме місце в реальних правовідносинах» [80]. Останній підхід акцентує увагу на участі держави в реалізації права особи на житло. «Ця участь втілюється у вжитті державою комплексу економіко-правових організаційних та інших заходів реалізації особою права на житло. Зазначена діяльність держави здійснюється в межах її обов'язку, що кореспондує праву громадянина на житло. При цьому важливим є розуміння форм реалізації житла, що мають бути забезпечені» [185, с.60]. На думку Є. О. Харитонова, О. М. Берназ-Лукавецької та І. В. Давидової, «основними формами реалізації конституційного права на житло є: 1) будівництво житла; 2) придбання житла у власність; 3) оренда житла; 4) безкоштовне отримання житла» [43, с.12].

Зустрічається також позиція, відповідно до якої наводяться наступні форми реалізації людиною і громадянином права на житло:

1. «Активна діяльність суб'єкта, що потребує покращення житлових умов у процесі: надання жилих приміщень; користування жилим приміщенням; участі в управлінні житловим фондом; здійснення експлуатації та охорони різних видів житлового фонду;

2. Утримання від дій, що порушують житлові права інших суб'єктів;

3. Володіння, користування і розпорядження житлом відповідно до чинних нормативно-правових актів;

4. Вимоги від компетентних державних органів, громадських організацій та посадових осіб застосовувати відповідні норми житлового права і виносити справедливі індивідуально-правові рішення та вимог щодо їх виконання» [167].

Враховуючи спільні риси вищенаведених позицій, можна зробити висновок, що «зміст права на житло зводиться до наступних трьох правомочностей: стабільного стійкого, постійного користування займаним жилим приміщенням; можливості поліпшення житлових умов; забезпечення здорового середовища проживання, житлового середовища, гідного цивілізованої людини, що закріплюється Загальною декларацією з прав людини» [44, с.37].

Дана позиція є однією з ключових в дослідженні механізму захисту конституційного права на житло, адже демонструє, що порушення такого права може відбутись у формі перешкоджання належній реалізації будь-якої з наведених можливостей, що складають право на житло. Відповідно захист права на житло реалізується із застосуванням окремих галузевих положень, що встановлюють межі та способи правової охорони окремих аспектів права на житло.

«Конституційне право на житло належить одночасно всім фізичним особам та кожній людині окремо» [44, с.37], однак воно є правом складним та комплексним.

В науково-практичному коментарі до Конституції України конституційне право фізичної особи на житло визначається як право на таке благо, завдяки якому вона може реалізувати свої нагальні потреби у фізичній і духовній життєдіяльності. Зазначається також, що «даному праву властива певна дихотомія у вигляді поділу прав щодо житла на майнові (можливість проживання особи в придатному для цього помешканні) та немайнові

(особисте немайнове право на недоторканність житла)» [69, с.356]. Зв'язок права на повагу до житла із правом на повагу до сімейного життя окремо розглядають також А. К. Кучук та О. О. Орлова. Вченими право на недоторканність житла запропоновано розглядати як складову загальної системи законодавчих гарантій приватного життя особи та елемент особистої недоторканості [116, с.47].

Важливою є позиція О. Аврамової, яка розглядаючи різні підходи до правової природи житлових прав, окремо зупиняється на комплексному підході, за якого житлові права визначаються «як самостійний вид прав, що формуються не на механічному поєднанні правових норм, які регулюють усі відносини з житлом. Самостійність цих прав зумовлена їх особливою метою, об'єктом, змістом, правовою регламентацією» [3, с.4].

При цьому виникають певні умовності. Детальний аналіз права на недоторканність житла, а надто міжнародних «еквівалентів» даного права (конвенційне право на повагу до житла та ін.) дозволяє виокремлювати в їх змісті такі блага, які значною мірою співпадають із елементами змісту права на житло. Саме тому важливим є не тільки деталізований підхід, але й контекст розгляду такого права. Однак і у випадку дотримання вказаної умови не вбачається можливим препарувати право на недоторканність житла від права на житло, чи уявити останнє без обов'язкового та невід'ємного елемента – обов'язку поваги до житла та гарантії його недоторканості.

«Конституційне право на житло опосередковує відносини громадянина з державою» [44, с.38]. «Конституційне положення про право на житло закріплює за громадянином загальну можливість вступати в різні житлові відносини, мати коло житлових прав та обов'язків, а також юридичну можливість набувати, здійснювати та захищати вказані права» [44, с.38].

Слід погодитись із тим, що конституційне право на житло зводиться не тільки до фізичної можливості окремої особи перебувати певний час у своїй домівці, прилаштованій для проведення часу у відпочинку, спілкуванні

тощо. Воно являє собою «передумову для створення сім'ї, виховання дітей як природних прагнень людини, а тому має неабияке значення для розбудови соціуму (соціального суспільства), а отже є також одним з фундаментальних інтересів держави» [69, с.356]. Так, «житло має цінність для особи не лише як приміщення, придатне для проживання, але також як елемент життєвого рівня» [57, с.33].

На думку Л. О. Мойсей, конституційне право на житло є насамперед абстрактним (об'єктивним) правом громадянина мати житло для проживання, як постійно так і тимчасово [89, с.121]. Такий підхід є більш вузьким та базується, на наш погляд, переважно на положенні ст. 47 Конституції України. Більш доцільним вбачається визначення права на житло як гарантованої законом можливості практично реалізувати власні суб'єктивні житлові права для задоволення власних житлових потреб, виражених у реальному володінні та користуванні жилим приміщенням в будинках різних форм власності за умови забезпечення недоторканості таких приміщень державою [23, с.221]. Систематизуючи досліджені наукові напрацювання щодо природи конституційного права на житло, В. В. Калюжний робить, серед іншого, наступні висновки:

«1) право на житло є природним правом та виступає елементом правоздатності фізичних осіб;

2) право на житло передбачає як можливість вступати в різні житлові відносини, так і юридичну можливість їх захисту;

3) конституційне право на житло за своєю природою виступає передумовою для набуття конкретних суб'єктивних прав та обов'язків особи щодо житла. Таким чином виникнення суб'єктивних житлових прав ґрунтується на реалізації конституційного права на житло, здійснюючи яке особа вступає в конкретні житлові правовідносини» [52, с.63].

К. С. Борисова виділяє такі особливості конституційного права на житло, як «закріплення даного права у Конституції України, його

виникнення з моменту народження людини, невідчужуваність, постійність, гарантованість державою» [15, с.9]. Вчена вказує, що «зазначене право відноситься за своїм змістом до соціальних прав людини, є абсолютним, індивідуальним, загальним за характером суб'єкта, позитивним та основним за походженням правом» [15, с.7-8].

Багатоаспектність права на житло нерідко вимірюється також віднесенням до його змісту права на захист. Так, Л. Г. Лічман вказує, що «даним правом наділена кожна особа, а в конституційно-правовому вимірі дане право виражене у відносинах між особою та державою. При цьому конституційні положення про право на житло закріплюють не лише можливість вступати в житлові правовідносини, мати права та обов'язки щодо житла, але і юридичну можливість захищати ці права. Важливий акцент полягає в тому, що елементом конституційного права на житло є також недопустимість свавільного вилучення житла чи обмеження житлових прав, а також гарантованість недоторканості житла та захист від несанкціонованого в нього проникнення інших осіб та невтручання у приватне життя» [78, с.101]. Тож маємо вкрай розширене бачення конституційного права на житло, що охоплює велику кількість органічно вбудованих в його зміст правомочностей, відсутність хоча б однієї з яких ставить під сумнів можливість повноцінної реалізації права на житло особою.

Підтримуємо позицію К. С. Борисової, яка розглядає конституційне право на житло людини як суб'єктивне право, яке відображає реальну можливість індивіда [15, с.2]. Такий висновок ґрунтується на юридичній природі права на житло, нормах міжнародного права та національного законодавства, якими воно врегульоване [15, с.12]. На думку вченої, дане право «забезпечує можливість мати гідне, достатнє, безпечне, вільне від вторгнення житло. З іншого боку, конституційне право на житло встановлює обов'язок держави запобігати бездомності, примусовому виселенню та сприяти усім учасникам процесу щодо будівництва, отримання та

благоустрою житла, а також у встановлених законом випадках надавати житло безоплатно або за доступну ціну для осіб, які потребують соціального захисту» [15, с.4]. Дана позиція не має узгодження з деякими концептуальними підходами вчених, однак має цінний теоретичний зміст та достатньо повно розкриває зміст розглядуваної категорії. В контексті наведеного слід вказати, що захист права на житло здійснюється внаслідок використання конкретною особою наданих їй законом засобів та способів такого захисту, що гарантовані їй як суб'єкту права на житло.

Натомість Є. О. Харитонов навпаки вказує, що «конституційне право на житло» не відноситься до суб'єктивних прав, виступаючи елементом правоздатності фізичної особи, що виражає можливість набувати суб'єктивних житлових прав та обов'язків [181, с.78].

На наш погляд сьогодні доцільним буде саме комплексний підхід до даних позицій, з чого випливає необхідність розгляду конституційного права на житло у широкому та вузькому аспектах. Доволі розгорнуте визначення, запропоноване К. С. Борисовою вбачається найбільш ґрунтовним. Підсумовуючи досліджену джерельну базу, вчена зазначає: «Конституційне право на житло – це суб'єктивне право людини і громадянина, яке, з одного боку, надає громадянам право мати гідне, безпечне, вільне від вторгнення житло, з іншого – зобов'язує державу вживати всіх належних заходів спрямованих на перешкоджання бездомності та заборони примусового виселення, сприяти усім учасникам процесу щодо будівництва, отримання та благоустрою житла, а також, в передбачених законом випадках, надавати житло безоплатно або за доступну ціну для осіб, які потребують соціального захисту» [15, с.12]. Дане визначення демонструє широкоаспектне розуміння категорії конституційного права на житло. Воно враховує і саму диспозицію статей Основного Закону, що закріплюють право на житло, і широке коло гарантій, якими забезпечується дане право для кожної людини.

Вважаємо, що сьогодні вузьке розуміння права на житло є дещо застарілим. В умовах обраного Україною вектору економіко-правового розвитку, визначених моделей державного будівництва та взятих міжнародних правових зобов'язань не вбачається можливим ігнорувати загальносвітові стандарти забезпечення та захисту прав людини. Тож, декларований курс держави зобов'язує до стимулювання відповідної системи цінностей. В умовах пріоритетного значення прав людини право на житло не може бути обмеженим виключно наданням особі умовно придатного та безпечного для проживання об'єкту нерухомості, чи сприяння в отриманні останнього. Обов'язок сучасної держави полягає в забезпеченні, охороні та захисті набагато більш об'ємної системи соціально-економічних благ, що гарантовані людині її конституційним правом на житло.

Наскільки природною є необхідність дотримання технічно-побутових вимог до житлового приміщення, придатного та достатнього для якісного й безпечного проживання, настільки ж логічним є поширення дії механізму правового захисту на весь спектр правомочностей особи, яким вона наділена у зв'язку із власним конституційним правом на житло.

Слід, таким чином, враховувати, що забезпечення права на житло є, передусім, забезпеченням права людини на відповідне (достатнє та безпечне) середовище для власного фізичного існування в контексті реалізації свого приватного життя та життя членів її сім'ї. Право на житло є органічною складовою прав людини, тому захист права на житло має бути регламентований та відбуватись саме з огляду на юридичне значення вказаного права та факт його міжнародного визнання.

Наявна наукова проблематика спостерігається у розмежуванні понять «право на житло», «житлові права», «конституційне право на житло», а також щодо визначення категорій житла, механізму правового захисту та ін. Відтак, встановлення юридичної природи механізму захисту права на житло

передбачає ретельне попереднє теоретичне опрацювання зазначених категорій.

Виходячи з логіки збереження цілісності, елементарної інтегральності розглядуваного об'єкту в повній сукупності його складових, реалізація права на житло має передбачати не лише отримання технічно та санітарно придатного приміщення, але й створення у зв'язку з використанням такого приміщення широкого спектру умов та можливостей для особи. Тож право на житло не може вважатись реалізованим, якщо житловий об'єкт чи пов'язані з ним середовищні умови не відповідають критеріям житла, придатного та достатнього для забезпечення вказаних умов. Відтак додаткове (окреме) закріплення деяких складових права на житло у формі самостійних прав, таких як, наприклад: право на безпечність житла, права на достатнє житло та інших не вбачається логічним. Більш доцільною видається чітка конкретизація конституційного права на житло в поточному законодавстві без порушення його конституційних основ.

Важливим для визначення змісту права на житло вважаємо поєднання санітарно-технічних, технологічних, побутових, екологічних, медичних стандартів житлового приміщення із чітко передбаченим переліком нематеріальних благ, вимог безпечності тощо. Таким чином основу змісту права на житло сьогодні більш коректно розглядати як сукупність матеріальних (житлове приміщення, що відповідає встановленим вимогам) та нематеріальних (середовищні умови безпечності, автономії простору, правової гарантованості тощо) благ. При цьому слід вказати, що розвиток наукової думки у сфері житлових прав набуває високої динаміки. Стосується даний процес як підвищення умов комфортності, екологічності, безпеки та технологізації житлового приміщення, так і еволюції парадигми житлового простору індивіда як охоронюваного законом блага.

1.2. Нормативно-правові гарантії права на житло в Україні.

Важливим елементом забезпечення, реалізації та захисту будь-якого права людини є його гарантії. Майже всі дослідники, аналізуючи сутність правового механізму захисту прав людини, зазначають одним з основних його елементів саме гарантії даного права. Система гарантій прав людини є досить розгалуженою та залежить від загального рівня політичного, економічного, соціального та культурного розвитку суспільства. На практиці для реалізації конституційних прав і свобод використовуються такі дві категорії гарантій: загальні та юридичні. Загальні у свою чергу дослідниками поділяються на економічні та політичні. Звісно, з позиції аналізу конституційного змісту правового механізму захисту прав людини для нас визначальними є саме юридичні або нормативні гарантії, хоча применшувати роль загальних гарантій також не варто.

В. В. Безусий, поділяючи гарантії на загальні та юридичні, розуміє останні як «юридичні засоби, спрямовані на реалізацію і захист прав і свобод громадян» [11, с.47]. Вчений зазначає, що «зміст юридичних гарантій складає сукупність нормативно закріплених умов і засобів, та діяльність відповідних органів щодо їх застосування, спрямовану на забезпечення безперешкодної реалізації та захист прав, свобод та обов'язків особистості» [11, с.48]. Таким чином має місце підхід, відповідно якого захист права на житло має природу гарантії, оскільки право на його здійснення гарантоване кожній особі.

Гарантії (матеріальні, процесуальні, організаційні), як одна з основ захисту права, серед іншого, «служать засобом забезпечення переходу від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від таких чинників як рівень розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, наявності системи якісних законів у державі, ефективності механізмів застосування законів, ступеня правової свідомості і правової культури населення, узгодженості інтересів окремих груп населення

та суспільства в цілому і наявності високоефективного органу конституційного контролю» [28].

В свою чергу гарантії прав і свобод людини визначаються в доктрині як такі «явища, що сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист» [69, с.21]. Таким чином відповідні юридичні гарантії слугують правовим підґрунтям застосування необхідних засобів захисту права на житло.

В. Л. Федоренко визначає гарантії конституційних прав людини як «систему умов і засобів даних прав», тоді як «захист розглядається як системний та цілеспрямований правозахисний процес». При цьому вчений вдається до цілком логічного підходу, розглядаючи гарантії та захист як взаємозумовлені явища правового буття [177]. На думку вченого, «гарантії конституційних прав поєднуються із механізмами захисту та поновлення таких прав. У відповідності до вказаного підходу, виокремлюють політичні, економічні, соціальні, культурні та інші (загальні та спеціальні) гарантії конституційних прав і свобод людини» [177].

На думку В. Л. Федоренко, «захист конституційних прав і свобод людини і громадянина – це самостійний вид цілеспрямованої юридичної діяльності та процесу правозахисного змісту, що здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами у судовий та позасудовий спосіб на національному та міжнародному рівнях» [177].

За ще одним підходом правові гарантії поділяють на міжнародно-правові «(встановлені в чинних міжнародних договорах, обов'язкових для держави) та національні (конституційні та галузеві)». В даній інтерпретації «конституційні гарантії складаються із принципів конституційно-правового статусу особи, конституційних норм щодо повноважень відповідних органів державної влади та їх посадових осіб із забезпечення прав і свобод людини й громадянина, їх відповідальності, інших засобів здійснення відповідних прав

і свобод людини й громадянина, а також спеціальних можливостей найбільш ефективної реалізації прав, свобод та інтересів особи» [14, с.62].

О. І. Нелін, виділяючи нормативно-правові гарантії «(систему норм щодо реалізації прав та свобод людини і громадянина, юридичної відповідальності, юридичних обов'язків та процесуальні норми)» та організаційно-правові юридичні гарантії «(система основних суб'єктів конституційного права)», вважає перші пріоритетним видом гарантій [96, с.11].

Отже враховуючи вищезазначене, нормативні гарантії прав людини – це система правових норм, які містяться у Конституції України та діючому законодавстві поряд із нормами, які встановлюють самі права та свободи людини та направлені на їх забезпечення та захист.

Загальні положення, якими закріплено право на захист власних прав закріплюються зокрема в ч. 3 ст. 8, ч. 4 ст. 32, ст. 55 Конституції України.

Стаття 55 Конституції фактично передбачає право застосовувати будь-які форми захисту власних прав, за умови легітимності обраної форми захисту. Загалом дана стаття передбачає такі дві категорії захисту конституційного права, як судову та позасудову [71, с.125]. Таким чином, сьогодні дана стаття Основного Закону закріплює комплексний механізм захисту конституційного права особи.

Так, однією з форм захисту, передбачених ст. 55 Конституції України, є «право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [70, ст.55]. Важливим є положення, що «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [70, ст.55]. На думку Ю. В. Кириченко, конструкція ч. 2 ст. 55 Конституції України є «не зовсім логічною, оскільки права і свободи людини повинні підлягати захисту незалежно від суб'єкту, що їх порушує» [56, с.67]. Ю. В. Кириченко пропонує викласти положення ст. 55 Конституції України, включивши

закріплене «право на захист своїх прав і свобод у судових і інших державних органах» [56, с.70], чим розширити перелік наявного інструментарію конституційно–правового захисту власних прав. Науковцем також запропоновано закріпити: «право захищати свої права і свободи будь-якими не забороненими законом засобами» [56, с.70], та «право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності фізичних чи юридичних осіб, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб» [56, с.70].

Стаття 30 Конституції України гарантує кожному недоторканність житла. Положеннями статті також «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» [70, ст.30]. Л. В. Ємчук у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що «право на недоторканність житла доцільно віднести до елементів права на недоторканність особистого та сімейного життя» [42, с. 4]. Таке твердження видається логічним, враховуючи конструкцію ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини 1950 року, у якій так само поєднані права на повагу до приватного, сімейного життя, житла та кореспонденції. Таким чином правова природа права на житло органічно пов'язана з іншими правами людини, у поєднанні з якими складає єдину систему прав та гарантій, що охороняють загально визнані людські цінності, охоронювані правом.

Прямою конституційною гарантією права на житло є стаття 47 Конституції України, яка закріплює його за кожною особою в Україні, а також встановлює обов'язок держави створювати «умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду» [70, ст.47]. Ч.2 ст.47 Конституції України містить важливу гарантію забезпечення права на житло для окремих категорій осіб: «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну

для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду» [70, ст.47]. Крім того, ст. 48 Конституції України містить положення, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [70, ст.48].

Слід вказати, що механізм захисту прав, зокрема права на житло, перш за все передбачає чітке закріплення даного права та гарантій його непохитності, зокрема Конституція прямо унеможлиблює існування нормативних актів, які суперечать її положенням щодо недопущення притиснення чи обмеження існуючого обсягу прав та свобод людини. Так, не підлягають обмеженню право на життя, захист своєї честі і доброго імені, право на житло тощо [172, с.164].

В окремих випадках більш ефективними є опосередковані форми захисту конституційного права. Одним з прикладів слугує система громадських інститутів, які створюються і функціонують з метою захисту прав своїх членів та інших осіб. Так, стаття 36 Конституції України встановлює: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [70, ст.36].

Важливою гарантією є те, що для «забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [177, с.263]. Інститут адвокатури також є важливою складовою системи захисту конституційних прав і свобод людини.

Зі змісту ст. 59 Конституції України слідує ще одна з важливих гарантій захисту прав людини, яка полягає у наступному: «Кожен має право

на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [70, ст.59].

Створення для кожної особи належних умов реалізації власних житлових прав, їх належного забезпечення органами державної влади, а також удосконалення механізмів ефективного правового захисту житлових прав – сьогодні є складним та комплексним процесом, що потребує залучення не лише інституцій державного механізму, але й ретельного опрацювання на науково-теоретичному рівні. В зазначеному процесі, як справедливо зазначає А. В. Шабалін, «право на житло забезпечуватиметься державою шляхом стимулювання розвитку приватного житлового фонду» [188]. Вчений наголошує, що «Конституція України різко змінює акценти щодо надання житла, порівняно із механізмами забезпечення даного права Житловим кодексом України, у бік наближення до цивільно-правових відносин, характеризуючи дану зміну позиції держави як помилкову» [188].

Слід зазначити, що профільним законодавчим актом, який врегульовує сьогодні всі питання, пов'язані із реалізацією права на житло в Україні, є Житловий кодекс України, який був прийнятий ще у 1983 році та введений у дію з 1 січня 1984 року. Як справедливо зазначає Є. О. Корольова, «прийняття Житлового кодексу України відбувалось за абсолютно інших політико-економічних умов, аніж ті, за яких розвивається сучасна Україна» [74, с.113].

Така сама позиція прослідковується у дослідженні С. О. Комнатного, який зазначає: «конституційні норми, що гарантують право на житло, мають формувати основу законодавства у сфері житлової політики. Та попри те, що Конституцію було прийнято за часів незалежності України та її норми відповідають основним міжнародним актам у сфері прав людини і громадянина, правова база теперішньої житлової політики включає низку актів законодавства, які діють ще з часів радянської України. З цієї причини

мушу констатувати, що законодавство в галузі житлової політики застаріле, колізійне і таке, що не відповідає ані запитам суспільства, ані можливостям держави» [67, с.79].

Тут щоправда слід додати, що у 2022 році були внесені чергові зміни до Житлового кодексу, завдяки яким вперше з моменту проголошення незалежності, окрім іншого, була змінена його назва з «Житлового кодексу УРСР» на «Житловий кодекс України», а також внесено низку змін щодо наближення положень кодексу до Конституції України.

Відповідно до ст. 1 ЖК України, право на житло «забезпечується розвитком і охороною житлового фонду, сприянням кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, справедливим розподілом під громадським контролем жилої площі, яка надається в міру здійснення програми будівництва благоустроєних жител, наданням громадянам за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення для категорій громадян, визначених законом, а також невисокою платою за квартиру і комунальні послуги» [44¹, ст.1].

Втім, діючий на сьогодні ЖК України є дещо сумнівним фундаментом для ефективного захисту права на житло. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив, що «у зв'язку з прийняттям ЖК України до набуття чинності Конституцією України, ряд його положень є такими, що нівелюють сутність конституційного права кожної особи на житло, не відповідають й іншим конституційним засадам соціального, економічного розвитку Українського суспільства та держави, унеможливають вільне набуття кожним права приватної власності на житлові об'єкти відповідно до закону» [20, с.72]. Розвиваючи загальну позицію науковців щодо необхідності прийняття нового Житлового Кодексу в Україні, з метою вдосконалення правового механізму захисту права на житло в Україні слід додати декілька конкретизуючих пропозицій:

- по-перше, на думку автора, необхідним є прийняття саме комплексного кодифікованого акту, яким слід вирішити низку розглянутих в даному та інших дослідженнях питань щодо: чіткої регламентації конституційного права на житло та форм його реалізації (в т.ч. з урахуванням питання конкретизації конституційних положень щодо права на житло); спрощення доступу громадян до процедур реалізації права на житло; впровадження систематизованих положень щодо захисту права на житло; відлагодження механізмів та посилення заходів відповідальності органів державної влади та відповідальних посадових осіб за неналежне (в т.ч. несвоєчасне) виконання обов'язків з забезпечення права на житло громадян;

- по-друге, створення кодифікованого акту, на думку автора, об'єктивно сприяє спрощенню усвідомлення кожним громадянином комплексу власних житлових прав, сприяє загальній правосвідомості, що є фундаментальною умовою ефективної дії механізму захисту права на житло.

Деякі гарантії мають здебільшого правоохоронний характер, застосовуючись при захисті в контексті правової основи порушеного права. Так, відповідно до ч. 6 ст. 131 Кодексу України з процедур банкрутства, «житло не включається до складу ліквідаційної маси, якщо воно є єдиним місцем проживання сім'ї боржника (квартира загальною площею не більше 60 квадратних метрів або житловою площею не більше 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї боржника чи житловий будинок загальною площею не більше 120 квадратних метрів) та не є предметом забезпечення» [62]. Слід вказати, що основна функція та правова мета вказаного положення пов'язується із вирішенням дещо інших галузевих питань, однак ґрунтуються вони саме на визнаній необхідності недопущення порушень основ права особи на житло. Тут справедливою також вбачається думка, що процесуальні гарантії основних прав і свобод формалізують і упорядковують механізм правового захисту [95, с.52].

Гарантії забезпечення та захисту права на житло мають також економічне підґрунтя, оскільки в Україні дане право реалізується неналежним чином в тому числі через низькі економічні показники. Однак у зв'язку з цим механізм захисту права на житло, на наш погляд, перебуває в процесі еволюціонування, яке має під впливом міжнародних стандартів захисту прав людини змусити держави до перерозподілу зусиль та ресурсів на користь забезпечення прав людини шляхом скорочення витрат на декларативні чи популістські програми, а в окремих прикладах на геополітичні амбіції.

В межах даної концепції в ХХ столітті отримала певну правову регламентацію така категорія, як «придатність житла», що поєднувала вимоги з безпечності житла для проживання [2, с.8]. Сьогодні технічні, екологічні та юридичні умови знаходяться на іншому рівні, що відповідає сучасним ціннісно-правовим поглядам на права та належний рівень людського існування. Однак більший масштаб мають і негативні процеси: соціальні конфлікти, екологічні проблеми, політико-правові загострення всередині держав та на міжнародній арені. На фоні останніх відбуваються інциденти з таким наслідками, що забезпечення та захист права на житло набувають суто декларативного характеру. При цьому в умовах відносної стабільності територій реалізації підлягають всі нормативно закріплені категорії вимоги до придатності житлового приміщення:

- технічна (відповідність вимогам будівельних норм і правил)
- санітарна (відповідність певним санітарно-гігієнічним вимогам, як то належний рівень шуму, вібрації, випромінювань, що не несуть шкоди здоров'ю) [164, с.71-72] тощо.

Так, наприклад, згідно ст. 31. Закону України «Про систему громадського здоров'я» встановлені «медико-санітарні вимоги щодо безпечності для здоров'я і життя людини житлових приміщень» [123, ст.31]. Зокрема, ч.1 цієї статті містить наступні вимоги: «Житлові приміщення за

площею, плануванням, освітленням, інсоляцією, мікрокліматом, повітрообміном, станом повітря, а також за рівнями шуму, вібрації, іонізуючого та неіонізуючого випромінювання повинні відповідати вимогам, визначеним державними медико-санітарними нормативами та правилами, з метою забезпечення безпечних і нешкідливих умов проживання незалежно від строку такого проживання» [123, ст.31]. Важливою гарантією забезпечення права на житло в аспекті його відповідності санітарним вимогам є норма, що міститься у ч.2 ст.31 зазначеного закону: «Заселення житлових приміщень, визнаних відповідно до вимог санітарного законодавства непридатними для проживання, надання для постійного або тимчасового проживання таких нежитлових приміщень забороняється» [123, ст.31].

В окремих випадках може бути встановлено також спеціальний порядок регулювання захисту житлових прав окремих категорій осіб. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про встановлення додаткових гарантій щодо захисту прав громадян, які проживають на територіях проведення антитерористичної операції, та обмеження відповідальності підприємств – виконавців/виробників житлово-комунальних послуг у разі несвоєчасного здійснення платежів за спожиті енергетичні ресурси» [131], встановлювалось, що до 31 грудня 2020 року по відношенню до громадян, які мешкають на території проведення Антитерористичної операції (далі – АТО), передбачені «додаткові гарантії захисту житлових та майнових прав громадян, звільнених на підставі зазначених обставин, до моменту їх працевлаштування, за умови отримання ними статусу зареєстрованого безробітного» [119]. Слід зазначити, що виконання даного закону, який не втратив чинності на сьогодні, де-факто не вирішує значної кількості юридичних проблем із реалізацією та ефективним захистом житлових прав громадян. Окрім цього, запровадження в Україні Операції об'єднаних сил (Далі – ООС) [127] призвело до створення певних колізій в регулюванні пільг

особам, що проживають в зоні проведення АТО, на чому акцентують деякі правники [99]. Лише 17.01.2020 року, з метою підтримки громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, було офіційно подано на розгляд Верховної Ради України проект закону України N 2783 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з завершенням антитерористичної операції та проведенням операції Об'єднаних сил» [118].

Станом на 2019 рік також зафіксовано, що «на місцевому рівні не здійснюється належна діяльність із соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема щодо захисту житлових прав дітей, в тому числі дітей-сиріт, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, та позбавлених батьківського піклування» [191].

Визначені спеціальні форми захисту права на житло передбачають деякі відмінності. Переважно це виражено у суб'єктному складі, внаслідок чого захист права на житло осіб певної категорії стає обов'язком вповноваженого суб'єкту (органи опіки, органи соціального захисту тощо),

Водночас, зазначене не позбавляє права застосовувати загально визначені засоби захисту права на житло. Так, відповідно до ч.2 ст. 16 Цивільного кодексу України встановлено наступні способи захисту цивільних прав та інтересів: «1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [183, ст.16]. Зазначено також, що судом може бути обраний інший спосіб захисту цивільного права або інтересу, що передбачений договором, законом України чи визначений у встановленому порядку судом.

Також практика захисту права стикається з проблемами неюридичного характеру, вирішення яких втім потребує саме правового аналізу. Так, в правовій доктрині до вказаних питань відносять «стан житлового фонду (його якість, зношеність, експлуатація), матеріальні можливості людей щодо придбання житла (його доступність), обмеження права окремих категорій осіб на отримання соціального житла» [75, с.2] та ін.

1.3. Поняття та елементи механізму захисту права на житло.

Аналіз складових елементів механізму захисту права на житло в Україні доцільно розпочати із визначення сутності самого поняття «механізм захисту права». Термін «механізм» часто використовується у конституційно-правовій науці, проте не завжди приділяється достатня увага його визначенню.

Досліджуючи актуальні проблеми механізму захисту прав людини, І. І. Сенчук зазначає, що він «тлумачиться в юридичній літературі по-різному: як система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина; як складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; як система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина. Як бачимо, відсутній єдиний підхід до тлумачення означеного явища, однак дослідники погоджуються, що це процесуальна діяльність» [162, с.190].

За точним зауваженням Ю. С. Разметаєвої, «лише переведення прав людини у статус правових норм і обов'язкових стандартів недостатньо для того, щоб вони «працювали» в певному суспільстві, тому повинні існувати механізми їх реалізації та захисту» [136, с.61]. Авторка зазначає, що «у найзагальнішому вигляді механізм реалізації прав людини становить собою сукупність відповідних об'єктивних і суб'єктивних чинників їх реалізації. До об'єктивних належать наявність відповідної законодавчої бази та правозастосовної практики, органів державної влади й органів місцевого

самоврядування, за допомогою яких ці права отримують здійснення й захист (структури та процедури для реалізації); до суб'єктивних – усвідомлення себе власником прав людини та сприйняття прав як цінності, виховання поваги до прав іншої особи, суспільно-правова активність індивіда тощо [136, с.168].

Слід зафіксувати, що в доктрині залишається актуальною проблема визначення юридичного змісту правового механізму захисту прав. Так, О. І. Наливайко чітко розмежовує захист прав та правовий захист людини. В наведеній науковцем концепції захист права є складовою правового захисту людини, що включає примусову правову (в т. ч. матеріально–правову і процесуальну) діяльність органів державної влади і управління, правоохоронних органів, громадських організацій і посадових осіб, а також громадян і осіб без громадянства. Така діяльність здійснюється законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого або порушеного права людини. Категорія захисту права включає право на захист, форми захисту, заходи примусу (заходи захисту і заходи відповідальності) [94]. Водночас, В. І. Вишковська вказує, що «захист прав людини – це виключно правозастосовна діяльність, а правовий захист це і правозастосовна, і правотворча діяльність» [18, с.53].

Існують певні термінологічні відмінності і у розумінні механізму захисту прав. Як зазначає В. І. Вишковська, «поняття механізму захисту прав людини є динамічною характеристикою і переважно є ширшим, аніж поняття самого захисту, зазвичай включаючи декілька підсистем, підмеханізмів чи елементів» [18, с.53]. Розглядаючи механізм захисту прав як складне, багатоаспектне та цілісне явище правової дійсності, вчена пропонує використання поняття «механізм правозахисної діяльності». Зазначений механізм розглядається як діяльність уповноважених правозахисних органів та організацій, врегульована правовими основами, в сукупності із юридичними засобами та соціальними умовами, що визначають процедуру захисту (поновлення) прав і свобод людини та громадянина [18, с.54-55]. В

даній інтерпретації структура механізму розглядається вченою як єдина узгоджено функціонуюча система взаємопов'язаних між собою елементів, що створюють у своїй сукупності реальні можливості для захисту порушених прав і свобод особи. До її складу віднесено такі складові:

- «правова (нормативна) – представлена системою правових норм та принципів, що регулюють відносини у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, до яких входять:
 - а) нормативно-правові акти, що визначають засади здійснення правозахисної діяльності;
 - б) нормативно-правові акти, що встановлюють систему правозахисних органів та організацій і визначають їх правовий статус.
- інституційна (організаційна) – суб'єкти правозахисної діяльності (спеціально уповноважені державою здійснювати відповідно до закону діяльність, спрямовану на захист прав та свобод людини і громадянина);
- функціональна – представлена правозахисною діяльністю (діяльністю щодо надання правової допомоги у спірних питаннях із охорони права, зловживанням правом, а також щодо державного гарантування охорони прав громадян правозахисними органами)» [18, с.55].

Так само на системності як головної ознаки механізму захисту прав людини наголошує І. І. Сенчук, зазначаючи, що він складається з певних частин, до яких автор відносить «право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій» [162, с.190]. Таким чином, автор зазначає, що «механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом» [162, с.190].

На думку О. Д. Бардакової, «механізм реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина має включати такі елементи як: гарантії здійснення

прав людини, юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини), процес фактичного втілення можливості та необхідності в дійсність, умови і фактори такого процесу» [10, с.15]. При цьому в результаті розгляду даних елементів в динаміці, вчена визначає, що «реалізації прав і свобод людини та громадянина, як і буд-якій діяльності, притаманний певний процес, що включає три стадії: правовий статус, правові відносини, користування певними благами» [10, с.15]. Суть же вказаного механізму полягає в досягненні справедливості у суспільних відносинах при порушенні прав людини [10, с.15].

Виходячи з наведених вище позицій, можемо зробити висновок, що механізм захисту прав людини визначається як система нормативних, інституційних та процедурних засобів захисту права. Механізм захисту запускається у випадку порушення права з метою його відновлення, попередження або компенсації за таке порушення.

Аналізуючи безпосередньо механізм захисту права на житло, слід зазначити, що він є досить складним та багатоаспектним явищем у зв'язку із різною природою житлових прав, про що згадувалось у першому розділі роботи. Так, В.І. Теремецький та О.Є. Аврамова у своєму монографічному дослідженні зазначають, що «захист житлових прав може відбуватися у цивільно-правовому та адміністративному порядку. Тому слід виокремлювати такі дві правові категорії: цивільно-правовий та адміністративно-правовий захист прав людини у житловій сфері. Незважаючи на різну правову природу цих дефініцій, вони мають єдиний вектор напрямку – захист прав людини» [173, с.327].

Таким чином правовий механізм захисту права на житло є комплексною складною категорією, щодо якої необхідно здійснювати змістовний теоретико-правовий аналіз, достатній для чіткої правової визначеності. Слід також зазначити, що деякі науковці застосовують категорії «правового захисту» та «захисту прав» фактично як тотожні для

окремих аспектів дослідження правового механізму захисту прав, не загострюючи увагу на розмежуванні вказаних понять.

В даному дослідженні правовий механізм захисту конституційного права на житло аналізується системно, у відповідності до найбільш поширених доктринальних підходів, та застосовується щонайменше в двох формах:

- державно-правовий механізм захисту права на житло (як системно поєднаний комплекс нормативів, засобів та суб'єктів реалізації захисту права);

- правовий механізм захисту конституційного права на житло (як система нормативів, та визначених ними функцій вповноважених суб'єктів).

Розмежування вказаних підходів доцільно покласти в основу окремих досліджень відповідної тематики.

Категорія «механізм» апріорі передбачає певну динаміку функціонування злагоджених елементів, регламентованих активних дій уповноважених суб'єктів щодо відповідного завдання. Механізм захисту права є явищем, що передбачає можливість чи обов'язковість вчинення таких дій. Відтак, правовий механізм захисту конституційного права на житло доцільно розглядати як комплекс нормативних положень та уповноважених ними на вчинення визначених та впорядкованих дій суб'єктів, функціонування якого спрямовано на захист даного права.

Слід також вказати, що коректним буде поєднане застосування правового механізму захисту права на житло в широкому аспекті (як всієї системи вищевказаних нормативів та суб'єктів, функціонуючих з метою захисту права на житло в межах юрисдикції держави) та у вузькому (як визначеного переліку нормативів та уповноважених суб'єктів щодо захисту конкретної форми суб'єктивного конституційного права на житло особи чи реагування на окремих факт порушення такого права).

О. В. Петришин та Ю. Г. Барабаш зазначають, що «ефективний захист прав і свобод людини і громадянина державою забезпечується за допомогою відповідного юридико-правового механізму, який складається з нормативних (матеріальних і процесуальних) та інституційних форм та засобів. При цьому нормативна складова має бути представлена відповідною системою законодавства, дієвість якої є необхідною умовою забезпечення та захисту прав і свобод людини» [69, с.700].

Структура такого механізму насамперед представлена нормативно-правовою базою та уповноваженими суб'єктами. Однак не слід виключати й інші його елементи. Так, в іншому підході, «механізм захисту прав також розглядається у вигляді системи засобів та факторів, що сприяють повазі до прав і свобод людини і громадянина» [166, с.15], при цьому А. В. Борейко в аналогічному підході визначає юридичний механізм (правовий механізм) як «взяту в сукупності систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин» [14, с.59].

Враховуючи ґрунтовність наведених визначень, вивчення правового механізму захисту конституційного права на житло не вбачається повноцінним та всебічним без урахування тих його елементів, що спрямовані на ефективне забезпечення даного права та сприяння його захищеності, а сам механізм неможливо розглядати поза контекстом загальної системи регулювання (закріплення, тлумачення, визначення, забезпечення, охорони, гарантування та захисту) конституційного права на житло.

Досліджуючи природу правового механізму захисту права на житло, перш за все погоджуємось з влучною тезою В. І. Теремецького та О.Є. Аврамової, які констатують «проблемність захисту житлових прав, оскільки його не виокремлено у нормах Житлового кодексу України, як наслідок, цей захист закріплено у різних нормативних актах, а його зміст не має чіткого доктринального визначення» [173, с.327]. Далі автори зазначають, що «проблемність цього питання посилюється тим, що

захист житлових прав по-різному тлумачиться та реалізується стосовно дітей та дорослих, власників та наймачів, користувачів житла та осіб, які потребують житла. Поряд із цим у судовій практиці сформована окрема категорія справ – житлові спори» [173, с.327].

І. В. Дзюба вказує, що заходи захисту порушених житлових прав «мають відновлюваний характер та спрямовуються на відновлення майново-правового положення (стану), що існувало до факту порушення відповідного особистого чи майнового права» [37, с.10]. Важливим тут є саме конституційне закріплення житлових прав, хоча їх реалізація та захист є сферою дії галузевого законодавства, насамперед житлового, цивільного та сімейного [37, с.7].

З огляду на специфіку теми дослідження ми розглядаємо саме конституційно-правову природу права на житло, а отже й відповідну категорію відновлюваних засобів, враховуючи, однак, що реалізація вказаного права відбувається в межах інших галузей, що зумовлює і відповідний характер правового захисту. Дана дихотомія фактично зобов'язує розглядати правовий механізм захисту конституційного права на житло в єдиній системі та з урахуванням специфіки його внутрішньої структури та інституційного положення в системі регулювання права на житло в Україні.

О. Д. Крупчан та В. В. Луць визначають поняття захисту в житловій сфері як «сукупність передбачених законодавством заходів, що здійснюються державними органами, органами місцевого самоврядування чи уповноваженою особою самостійно з визнання порушення та поновлення цих прав і законних інтересів як користувачів, так і володільців житла» [114, с.200]. Однак дане визначення, хоча й охоплює основні ознаки захисту права на житло, все ж є справедливим лише для окремого аспекту досліджуваного права.

Г. В. Чупріта акцентує увагу на головній ролі правового захисту в системі юридичних гарантій, що «забезпечують здійснення будь-яких прав. Відповідно до наведеної позиції, за допомогою захисту досягається відновлення становища, що існувало до порушення, попередження й припинення протиправних дій» [187, с.44].

Ю. В. Кириченко вказує, що «захист прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності є основним об'єктом конституційного регулювання, а право на захист посідає значне місце у структурі конституційно-правового статусу людини і є одним із основних, невідчужуваних прав» [56, с.64]. В такому визначенні містяться й ті ознаки, що обґрунтовують спорідненість права на захист із конституційним правом на житло особи, що мають загальні елементи змісту.

Оскільки функція захисту прав людини є однією з головних функцій сучасної демократичної держави [47, с.94], то доцільно визнати, що «реалізація та вдосконалення механізмів захисту конституційного права на житло є прямим обов'язком держави, а отже має виступати пріоритетним напрямом державної правової політики» [26, с.158]. Так, М. Р. Аракелян зазначає, що «правозахисна функція держави як один з напрямів її діяльності полягає як у закріпленні, так і в забезпеченні механізмів реалізації прав і свобод людини і громадянина» [5, с.6]. Вчений характеризує необхідність створення належного механізму реалізації і захисту прав людини які однієї з основ людиноцентричного підходу до функціонування правозахисної діяльності [5, с.14]. Даною тезою проголошується необхідність створення умов для реального забезпечення прав людини, а не лише її декларування.

Слід окремо зазначити, що природа захисту будь-якого права, а надто, такого, що є складовою системи прав та основоположних свобод людини, хоча й визнає життя, здоров'я, гідність та інші основні блага людського суспільства найвищою правовою цінністю, однак ці блага, та й сама людина не є єдиним об'єктом правової охорони та правового захисту, що має

виключно домінуючий статус та єдиний пріоритет. В окремих аспектах реалізація конкретного права людини не є можливою без створення відповідних соціальних, економічних, екологічних, політико-правових та інших умов, що ставить під захист міжнародними стандартами прав людини значну кількість інших благ - об'єктів правової охорони. Так, право на житло в розрізі міжнародних правових стандартів забезпечується не лише фактичним створенням умов «достатнього житла» як об'єкту нерухомого майна, чи суто наданням безпечного окремого приміщення. Вказане право нерозривно пов'язується, зокрема, із безпечним навколишнім середовищем, яке охороняється нормами екологічного права, підкріплюється цілісною розгалуженою системою положень щодо соціального, трудового матеріального забезпечення. Окрім зазначеного, вимоги щодо належного захисту права людини на житло зобов'язують державу в сукупності із іншими правовими стандартами також чітко впорядковувати функціонування всього державного апарату зокрема і в суміжних сферах.

Окрему увагу В.І. Теремецький та О.Є. Аврамова приділяють співвідношенню понять «захист» та «охорона» житлових прав. Так, аналізуючи низку положень Житлового кодексу та спеціальних законів у галузі захисту житлових прав безпритульних осіб, а також дітей сиріт, автори доходять висновку про тотожність захисту та охорони житлових прав. «Таке положення виникає внаслідок того, що право на житло є елементом широкої категорії – соціального захисту людини. Поняття «соціальний захист» охоплює, поряд із правом на соціальне забезпечення, ще й інші соціальні права, такі як право громадян, що потребують соціального захисту, на отримання житла безплатно або за доступну для них оплату (ч. 2 ст. 47 Конституції України), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), право на освіту (ст. 53)» [173, с.328-329].

Тут слід зазначити, що частина вітчизняних дослідників зводить питання захисту житлових прав до питань захисту права власності у межах цивільного права. Так, М. К. Галянтич зазначає, що «під захистом житлових прав фізичних осіб слід розглядати систему правомірних дій, які вчинюються як самими уповноваженими фізичними особами, так і відповідними юрисдикційними органами, які спрямовані на припинення порушення таких прав та їх поновлення. Захист житлових прав та інтересів фізичних осіб є системою активних заходів, які застосовуються фізичною особою шляхом звернення до спеціально уповноважених державних органів, спрямованою на усунення порушень права власності на житло, інших речових та зобов'язальних житлових прав та інтересів, та покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного житлового права на правопорушника» [27, с.126].

Стаття 16 Цивільного кодексу України містить перелік способів захисту цивільних прав, до яких належать: «1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб» [183, ст.16].

По суті кожен із перелічених способів може бути застосований для захисту житлових прав, однак зводити його лише до захисту цивільного суб'єктивного права не можна. Погоджуємось з позицією В. І. Теремецького та О.Є. Аврамової, що «на відміну від цього захист житлових прав як в міжнародному, так і в національному законодавстві охоплює більш широке коло правовідносин», а саме «забезпечення житлової потреби осіб, які

самостійно не можуть її задовольнити внаслідок матеріального стану, хвороби, безробіття; набуття права на соціальне житло (безпритульними, внутрішньо переміщеними особами, дітьми-сиротами); створення умов для попередження виникнення стану безпритульності та бездомності; захист від примусового виселення; зобов'язання щодо подолання аварійності житла; забезпечення стабільного та безпечного користування житлом; заходи щодо подолання домашнього насильства у разі позбавлення житла як форми економічного насильства в сім'ї; відновлення, визнання житлових прав та відшкодування шкоди у разі їх порушення» [173, с.336-337]. Підсумовуючи все вищенаведене, автори доходять висновку, що «захист прав людини у житловій сфері є комплексною категорією юриспруденції, а тому може досліджуватися у межах конституційного, цивільного, адміністративного та житлового права» [173, с.339].

Специфічний характер конституційно-правового механізму захисту права на житло обумовлений, з нашої точки зору, поєднанням публічного та приватного аспектів у правовій природі житлових прав. На такому поєднанні наголошує К. В. Заєць: «за своїм характером конституційне право на житло є публічно-правовою нормою. У житловому праві поєднуються як публічний, так і приватний інтерес. Публічний інтерес реалізується за допомогою механізму обліку громадян, які потребують покращення житлових умов та надання житла в державному та комунальному житловому фонді. Приватний інтерес полягає в тому, що кожний громадянин намагається самостійно задовольнити особисту потребу в житлі» [48, с.127]. Далі автор зазначає, що «окрему групу утворюють норми, які регулюють відносини із захисту житлових прав. Тому суб'єктивне право на житло охоплює потребу громадян у задоволенні забезпечення житлом та захист цих прав» [48, с.128], а також що «захист житлових прав здійснюється приватними і публічними нормами. Так, порушення прав у публічній сфері є підставою застосування публічних приписів. Охорона та захист суб'єктивних прав приватного характеру

здійснюється за допомогою загальних цивільно-правових способів захисту та спеціальних засобів, передбачених житловим законодавством» [48, с.129].

Враховуючи вищенаведені позиції, В.І. Теремецький та О.Є. Аврамова підкреслюють, що: «унаслідок комплексності житлово-правових феноменів можна стверджувати про можливість застосування у сфері захисту житлових прав як цивільно-правового, так і адміністративно-правового захисту. Крім того, сутність адміністративного права спрямовано на підтримку прав людини» [173, с.340].

З дослідженого матеріалу слід визначити, що, на думку автора, захист права на житло – це регламентована законодавством діяльність уповноважених суб'єктів щодо вжиття заходів відновлення порушеного права на житло, усунення перешкод в його реалізації чи загрози його порушення, а також щодо застосування механізмів відповідальності. Механізм захисту конституційного права на житло – це комплексна система нормативно-правових положень, суб'єктів та організаційно-правових форм, що функціонують з метою поновлення стану належної реалізації порушеного права на житло, усунення перешкод в його реалізації, а також застосування визначених заходів відповідальності.

Висновки до розділу 1

Тема даного розділу зумовлена необхідністю більш чіткого визначення правового змісту та юридичної сутності права на житло, визначення системи його гарантій, а також поняття та складових елементів конституційно-правового механізму захисту. Конституційний характер вказаного права вимагає особливої уваги та відповідального підходу до взаємопов'язаних механізмів його забезпечення та захисту. Однак наявна неузгодженість наукових поглядів та недостатня визначеність на законодавчому рівні окремих елементів юридичного змісту права на житло створює відчутні перешкоди на шляху реалізації та ефективного захисту даного права. Отже

чітка визначеність правового змісту конституційного права на житло природним чином передує ефективному функціонуванню юридичного механізму його захисту, а також, як наслідок, впровадженню модернізованих економіко-правових моделей вдосконалення такого механізму. З дослідженого слід викласти наступні висновки:

- категорії «житло» та «право на житло» передбачають систему юридичних умов стандартизації та забезпечення житла. Право на житло доцільно визначати як право на отримання та використання цілісного комплексу юридично обґрунтованих благ матеріального та нематеріального характеру, сукупність яких забезпечує середовище, придатне для проживання людини в умовах належного психофізіологічного існування та достатнього особистого простору. В даній інтерпретації матеріальна складова зазначеного комплексу представлена спеціально пристосованим (житловим) приміщенням, в якому створено належні побутові та санітарні умови, а також витримано вимоги екологічної, протипожежної безпеки, інфраструктурної та культурної доступності та ін. Нематеріальна складова полягає у нормативно визначених та гарантованих умовах достатнього, автономного та безпечного житлового середовища;

- аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання категорії «житло», а також міжнародні стандарти його визначення дають змогу дійти висновку про особливість його конституційно-правової природи. У конституційному значенні житло виступає способом задоволення потреб людини у проживанні, що робить його засобом реалізації природного права людини на життя, а також втілення права особи на задоволення потреби в житлі. В даному понятті відображено саме «конституційний зміст житла, що пояснює необхідність його конституційно-правової охорони та захисту»;

- право на житло покликане реалізувати широкий комплекс психофізіологічних та особистісних потреб особи та її інтересів соціального, економічного, побутового та іншого характеру. Зазначені факти роблять

житло особливим благом, а право на житло специфічним комплексним правом, що вимагає особливого підходу до його реалізації та захисту. Враховуючи судову практику Європейського суду з прав людини, практику національних судів, положення міжнародних правових актів, імplementованих Україною, доцільним видається додатково закріпити основоположні елементи змісту вказаного права: достатність житла, повагу до житла, належний житловий простір та захист права на житло;

- у контексті зазначеного вище особливої уваги потребує аналіз нормативних положень гарантування права на житло та його захист. Конституційно-правова регламентація права на житло базується на нормах Конституції України та великої кількості спеціальних законів, найголовнішим з яких є Житловий кодекс. Однак найголовнішою проблемою нормативного регулювання права на житло полягає у тому, що Житловий кодекс України був прийнятий у далекий 1983 рік, і хоча з моменту проголошення незалежності України до його норм було внесено низку змін та доповнень, його не можна вважати адекватним та таким, що відповідає сучасним вимогам житлової політики нашої держави. Існуюча проблематика сягає широкого спектру питань: від неоднакового тлумачення категорії «житло» в положеннях норм матеріального права, до процесуальних суперечностей у здійсненні захисту житлових прав громадян. Тому реалізація та захист права на житло залишає сьогодні широкий простір для наукової дискусії та вимагає оперативних кроків реформування.

- положеннями Конституції України та законами України закріплено ряд житлових прав, що не є однорідними. Весь комплекс цих прав поділяється на майнові житлові права (права власників житла або зобов'язальні права наймачів житла та членів їх сім'ї) та немайнові особисті житлові права, пов'язані із повагою до житла, недоторканністю права на житло, доступом до захищеного, безпечного автономного життєвого простору для забезпечення гідного існування людини;

- виходячи із зазначеної специфіки, механізм захисту конституційного права на житло – це комплексна система нормативно-правових положень, суб'єктів, засобів та форм, що функціонують з метою забезпечення доступу до житла (для осіб, які не мають іншої можливості реалізувати відповідну потребу), поновлення стану належної реалізації порушеного права на житло, усунення перешкод в його реалізації, а також застосування визначених заходів відповідальності.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ.

2.1. Позасудові форми захисту права на житло в Україні.

Конституційне право на житло в Україні забезпечується обов'язком держави створювати «умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду» [70, ст.47]. Положеннями Основного Закону також встановлено, що «громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону» [70, ст.47]. Передбачається і недопустимість примусового позбавлення будь-кого житла інакше як у відповідності із законом за рішенням суду. Однак важливо враховувати, що Конституція передбачає також обов'язок держави забезпечити належний правовий захист житлових прав особи [74, с.114]. Однак, як справедливо зазначається в доктрині, дана стаття «працює» лише частково [13].

При розповсюдженій позиції, що судовий захист займає пріоритетне місце у системі захисту прав людини, погоджуємось з твердженням, що «у ефективний механізм конституційного захисту основних прав і свобод не можна ототожнювати лише із судовими засобами правового захисту» [95, с.51]. Практичний стан функціонування судової системи України та коло загальновідомих прогалин в регламентації професійної діяльності суддів, їх відповідальності, перенавантаження судів та низка інших істотних проблем сприяють втраті судовою системою довіри суспільства та поширенню прикладів звернення до позасудових шляхів захисту порушених прав.

Конституція України визначає систему органів та інших інституцій, на які покладено функцію захисту прав і свобод людини і громадянина. До таких органів відносяться Президент України, Верховна Рада України, місцеві державні адміністрації, підсистема судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений

Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України. Все частіше у наукових колах лунає думка про актуалізацію організаційно-правового механізму захисту суб'єктивних прав, у межах якого мають злагоджено взаємодіяти різні форми та засоби. «Не суперечить вітчизняним правовим реаліям думка, що судові органи є обмеженими в своїй діяльності щодо забезпечення конституційних прав і свобод. При цьому справедливо зазначається, що судові механізми захисту основних прав і свобод не вичерпують сукупності ефективних засобів правового захисту» [95, с.51].

Тож в Україні діє розвинута система позасудового захисту конституційних прав через органи влади, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інститути громадянського суспільства [177, с.264].

Позасудовий захист полягає також у можливості особи з метою захисту свого порушеного права звертатись із відповідною вимогою до правопорушника, або у відповідній формі (заяви, клопотання) до компетентних органів, державних та недержавних установ. При цьому використання позасудових засобів захисту порушеного права не перешкоджає його захисту в суді [71, с.126].

У своєму дослідженні Б. Мельниченко зазначає, що «вагоме місце у забезпеченні порушених прав, свобод і законних інтересів громадян займають адміністративні засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління» [81, с.64]. Далі авторка у якості відповідних заходів вирізняє: «1) адміністративну медіацію; 2) адміністративне оскарження; 3) притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності; 4) відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації; 5) засоби самозахисту – легальні засоби протесту» [81, с.65].

Захист житлових прав здійснюють, зокрема державні органи та органи місцевого самоврядування, виходячи зі своєї компетенції. В порядку вказаної діяльності можуть скасуватись акти підпорядкованих органів влади, державних підприємств та організацій, якщо такі акти чи рішення порушили житлові права осіб. Діяльність органів влади із захисту житлових прав осіб може також виражатись в зверненні на визначених законом підставах до суду в інтересах осіб, чий житлові права порушено [37, с.119-120].

На думку Ю. С. Лепех, «однією з важливих умов реалізації конституційного права на житло людини і громадянина є державний контроль за законністю в діяльності органів публічної адміністрації та їх посадових осіб щодо адміністративно-правового захисту права на житло» [77, с.158]. Авторка виділяє три види такого контролю: «парламентський, президентський та урядовий контроль». Як приклад функціонування парламентського контролю дослідниця зазначає, що «у складі Верховної Ради України діє Комітет з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства та регіональної політики. Контрольна діяльність депутатів полягає у праві звертатися із запитом до Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів державної влади, а також до керівників підприємств, установ і організацій, незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Такі запити можуть бути і в усній, і в письмовій формі. За ними перелічені органи (посадові особи) зобов'язані повідомити народному депутатові про результати розгляду запиту» [77, с.159].

Окрему увагу дослідниця приділяє ролі Уповноваженого ВРУ з прав людини у системі захисту права на житло. Вона зазначає, що контрольні повноваження цього інституту, хоча і потребують свого вдосконалення, все ж займають важливе місце у механізмі адміністративно-правового захисту права на житло, що підтверджується збільшенням кількості звернень громадян до Уповноваженого з відповідних питань. Ю. С. Лепех пропонує

вважати «основними завданнями Уповноваженого Верховної Ради України з питань захисту права на житло наступні:

1) постійний моніторинг додержання права на житло та його захист, внесення в установленому порядку ВРУ пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушення права на житло та права на його захист;

2) внесення до ВРУ пропозицій щодо підготовки проектів законів з питань захисту права на житло громадян, в тому числі осіб, які потребують поліпшення житлових умов;

3) здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про право на житло та його захист» [77, с.159].

Отримуючи відповідні звернення від громадян, права на житло яких ігноруються або порушуються з боку органів державної влади або місцевого самоврядування, Уповноважений відкриває провадження або надає громадянам роз'яснення, як можна самостійно захистити своє право на житло. Насамперед мають місце випадки позитивного вирішення питання щодо реалізації житлового права військовослужбовців лише після звернення до Уповноваженого зі скаргою на протиправну відмову командування у реалізації відповідного права [191].

За результатами 3035 повідомлень громадян щодо порушення економічних прав людини, що надійшли за 2019 рік до Уповноваженого Верховної Ради України, «було здійснено 88 моніторингових візитів та перевірок дотримання прав і свобод людини і громадянина. В процесі перевірок, зокрема, виявлені систематичні порушення права громадян на житло внаслідок непроведення реконструкції та капітального ремонту зношеного житлового фонду» [191, с.56]. Загалом за 2019 рік надійшло «673 повідомлення громадян щодо порушення їх прав власності, частина яких стосувалася житлових прав» [191, с.56]. Зроблено висновок, зокрема щодо питання «додержання житлових прав громадян в умовах зношеності житлового фонду... Встановлено, що рівень реалізації особами –

співвласниками будинків, що належать до застарілого житлового фонду, права на житло, яке відповідає санітарним і технічним вимогам, є критично низьким, передусім у зв'язку зі зношеністю житлового фонду та низьким рівнем фінансової спроможності людей щодо здійснення ремонту у багатоквартирних будинках» [191, с.56]. Встановлено «неспроможність органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання забезпечення житлом громадян, у яких зруйновано житло, чи грошовою компенсацією на його ремонт, через відсутність у місцевому бюджеті відповідного фінансування та підтримки з боку держави» [191, с.57].

Окремо слід зазначити діяльність Уповноваженого ВРУ щодо здійснення моніторингу законодавства та судової практики у галузі захисту прав громадян України, які через воєнні дії втратили житло та відповідно потребують його відновлення. Таким чином можна зробити висновок, що «інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини виступає додатковим (субсидіарним) засобом захисту прав і свобод людини щодо інших правозахисних механізмів. Даний інститут в межах діяльності усуває прогалини і компенсує недоліки судових засобів захисту прав людини, парламентського контролю і відомчого контролю за адміністративними органами» [12, с.51].

В ході моніторингу дотримання прав громадян на житло в умовах децентралізації у Крижанівській сільській раді на Одещині Регіональним представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Одеській області В. Михайловим було виявлено ряд недоліків унаслідок яких порушується право громадян на житло, а саме:

- «ненадання допомоги для забезпечення реалізації права на житло окремих категорій населення та громадянам, які мають потребу в житлі або проведення поточного чи капітального ремонту житла;
- недостатнє інформування населення с. Крижанівка Лиманського району Одеської області працівниками сільської ради;

- незабезпечення належного інформування осіб з вадами зору про перелік громадян, що перебувають на квартирному обліку;
- недостатнє інформування через виявлені недоліки щодо наповнення веб-сайту сільської ради (на сайті не розміщені списки про перелік громадян, що перебувають на квартирному обліку; відсутні зразки заяв на взяття на квартирний облік громадян та інші бланки необхідні для ознайомлення населення, що є перешкодою реалізації їх права на житло)» [137].

На наш погляд, здійснення політики реформування в сфері захисту права на житло в Україні має також враховувати такий напрям, як надання розширених повноважень Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини щодо нагляду за дотриманням права людини та громадянина. Таку необхідність обґрунтовано метою створення належних передумов судового та позасудового захисту права окремих осіб на житло.

Правовий статус Уповноваженого відповідає найбільш прогресивним юридичним конструкціям та сучасним принципам функціонування правових інститутів. Виступаючи елементом структури представницького органу України, інститут Уповноваженого має чітко регламентовану підпорядкованість та підзвітність парламенту держави, що ефективно запобігає зловживанням чи неналежному виконанню встановлених функцій.

Одночасно, високий рівень в ієрархічній структурі системи органів влади передбачає широкі повноваження щодо отримання та систематизації необхідної інформації про стан дотримання конституційних прав особи, ведення та аналізу статистики порушень права людини в Україні, розробки відповідних актів реагування тощо.

Однак, здійснюючи парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, очевидно, не володіє достатнім об'ємом юридичних

можливостей щодо оперативного реагування на виявлені в процесі здійснення власних функцій порушення прав людини та громадянина.

На наш погляд, функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини мають, здебільшого, характер державного моніторингу дотримання прав людини. Більш логічним та доцільним вбачається розширення об'єму встановлених повноважень з попереднім створенням належних юридичних передумов. Так, уникаючи порушення принципів розподілу влади, пропонуємо розглянути закріплення для вказаного інституту деяких додаткових засобів юридичного реагування, надання проміжних повноважень щодо негайного припинення виявлених правопорушень шляхом впровадження:

1) права Уповноваженого щодо призупинення (ветування) дії нормативних актів певного рівня у разі порушення ними прав людини;

2) обов'язку судових, інших органів влади невідкладно, в установленому порядку, за зверненням Уповноваженого приймати до розгляду справи щодо порушень прав людини;

3) обов'язку органів правопорядку, органів місцевого самоврядування, державних організацій та установ невідкладно надавати можливість доступу до інформації будь-якого формату, що є необхідною для виявлення та припинення конкретних порушень прав людини і громадянина.

Важливим в діяльності Уповноваженого є сприяння розвитку конституційного принципу «публічності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування» [122]. В сфері захисту прав громадян на житло прикладом такого напрямку є, зокрема, положення ст. 38 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [122], яка встановлює, зокрема, обов'язок держави в особі вповноважених органів щодо «інформування громадськості про проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа» [122]. Так,

відповідно до вказаної статті Закону, на ЦОВ влади покладається обов'язок «забезпечувати систематичний випуск теле- і радіопередач за спеціальними сюжетами для висвітлення питань соціального та правового захисту, фінансової підтримки, працевлаштування і забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, висвітлення проблем, що стоять перед такими дітьми, перед закладами, в яких вони перебувають на утриманні та вихованні» [122, ст.38].

Наведені пропозиції, на наш погляд, цілком органічно відповідають задекларованому в Основному Законі положенню щодо охорони державою життя та здоров'я, честі та гідності людини як найвищої цінності в державі.

Також відповідно до Закону, «актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб» [132, ст.15]. Ч.3 ст.15 закону визначає для зазначених суб'єктів «місячний строк для вжиття відповідних заходів щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина» [132, ст.15].

В контексті дослідженої природи права на житло, а також реальних наслідків окремих форм його порушення, такі строки є завеликими.

У системі адміністративно-правового захисту права на житло особливе місце займають органи виконавчої влади. Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі виконавчої влади відповідає за формування державної житлової політики, яка є важливою складовою соціально-економічної політики держави. «КМУ реалізує свої контрольні повноваження у сфері захисту права на житло в процесі: 1) реалізації програм економічного, соціального розвитку країни, в цілому, та окремих її регіонів; 2) проведення

фінансової, цінової політики; політики у сфері соціального захисту; 3) спрямування і координації роботи міністерств та інших органів виконавчої влади» [77, с.160].

Відсутність виваженої житлової політики у монографічному дослідженні В.І. Теремецького та О. Б. Аврамової визначається як одна з головних проблем, притаманних системі адміністративно-правового захисту житлових прав. Безсистемність нормативно-правових актів у житловій галузі, високий рівень корупційних ризиків та досить малий обсяг житла державної та комунальної форм власності, які й близько не здатний покрити потреби мільйонів людей у забезпеченні їх житлом продовжують залишатись складними та актуальними вже багато років. Проблемним питанням у цій галузі, окрім зазначеного, експерти вважають той факт, що «житло загалом пов'язане з іншими секторами, зокрема із зайнятістю, охороною здоров'я, освітою, транспортом, соціальним захистом. Відповідно, різні аспекти житлової політики можуть бути відповідальністю як різних міністерств, так і, наприклад, різних департаментів у межах одного міністерства. Попри це, комплексність житла як соціального блага вимагає активної співпраці між різними органами та рівнями влади. Важливо, аби на національному рівні були визначені основні засади розвитку житлової політики загалом і соціального житла зокрема. Крім цього, саме на державному рівні повинні бути сформовані загальні правила щодо управління соціальним житлом» [17, с.6-7].

Враховуючи значущість питання наявності розробленої житлової політики держави, яка була б направлена на вирішення різних багатоаспектних проблем реалізації та захисту права на житло в Україні, особливо в умовах війни, вважаємо за необхідне приділити йому окрему увагу.

Як було зазначено вище, однією з найголовніших проблем захисту права на житло в Україні є відсутність адекватного нормативного

регулювання у цій галузі, оскільки прийнятий ще за радянських часів Житловий кодекс таким актом вважатись не може. Необхідність розробки та прийняття Житлового кодексу України, положення якого б відповідали сучасним реаліям соціально-економічного життя у нашій державі є частиною більш комплексної проблеми – відсутності виваженої та збалансованої державної житлової політики, про що зазначається як у численних наукових публікаціях, так і у експертних колах. Фактично сьогодні діючою є Концепція державної житлової політики, прийнята Верховною радою України 30 червня 1995 року, тобто до прийняття Конституції України. Логічно припустити, що вона аж ніяк не може втілювати у життя конституційні гарантії права на житло у сучасних умовах. Актуальними положення Концепції залишаються хіба що у констатації наявності проблеми забезпечення та захисту права на житло великої кількості людей та її надскладному характері.

Проект Закону України «Про основні засади державної житлової політики» був розроблений у 2009 році, але так і не був прийнятий. П.1 ст.1 законопроекту містить визначення державної житлової політики: «це система взаємопов'язаних послідовних дій держави, спрямованих на створення умов, за яких громадяни матимуть змогу побудувати житло, придбати його у власність, наймати, а ті, що потребують соціального захисту, отримати житло безоплатно або за доступну ціну від держави чи територіальної громади» [126].

Окрім 2009 року, спроби повернутись до законопроекту про засади державної житлової політики робились також у 2013 році, але знову без результативно. Основними пріоритетами державної житлової політики, визначеними у Законопроекті, були: «1) визначення найбільш вразливих груп населення щодо першочергового забезпечення житлом та запровадження ефективних механізмів для задоволення житлових потреб громадян, які перебувають на квартирному обліку відповідно до законодавства, сприяння

розвитку на конкурентних засадах ринку орендованого житла; 2) чітке розмежування на законодавчому рівні сфер відповідальності держави, територіальних громад та приватного сектору, розроблення, затвердження та забезпечення постійного і належного фінансування виконання державних та регіональних житлових програм; 3) наближення національних норм, правил та стандартів житлового законодавства до європейських рекомендацій» [125]. Вартими уваги є також положення Розділу IV Законопроєкту, у яких визначаються механізми реалізації державної житлової політики. Розпочинається цей перелік саме із вдосконалення законодавчої бази, яке згідно проєкту, мало відбуватись у два етапи: під час першого етапу слід було систематизувати наявні законодавчі акти у галузі житлової політики, привести у відповідність до міжнародних стандартів та уніфікувати термінологію, визначити чіткі критерії та умови надання безоплатного житла, визначити відповідальність різних суб'єктів житлової політики. На другому етапі передбачалось розробка та прийняття єдиного кодифікованого акту, який мав об'єднати положення житлового, цивільного, кримінального, екологічного, адміністративного та трудового права та систематизувати їх у єдиному житловому кодексі.

Комплексне дослідження щодо стану житлової політики та її перспектив реформування в Україні здійснили експерти Центру CEDOS у 2019 році. Так, зазначається, що «Потреба у житлі є базовою. Для її задоволення суспільства намагаються гарантувати доступ до житла для всіх через інструменти житлової політики. Різні соціальні групи можуть по-різному визначати важливість тих чи інших суспільних проблем. Житло є предметом боротьби між різними інтересами (місце для життя чи джерело прибутку), а тому житлова політика є полем для цієї боротьби» [36]. З цього твердження можемо зробити висновок, що житлова політика – це не стільки про наміри реалізації конституційно-правових положень, які визначають право на житло, скільки про методи, якими досягаються такі наміри. Державна житлова

політика має визначати конкретні заходи, направлені на забезпечення та захист права на житло різних груп та категорій осіб, забезпечуючи при цьому баланс інтересів держави та людини.

Слід зазначити також, що проблема відсутності державної житлової політики значно посилилась із початком війни Росії проти України, особливо – після повномасштабної її фази, яка розпочалась 24 лютого 2022 року. Комнатний С.О., здійснюючи дослідження щодо перспектив реформування державної житлової політики у воєнний та повоєнний період, вірно зазначає, що «Війна Росії проти України загострила кризу «житлового питання», яка сформувалася задовго до початку воєнних дій. Неefективна житлова політика нашої держави, яку впроваджували десятиліттями, нині постала як проблема, що потребує невідкладного розв'язання. Громадяни, які вимушено тікали від жахів війни, перебувають у пошуках безпечного місця для проживання» [66, с.78].

Слід зазначити, що певні екстрені кроки по врегулюванню питання масового переселення з районів активних бойових дій та тимчасової окупації урядом були впроваджені досить швидко. Так, 11 березня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про затвердження Порядку та умов надання компенсації центральним органам виконавчої влади та місцевим бюджетам на оплату комунальних послуг, що надаються під час розміщення в умовах воєнного стану тимчасово переміщених осіб»; 19 березня 2022 року КМУ також прийняв Постанову «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися в період воєнного стану». Окрім зазначених актів, у період першої хвилі внутрішнього переселення, яке тривало з 2014 по 2022 рік, також було прийнято ряд нормативних актів, направлених на забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО//ООС, членів сімей загиблих, осіб з інвалідністю I і II груп з числа ВПО та ін. Як підсумовує Комнатний С.О., «за період з 2014-го до 2022 року на державному рівні

створено низку програм, які мали завданням вирішити житлове питання внутрішньо переміщених осіб. Однак узагальнених даних щодо кількості сімей, що скористалися цими механізмами, у відкритому доступі немає... Певні кроки влади, спрямовані на вирішення житлового питання громадян, мають тимчасовий і несистемний характер. Зрозуміло, що для сотень тисяч українців житлове питання буде актуальним протягом тривалого проміжку часу. Тому державі необхідно вжити термінових заходів для формування фонду соціального житла» [66, с.80-81].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що майбутня житлова політика держави в Україні має розроблятися з урахуванням нових викликів, актуалізованих істотними руйнуваннями величезних обсягів житлового фонду, значним кількісним збільшенням ВПО та їх тривалим проживанням у межах інших регіонів, враховуючи масштаби руйнувань та терміни можливого відновлення населених пунктів, повністю знищених унаслідок бойових дій, як результат – переміщенням людських потоків зі Сходу, який традиційно був значно більш густонаселеним, на Захід України, який у майбутньому буде асоціюватись з більшим рівнем безпеки та стабільності і т.д.

Експерти центру CEDOS при розроблені пропозицій щодо майбутнього закону про державну житлову політику зазначають наступне: «Зважаючи на наявність низки слабких місць житлової політики уже незалежної України, що виникли впродовж останніх 30 років, ми рекомендували спершу переглянути концептуальні засади й основи житлової політики, затвердити їх на законодавчому рівні, і вже на основі цього оновлювати житловий кодекс як комплексний документ, що встановлює деталізовані правила реалізації державної політики. З огляду на це ми вітаємо рішення оновленого Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України почати роботу над створенням, передусім, закону про основні засади державної житлової політики» [36, с.4]. У процесі підготовки аналітичної записки щодо

перспектив формування державної житлової політики експерти звернули увагу на такі питання, як соціальне житло, оренду житла, у тому числі – доступну оренду житла, збільшення обсягів державного та комунального житла з метою покриття потреб великої кількості різних соціальних груп, у першу чергу забезпечення права на житло ВПО та осіб, які втратили житло внаслідок війни.

Аналізуючи зміст поняття «соціальне житло», експерти відзначають: «між країнами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) існують значні відмінності у визначенні, розмірі, охопленні, цільових групах населення та типах постачальників соціального житла, і більшість із них не використовують термін «соціальне житло». Його можна назвати субсидованим житлом (Австралія, Канада, Німеччина та Великобританія), державним (public) житлом (Австралія, Сполучені Штати), комунальним (council) житлом (Велика Британія) або спільним (general) житлом (Данія) тощо» [36, с.5]. В Україні терміном «соціальне житло» позначається житло, яке надається певним категоріям осіб за ціною, нижчою від ринкової вартості та яке розподіляється відповідно до конкретних правил (у порядку черговості в залежності від категорії). Найбільш визначальними питаннями щодо забезпечення соціальним житлом є групи населення, які мають доступ до такого житла та структура управління соціальним житлом. У більшості європейських держав доступ до соціального житла є вільним для всіх верств населення, відповідно обсяг соціального житла є високим у загальному житловому фонді. У країнах східної Європи у більшій мірі застосовується адресний характер доступу до соціального житла, який надається так званим вразливим групам населення. І навіть за такого підходу, його обсягів часто не вистачає для забезпечення житлових потреб відповідних груп.

Підкреслюючи, що особливості здійснення житлової політики мають міжгалузевий характер, який проявляється у необхідності одночасного вирішення питань адміністративного, податкового, земельного, фінансового,

соціального та інших галузей права, експерти доходять висновку про необхідність запровадження Національної житлової агенції як найбільш ефективної моделі централізованої управлінської структури, яка буде відповідальною за втілення державної житлової політики. Саме подібна структура зможе об'єднати різнопланові функції і при цьому здатна буде уникнути розпорошеності відповідальності, яка присутня сьогодні, оскільки окремі задачі виконують різні міністерства, відомства і т.д.

В окремому дослідженні «Житло і війна: річний огляд», проведеному аналітичним центром CEDOS, зазначено, що «протягом останнього року потреба в житлі не лише зросла, а й диверсифікувалася. З'явилася потреба в тимчасовому кризовому розміщенні – наприклад, на час, доки триває відновлення пошкодженого житла, чи на період пошуку довгострокового орендного житла» [17, с.5-6].

Комнатний О. С., враховуючи гостроту викликів в аспекті реалізації права на житло в умовах війни, зазначає: «в умовах сьогодення слід ужити швидких заходів реагування з метою зменшення масштабів кризи житла в умовах воєнного й повоєнного періодів. Першочерговими заходами, спрямованими на формування фондів соціального житла, можуть бути: зупинення приватизації житлового фонду, збудованого за бюджетний кошт, відрахування частини житлового фонду як пайової участі суб'єктами ринку будівництва житла, спрощення систем відведення земельних ділянок і зміни цільового призначення для будівництва житлових об'єктів, програми стимулювання будівельної галузі, цільове будівництво й викуп житла за рахунок як бюджетних, так і донорських чи інвестиційних коштів» [66, с.81]. Кожен із запропонованих кроків здатний вплинути на збільшення обсягу соціального житла та як наслідок – уповноважені суб'єкти зможуть розпоряджатись та покривати потребу у забезпеченні житлом різних вразливих категорій осіб.

«Досвід країн ЄС демонструє різноманітні підходи до вирішення проблеми соціального житла. У багатьох країнах Європи соціальний житловий фонд складає до 25 % від загального. Проте він формується на умовах «соціальної доступності» і передбачає використання в якості соціального не лише житла з фондів соціального призначення, але й будь якого орендного житла, що відповідає закріпленим нормам проживання і надається державою або органами місцевого самоврядування громадянам, які не можуть забезпечити себе житлом на ринкових умовах» [194].

Ковалевська О. П. вважає позитивним досвід реформування житлової політики у Польщі, де було створено житлові товариства – «товариства співвласників багатоквартирного будинку (гміни й особи, власники житла) з відповідними органами управління і функціями: від визначення плати за утримання житла до порядку реконструкції або капітального ремонту будинку. Подібні об'єднання створювались також у США, Англії, Франції. Така трансформація сприяла появі у кожного будинку ефективного власника, створенню фінансово-економічного механізму належного утримання, а надалі – капітального ремонту й реконструкції житла» [58].

Як зазначає авторка, «процес створення житлових товариств у Польщі відрізняється від створення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) в Україні: участю органу місцевої влади в товаристві й обов'язковістю створення житлового товариства за наявності двох і більше власників, включаючи орган місцевої влади. В Україні дана практика набула суттєвого поширення лише в окремих регіонах, переважно в Харківській, Одеській, Львівській та Дніпропетровській областях» [58].

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень у якості позитивного наводиться досвід Швеції – «держави з однією з найбільш потужних систем соціального захисту. Після того, як в середині минулого століття в країні була реалізована програма будівництва одного

мільйона одиниць житла прийнятної якості, фонд соціального житла поповнюється житлом за рахунок нових надходжень досить рідко, а основним джерелом задоволення потреби в соціальному житлі є реконструйоване старе житло. Видатки на реконструкцію фінансуються державою та муніципалітетами, які й надають його у користування за заниженою орендною платою. Власником такого житла залишається муніципалітет, він же відповідає за обслуговування, ремонт та забезпечення комунальними послугами» [103].

Наведені приклади демонструють ще одну важливу складову системи функціонування соціального житлового фонду: окрім збільшення його обсягів та полегшення доступу різних категорій осіб, які потребують отримання житла, не менш важливим є питання щодо довгострокового ефективного управління таким житлом, збереження його якості та придатності для проживання. Зараз відповідні функції лежать на органах місцевого самоврядування, але їх фінансові спроможності не дозволяють здійснювати їх на належному рівні.

«В Україні не існує аналогів житлових компаній, які працюють в Австрії, Фінляндії, Нідерландах чи Німеччині. Існує потреба в розробці сталої моделі, яка уможливить появу спеціалізованих операторів соціального житла. Це дозволить не лише керувати наявним житлом, а й залучати інвестиції, у тому числі приватні та міжнародні, для розширення фондів соціального житла. Ключовим у цьому процесі є стабільність і передбачуваність правил щодо роботи операторів соціального житла» [17, с.21-22]. На підставі аналізу зарубіжного досвіду та вітчизняних потреб експерти пропонують у законі запровадити спеціальних операторів соціального житла та визначити для них наступні правила: «1) встановити обмеження на прибуток для операторів соціального житла; 2) встановити умову реінвестувати доходи у створення нового соціального житла; 3) встановити принципи визначення вартості оренди соціального житла, яка б

відштовхувалася від його собівартості; 4) встановити обов'язок надавати мешканцям і мешканкам інформацію про питання, що стосуються їхніх помешкань» [17, с.22]. Окрім того, варта уваги пропозиція щодо обов'язкового встановлення у законі орендної плати соціального житла, визначення її розмірів, яка має відштовхуючись від собівартості житла, причому «навіть за умови надання соціального житла без оплати з боку орендарів чи орендарок вартість його оренди має обраховуватися і субсидуватися з державного бюджету, місцевих бюджетів або інших джерел» [17, с.22]. Така пропозиція з одного боку, зменшить корупційну складову в управлінні соціальним житлом, а з іншого – дасть змогу у довгостроковій перспективі повертати кошти, витрачені на його побудову або ремонт та реінвестувати їх у наступні об'єкти.

Ще одним аспектом у розбудові повноцінної житлової політики є намір розробити та прийняти Соціальний кодекс України, робота над проектом якого вже розпочалась у профільному комітеті ВРУ. «Концепція документа, зокрема, визначає соціальне житло як один із ключових елементів соціального захисту. Кодекс міститиме окрему книгу, повністю присвячену соціальному житлу. Міністерство пропонує впорядкувати фонд соціального житла і визначає, що в цю категорію входять такі форми як, наприклад, тимчасове житло, соціальні гуртожитки та власне соціальне житло» [17, с.12]. Позитивною вважаємо ідею, відображену у проекті Кодексу щодо необхідності встановлення єдиного соціального квартирнього обліку, що своєю чергою дозволить «зменшити навантаження на органи місцевого самоврядування, яким зараз доводиться адмініструвати декілька різних житлових черг. Єдиний соціальний квартирний облік також дозволить ефективніше моніторити потребу в житлі та планувати розвиток соціального житла» [17, с.12].

Таким чином, розглядаючи державну житлову політику як важливу функцію захисту права на житло в Україні, яку має здійснювати Уряд

спільно із іншими органами влади в Україні, можна зробити висновок, що вона протягом всього періоду існування нашої незалежності носила фрагментарний, безсистемний та вибірковий характер. Потреба в житлі різних категорій осіб завжди значно перевищувала спроможності центральних органів влади та місцевого самоврядування в їх реалізації, але істотно погіршуватись ситуація почала з початком збройної агресії РФ проти України у 2014 році, коли до існуючих груп додалась ще категорія ВПО. Після повномасштабної війни, розпочатої Росією проти України 24 лютого 2022 року фактично розбудову державної житлової політики слід починати з початку, відштовхуючись від необхідності вирішення різних завдань по забезпеченню житлом одночасно великої кількості людей, як на тимчасовій, так і на постійній основі.

Профільним органом виконавчої влади, відповідальним за формування житлової політики в Україні, є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури, яке було утворено замість Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства у 2019 році. Так, згідно «Плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 березня 2023 року № 221-р, на Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури покладається відповідальність за «розроблення та подання законопроекту про врегулювання питань житлової політики та внесення змін до деяких законів України», результатом чого має стати «створення нової системи законодавства, що регулює основні засади державної житлової політики» [17, с.4-5].

Слід зазначити, що наявність такого профільного міністерства загалом відповідає світовим тенденціям щодо організації системи органів контролю за житловою політикою, хоча функції міністерства у відповідному напрямку більше мають організаційний характер, ніж правоохоронний. Прикладом запровадження органу правоохоронного характеру у системі захисту права на

житло можна вважати досвід Канади, Закон «Про національну житлову стратегію» якої передбачає, окрім Національної житлової ради та Ревізійної комісії, наявність такого органу, як Федеральний захисник (адвокат) житла. Повноваження так званого житлового омбудсмена Канади є досить широкими. Так, він відповідає за розроблення чи оновлення житлової політики держави, надає рекомендації Міністру, сприяє кращій взаємодії центральних та місцевих органів влади у галузі реалізації житлової політики, а також – що найголовніше – розглядає повідомлення про систематичні порушення житлових прав і має право за результатами розгляду таких повідомлень направляти відповідні звіти до міністра із власними пропозиціями щодо вирішення вказаної системної проблеми або питання. Вище у даному параграфі ми аналізували перспективи реформування обсягу повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в аспекті їх розширення щодо захисту права на житло, однак більш доцільним виглядає запровадження спеціалізованого омбудсмена у цій галузі, враховуючи масштаби проблеми та її багатоаспектний характер.

Особливе місце у системі адміністративного захисту права на житло окремих категорій осіб займають органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади або їх окремі структурні частини. Так, відповідно до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, «органами опіки та піклування, якими є районні, районні у м.м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, серед іншого провадиться діяльність із захисту особистих, майнових і житлових прав дітей» [105].

Вказані органи, у відповідності до покладених на них зобов'язань:

1) «вживають заходів для передачі у власність дитини житла, у разі наявності права користування житлом тільки у дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування» [105, п. 62];

2) «у разі коли в дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, відсутнє житло, яке належить їй на праві власності (користування), або повернення до нього неможливе, після досягнення дитиною 16-річного віку служба у справах дітей за місцем походження або проживання дитини чи за місцем обліку такої дитини як внутрішньо переміщеної особи з урахуванням її бажання подає органу опіки та піклування документи дитини, необхідні для взяття її на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і на соціальний квартирний облік» [105, п. 64], у такому випадку дитині житло надається позачергово;

3) «здійснюють підготовку і забезпечують контроль за виконанням рішень відповідних органів щодо захисту житлових та майнових прав дітей» [105, п. 65];

5) «подають у встановленому порядку клопотання про необхідність звернення до суду з метою захисту майнових та житлових прав дитини» [105, п. 68] тощо.

Також Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» врегульовує систему органів, покликаних забезпечувати реалізацію та захист права на житло окремих категорій осіб, які потребують соціального захисту та мають право на соціальне житло. Ст. 8 цього Закону визначає повноваження місцевих державних адміністрацій у відповідній сфері: «1) забезпечують виконання державної політики з питань формування й утримання житлового фонду соціального призначення та здійснюють контроль за її реалізацією; 2) беруть участь у розробленні загальнодержавної програми розвитку соціального житла; 3) забезпечують спільно з відповідними органами місцевого самоврядування виконання затверджених

загальнодержавної та місцевих програм розвитку соціального житла; 4) здійснюють інші повноваження у цій сфері відповідно до закону» [121, ст.8].

Значно більш істотними є повноваження органів місцевого самоврядування щодо утримання соціального житла, а також забезпечення ним осіб, які мають право на соціальне житло. Відповідно до змісту ст.9 Закону, можна виокремити дві групи відповідних повноважень. До першої належать повноваження щодо утримання соціального житла, зокрема такі «1) створення за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших джерел фінансування житлового фонду соціального призначення; 2) здійснення управління житловим фондом соціального призначення, організація його належного обслуговування; 3) здійснення контролю за використанням соціального житла за призначенням, визначення виконавця житлових та комунальних послуг у порядку, встановленому законом; 4) встановлення плати за соціальне житло та ін.» [121, ст.9]. До другої групи повноважень належать ті, які пов'язані із веденням обліку осіб, які мають право на отримання соціального житла: «1) ведуть облік громадян, які мають право на отримання квартир, садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення, приймають рішення про надання цим громадянам соціального житла на підставах і в порядку, визначених законом; 2) ведуть щорічний моніторинг сукупного доходу громадян, які перебувають на соціальному квартирному обліку або вже отримали таке житло; 3) укладають та розривають договори найму соціального житла; 4) затверджують у межах своїх повноважень місцеві програми розвитку соціального житла, здійснюють контроль за їх виконанням» [121, ст.9].

Як видно зі змісту наведеної статті, фактично законодавець передав повноваження щодо формування, утримання та розподілу житлового фонду соціального призначення органам місцевого самоврядування. З одного боку, в умовах децентралізації влади цей підхід можливо має певний сенс, але з іншого, погоджуємось з критичною позицією аналітиків центру Cedos про те,

«що навіть найбільш спроможні міста можуть потребувати фінансової, фіскальної й адміністративної підтримки від уряду, щоб розвивати сталу житлову політику» [36, с.8].

Слід зазначити, що з початком повномасштабної війни Росії проти України, саме на органи місцевої влади та територіальні громади було покладено функцію пошуку та забезпечення тимчасовим житлом великої кількості ВПО, які масово почали переміщатись зі сходу та півдня країни на захід. «За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, лише за перші два місяці війни 13 млн українців вимушено покинули свої домівки; 8,3 млн стали переміщеними особами, з них 3,2 млн перемістилися за кордон України, 5,1 млн осіб стали внутрішньо переміщеними в межах України. За даними Міністерства розвитку громад та територій, станом на початок травня 2022 року пошкоджено або зруйновано 86 828 приватних житлових будинків і 9735 багатоквартирних житлових будинків» [66, с.79]. Підкреслимо, це дані лише за перші місяці повномасштабної війни, які з кожним днем збільшуються через масовані авіа бомбардування та тотальне знищення цілих населених пунктів на карті нашої держави.

Також важливо відзначити той факт, що були створені нові інституції, які мають вже зараз працювати над програмами післявоєнного відновлення інфраструктури, транспорту, енергетичного сектору та житла. Так, «Указом Президента України створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, основним завданням якої є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України [66, с.78]. «Національна рада вже розпочала роботу, створено секторальні підгрупи, які напрацьовують нові стандарти й підходи до формування відповідних національних політик. Однією з таких підгруп є підгрупа Міністерства розвитку громад та територій України, яка має назву «Житлова політика»» [66, с.78].

У контексті масштабів зазначеної проблеми чіткіше постає недосконалість децентралізованого підходу до здійснення житлової політики,

за якого основний обсяг повноважень перекладено на органи місцевого самоврядування. Вже згадувана вище позиція аналітиків центру Cedos щодо цього питання дозволяє їм прийти до висновку, що «органи місцевого самоврядування, на яких лежить відповідальність за наявне житло комунальної форми власності, не мають достатньо спроможності для ефективного управління цим житлом» [17, с.21], та в подальшому одну із пропозицій щодо нової житлової політики в Україні, за прикладом успішних кейсів Австрії, Фінляндії, Німеччини та інших європейських країн, вони вбачають у потребі запровадити «спеціалізованих операторів соціального житла. Це дозволить не лише керувати наявним житлом, а й залучати інвестиції, у тому числі приватні та міжнародні, для розширення фондів соціального житла. Ключовим у цьому процесі є стабільність і передбачуваність правил щодо роботи операторів соціального житла» [17, с.22].

Важливе значення в системі засобів захисту права на житло в Україні відіграє адвокатура. Створена з основною метою захисту прав людини та громадянина, адвокатура характеризується в науці як інститут, що не тільки «введений в тканину конституційного законодавства, а й на рівні конституційного регулювання визнаний і виконує конституційні, суспільно значущі для розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави функції» [19, с.4-5].

Зазначається, що адвокатська діяльність в житлово-правовій сфері може здійснюватись у наступних напрямках: «1) надання юридичних консультацій в сфері житлового права; 2) представництво інтересів юридичних або фізичних осіб при виникненні спорів в сфері житлового або цивільного права; 3) захист інтересів юридичних або фізичних осіб у справах щодо незаконного позбавлення житла особи, незаконного обмеження прав на житло в аспекті порушення прав приватної, колективної, спільної сумісної власності на житло, питань реєстрації» [115] тощо. Також, визнається, що в

сучасних умовах особливого значення набуває діяльність адвоката щодо надання консультацій або представництва інтересів зацікавлених осіб в сфері приватизації.

На наш погляд особливу роль адвокатура відіграє саме в контексті кримінально-правового захисту конституційного права особи на житло. Найбільш вагоме значення в даному аспекті набуває участь адвоката при здійсненні слідчих дій щодо житла, чи його власника, таких як обшук, виселення тощо. В наведених вище підрозділах більш широко розкрито питання систематичних порушень органами правопорядку права особи на повагу до житла при здійсненні обшуку, які констатовано рішеннями ЄСПЛ. В цьому сенсі слід підтримати тезу, що «адвокатура – це унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну (публічно–правову) функцію, і не є при цьому державним органом, а навпаки зберігає незалежність від держави» [107, с.431].

Важливу роль в механізмі захисту права на житло відіграють інститути громадянського суспільства. Вони суттєво сприяють захисту прав власних членів та інших осіб, а також здійснюють моніторинг стану дотримання в Україні прав та свобод людини та напрацювання пропозицій щодо удосконалення правотворчих і правозастосовних аспектів правозахисної діяльності, а звіти деяких з таких організацій застосовуються правниками в розробках стратегій правового захисту [177, с.264-265]. А. В. Борейко також розглядає громадські організації як одну зі складових механізму захисту прав і свобод людини. Як недержавні інституції вони є незалежними від держави чи окремих органів державної влади [14, с.60], що робить їх діяльність більш об'єктивною та прозорою.

І хоча наведення прикладів тієї чи іншої форми самоуправства викликає певні етичні питання, даний ракурс дозволяє висвітлити більш реальні масштаби проблематики правового регулювання реалізації та захисту права, а головне психологічного стану суспільства як підґрунтя суспільної

правової культури. Тобто розкриваються ті чинники правового становища в державі, ігнорування котрих з будь-яких мотивів буде помилкою.

Зазначається, що поширеною практикою в регіонах України є «створення консультативно-дорадчих та експертних органів, консультаційних груп та незалежних комісій як представницьких органів різних груп громадськості в механізмах взаємодії влади і громадянського суспільства» [189, с.184]. В зазначеній системі важливе місце займають і «громадські слухання, публічні обговорення, конференції, семінари, «круглі столи» [189, с.184] тощо. Як приклад, результатом подібних заходів, що висвітлюють найгостріші сучасні питання, є «соціальний захист учасників АТО та їх сімей; захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з Донбасу і Криму» [189, с.184].

Українська гельсінська спілка з прав людини, що досліджує зокрема питання прав окремих категорій на поліпшення житлових умов, отримання житлових приміщень та пільгових житлових кредитів. Так, проведено круглий стіл за темою впровадження державних програм забезпечення, учасників АТО та ООС житлом [45] тощо. Важливою є активна діяльність щодо питань захисту права на житло в Україні таких організацій як Харківська правозахисна група, Громадська правозахисна організація «Донецький меморіал» (питання умов утримання ув'язнених осіб) [33], Міжнародний жіночий захисний центр «Ластрада – Україна» (Питання незаконного вторгнення в житло, проблема порушень права на житло як форми економічного насильства [92]) та ін.

Відповідно до ст. 55 Конституції України закріплений важливий аспект захисту права. Положеннями статті встановлено, що «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.» [70, ст.55]. В контексті права на повагу до житла, недоторканості житла (в частині правомочностей, гарантованих правом на житло) та інших формах цілком доцільним вбачається

гарантування самозахисту, як форми захисту прав. Практика ЄСПЛ, а також загальні принципи прав людини пов'язують безпечне та недоторкане житло із особистим «життєвим простором» особи, а отже органічно пов'язують дане право із правом на особисту недоторканість. Відтак, окремого опрацювання та подальшого розкриття заслуговує самозахист.

Самозахист розуміють як «пов'язаний із правопорушенням наявний комплекс законних дій, заходів та засобів, що громадяни чи організації спрямовують на порушення відновлених житлових прав. В межах самозахисту також виділяються превентивні заходи, тобто спрямовані на попередження порушень житлових прав» [165, с.319].

Самозахист права на житло розглядають як весь «комплекс дозволених законом дій, заходів і засобів, які особа безпосередньо спрямовує на відновлення порушених житлових прав у разі їх порушення. Тому доцільною є думка, що право на самозахист пов'язане з фактом порушення права на житло, чи перешкоджання у його здійсненні» [37, с.119].

На думку О. В. Коваль, «самозахист – це незаборонена законом дія, комплекс дій чи правомірна бездіяльність, спрямовані на захист права, яке порушене, оспорується чи не визнається, або існує загроза виникнення такої ситуації» [60, с.158]. При цьому в праці зазначається, «самозахист прав та інтересів осіб можливий лише щодо майнових прав на житло в момент їх існування й одночасного порушення, оспорування чи невизнання, оскільки припинення майнових прав на житло завжди є законною, нормативно регламентованою дією, а самозахист можливий тільки стосовно протиправних діянь» [60, с.158].

Однак більш ґрунтовною видається думка М. О. Карабецької, яка зазначає, що «самозахист є природним правом кожної людини, яке визнано та закріплено як у міжнародно–правових актах, так і в Конституції та інших нормативних актах України. При цьому структура права самозахисту містить, на думку вченої, право необхідної оборони та крайньої необхідності

(як кримінально–правові, так і адміністративно–правові), право недоторканості житла, з якого виходить можливість захищати його від протиправного втручання, право захищати від злочинних посягань своє майно власником тощо» [73, с.103].

Однак категорія самозахисту дійсно залишається доволі дискусійною, що зумовлює необхідність її подальшого опрацювання. Водночас, загальні висновки щодо поняття самозахисту дозволяють розглянути його в контексті захисту окремих конституційних прав. Посилує вказану необхідність специфіка вказаної форми захисту. Так, О. В. Мовчан рисами самозахисту вважає:

а) право на самозахист виникає у особи за наявності порушення цивільного права або посягання на це право;

б) самозахист – це протидія правопорушенню;

в) самозахист має певні межі здійснення, зокрема, цей захист не може порушувати норми закону та суперечити моральним засадам суспільства;

г) способи самозахисту обираються самостійно особою, права котрої порушені, відповідають характеру дій, якими порушено цивільне право, та їх наслідкам;

д) способи самозахисту можуть встановлюватися договором, актом цивільного законодавства [86, с.58].

Доцільною є теза, згідно якої особа має можливість захищати власні права і свободи від порушень і протиправних посягань такими засобами як звернення до громадськості чи використання засобів масової інформації тощо [12]. Слід визнати, що правова дійсність останніх років, представлена і революційними зворушеннями, і сплеском активності громадян та посиленням інститутів громадянського суспільства, відзначилась неоднозначними змінами на національному рівні. Однак перелічені зміни, а надто на фоні зростаючої технологізації, призводять до зростання ролі

засобів, пов'язаних із залученням громадськості. Тож вказаний вище вектор вбачається перспективним та все більш дієвим.

2.2. Судовий захист права на житло в Україні: сучасні тенденції прецедентної практики.

«Права людини як явище є, безсумнівно, найважливішим набуттям сучасності та ключовим елементом цивілізаційного розвитку світової спільноти» [186, с.59]. Однак запропонований автором дослідження комплексний підхід до встановлення змісту права на житло має враховувати також коло обов'язків, що кореспондують правам людини. «Одним з основних суб'єктів в окресленій системі є держава, на яку покладається найвища відповідальність за захист конституційних прав громадян. Категорія «правова держава», яку застосовують для характеристики держав із розвинутими правовими системами, відзначається одночасно і високим рівнем економічного розвитку, і значним поширенням демократичних ідеалів, і пріоритетом загальнолюдських цінностей» [186, с.59]. Однак дана система будується на чітко визначених юридичних пріоритетах. Наприклад, Н. В. Пильгун та О. Ю. Вінічук стверджують, що «будь-яка правова держава будується на принципі пріоритетності прав та свобод людини, які визнаються найвищою цінністю, виходячи з чого така держава зобов'язується забезпечувати належне виконання прав та свобод людини» [133]. Такий підхід відповідає сучасному сприйняттю. В зазначеному контексті, право на захист є мірилом і гарантом демократичного суспільства [90].

«Судовий захист багатьма науковцями та правниками визнається «основоположним компонентом складного механізму захисту прав і свобод людини в Україні» [69, с.408] та «основним видом їх захисту» [177, с.263]. Слід вказати, що звернення до суду залишається основною формою захисту права на житло, хоча фактичний стан судової системи залишає багато відкритих питань» [186, с.60]. Одним з найголовніших проблемних аспектів

судового захисту є той факт, що він не може мати оперативного ефекту, тоді як питання порушення права на житло загалом є для людини надважливими і процес їх вирішення не може тривати довго.

Право на судовий захист є одним з ключових конституційних прав людини. Також, ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює право на ефективний засіб юридичного захисту. Право на судовий захист розглядається як таке, що належить до категорії громадянських прав. «Ним, зокрема, закріплюється юридична гарантія особи від проявів свавілля з боку інших осіб та держави» [51].

«Право особи на судовий захист фактично пов'язане з обов'язком держави здійснити такий захист через судову систему. В конституційно-правовій площині дане право забезпечується особі не лише внаслідок факту порушення її прав, але й у зв'язку з ризиком протиправних посягань на такі права. При цьому конституційне право особи на судовий захист має загальний характер, тоді як підставою для його втілення у життя слугує конкретне правопорушення, скоєне відносно даної особи» [182, с.102].

В окремому дослідженні нами було проаналізовано право на судовий захист, закріплене ст.55 Конституції України, та його відповідність «прийнятому в міжнародній практиці «праву на суд» та «праву на правосуддя» [186, с.60]. «Зазначається, що дане право регламентовано жорсткими критеріями та стандартами, оскільки основна його суть має виражатись в реальному результаті, а не в факті проголошення. Загальне право на суд діє в межах двох основоположних принципів: верховенства права і належного здійснення правосуддя, якими гарантовано право на справедливий судовий розгляд. При цьому обмежувальне тлумачення вказаної норми не відповідатиме її меті та об'єкту» [69, с.358].

«Відповідно до статті 55 Конституції України суд захищає права і свободи людини та громадянина, право на звернення до суду за захистом власних прав, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної

влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [186, с.60]. Серед великої кількості міжнародних актів, ратифікованих Україною та положень національного конституційного права, ст. 55 Конституції України справедливо вважається «стрижневою» [101, с.5]. «Механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист розглядається як система засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація конституційного права на судовий захист та його охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а у разі порушення – його захист та відновлення» [8].

Відповідно до рішення N 9-зп Конституційного Суду України від 25.12.1997: «Частину першу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод...Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене» [153].

«Конституційне право на судовий захист реалізується за допомогою двох елементів: нормативної основи, яка включає конституційні норми та конкретизуючи норми поточного законодавства та інституційного (організаційного), який виражений у системі органів державної влади та їх регламентованій діяльності [8]. Стаття 55 Конституції України встановлює, право кожної особи після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [186, с.61].

«Судовий захист прав виступає основною державною гарантією їх дотримання та охорони, та, одночасно, є одним з фундаментальних прав особи» [71, с.125]. «Звернення до суду за захистом житлових прав передбачається в окремих випадках іншими нормативними актами. Так, відповідно до п. 11 ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду», судом «вирішуються спори, що виникають при приватизації квартир (будинків) та житлових приміщень у гуртожитках державного житлового фонду» [186, с.61].

Наведена нами позиція Р. В. Холод щодо юридичного механізму здійснення права на судовий захист полягає у визначенні її «як комплексу цивільно-процесуальних правових засобів, які опосередковують дії учасників правореалізуючого процесу, закріплюючи сприятливі умови і фактори перетворення юридичної можливості, закладеної в конституційному праві громадян на судовий захист. Науковець виходить з того, що конституційне право на судовий захист є суб'єктивним правом, яке належить не тільки всім громадянам, але і кожному громадянину окремо» [182, с.101]. Зміст «права на судовий захист, передбаченого ст. 55 Конституції розглядають також як можливість кожної особи звернутися до суду, якщо її права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації чи, навпаки, порушення» [186, с.61].

На думку І. О. Бакірової, «державно–правовий механізм забезпечення права на судовий захист як загальний, сталий, необхідний і об'єктивний взаємозв'язок всіх заходів, що санкціонуються державою за допомогою правових норм та зобов'язальних суб'єктів державної влади. Елементами структури державно–правового механізму забезпечення права на судовий захист є: механізм реалізації, механізм охорони, механізм захисту та механізм відновлення конституційного права людини і громадянина на судовий захист» [8].

Окремо слід навести зміст дефініції «право на правосуддя», «що знаходить закріплення у фундаментальних засадах судочинства. Зміст вказаного права включає: принцип доступності правосуддя; право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; право на неупереджений суд; принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом; право на захист; публічність судового розгляду; розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом» [186, с.61].

О. О. Грабовська зазначає, що «досліджена судова практика, а також виступи суддів на заходах присвячених імплементації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 р. до законодавства України свідчать про те, що суди не часто звертаються до положень Конвенції, а ще рідше до практики ЄСПЛ» [32, с.179]. Вчена також підтримує поширену думку про те, що ««точкові» акції на кшталт семінарів та тренінгів не мають сприятливого впливу на вітчизняну юридичну практику» [32, с.179].

Зазначається, що «зміст права на захист виражено у можливості фізичної особи у встановленому законом порядку звернутися до суду за охороною свого права і захистити його відповідними способами, передбаченими законом» [186, с.61].

Загалом, засоби захисту порушених житлових прав в суді поділяються на речові (віндикаційний та негативний позови) та зобов'язально-правові: «віндикаційний позов, негативний позов, позов про зняття арешту з майна, позов про визнання права власності на житло, позов про виключення житла з опису, позов про захист прав співвласника у разі виділу та продажу спільного майна» [85, с.120].

Однак враховуючи специфіку конституційно-правового характеру права на житло, розглядаємо лише зобов'язально-правові засоби його захисту (зобов'язання по договору щодо об'єкту житла чи прав на нього).

«Доцільним є зауваження, що в окремих випадках різні способи захисту житлових прав пов'язуються в певні «симбіози», як, наприклад судовий захист доповнює захист прав іншими органами державної влади» [85, с.121]. Саме такий підхід може виступити гнучким механізмом, здатним реагувати на сучасні правові виклики. Тим більше, що впровадження міжнародного правозахисного досвіду призводить як до перегляду змісту самого права на житло, так, відповідно, і до системи засобів захисту. Прикладом останніх рішень в зазначеній галузі є, зокрема рішення Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, яким встановлено «повну заборону суб'єкта господарювання в нічний час здійснювати розважальну діяльність в нежитловому приміщенні, розташованому в багатоквартирному будинку» [97, с.9-11]. Дане рішення Суд вважає ефективним способом захисту права мешканців будинку на використання власного житла і спокій.

«Слід визнати, що для рівності підходів суду до застосування діючого законодавства сьогодні не створено ані правових, ані економічних передумов. Тому окремі категорії осіб не отримують належного захисту права на житло, стикаючись з неоднаковим застосуванням закону, або фактичною неможливістю виконати судові рішення та отримати компенсації належного характеру та об'єму» [186, с.61-62].

Важливим в аспекті судового захисту права на житло є не тільки доступ до правосуддя, але й його оперативність. «Дотримання даного критерію на рівні державної правової політики та стратегії реформ є, на наш погляд, ключовою умовою і для подолання однієї з найбільш гострих проблем правової дійсності сучасної України – відсутнього скепсису громадян до системи правосуддя та вкрай критичного рівня недовіри судам» [186, с.62].

Важливою є також думка, що «юридичну природу захисту права на житло слід розглядати як елемент правової системи загалом, як один з

основних її інститутів» [186, с.62]. Не випадково Т. І. Француз зазначила, що «судовий захист і охорона прав людини разом із загальною системою національного законодавства та юридичними процедурами реалізації прав людини становлять єдиний механізм забезпечення прав людини» [179, с.13].

Важливим аспектом досліджуваної проблематики є виконання рішень судів. «Ефективний судовий механізм захисту неможливий без процедур примусової реалізації рішень суду» [69, с.917].

Вважаємо вірним зауваження Р. В. Холод, що «нажаль, цивільним законодавством окремо не передбачаються особливості захисту житлових прав осіб, яким притаманна своя специфіка правового регулювання. Очевидно, що одним із важливих показників забезпечення захисту житлових прав та законних інтересів в будь-якому розвиненому суспільстві є гарантованість житлових прав» [182, с.102]. Автор пропонує розмежовувати право на захист житла «в матеріальному і процесуальному значенні, оскільки реалізація права на захист в суді здійснюється в межах самостійного процесуального правовідношення, яке виникає у особи з моменту звернення до суду за захистом порушеного цивільного права» [182, с.104].

У судовій практиці захист права на житло пов'язаний із виокремленням так званої категорії житлових спорів, які можуть підпадати під юрисдикцію загальних або адміністративних судів, в залежності від статусу відповідача. Так, якщо порушником права на житло є громадянин або приватна юридична особа, такі справи розглядаються судами загальної юрисдикції. Але дуже часто позов про порушення права на житло може бути поданий до адміністративного суду у порядку адміністративної юрисдикції у випадку, коли порушником права на житло виступає орган державної влади або органи місцевого самоврядування через прийняття неправомірного рішення, зволікання з прийняттям рішення, бездіяльністю і т.д.

Сучасні тенденції судової практики захисту права на житло найбільш повно можна проаналізувати на підставі зведених оглядів Касаційного

цивільного суду у складі Верховного Суду, які систематично видаються ним за певний період часу. Принагідно слід зазначити, що спори, які стосуються житлових правовідносин, у таких оглядах розміщуються на першому місці, що у свою чергу може свідчити як про важливість даної категорії справ, так і про складність формування відповідної практики.

Так, огляд судової практики КЦС у складі Верховного Суду за 2020 рік містить наступні найважливіші позиції щодо розгляду справ із захисту права на житло: «тривалий час проживання у спірній квартирі/будинку особи, яка не має іншого житла, є достатньою підставою для того, щоб вважати квартиру/будинок житлом цієї особи в розумінні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [49, с.3]; «Військовослужбовець, що перебуває на військовій службі, в якого вислуга 20 і більше років, має право на забезпечення житлом, зокрема, право на виключення житла з числа службового та забезпечення ним для постійного проживання» [49, с.3]; «Повна заборона суб'єкта господарювання в нічний час здійснювати розважальну діяльність в нежитловому приміщенні, розташованому в багатоквартирному будинку, є ефективним способом захисту права мешканця будинку на використання власного житла і спокій» [49, с.4]; «Під час вирішення питання про визнання особи такою, що втратила право користування житловим приміщенням, суду необхідно враховувати баланс інтересів сторін та вимогу пропорційності позбавлення права користування житлом» [49, с.66] та ін.

Дещо інші акценти вбачаємо у позиціях суду, викладених в огляді судової практики за I півріччя 2021 року: «Визначальним при вирішенні питання про те, чи є підстави для виселення осіб, які проживають у жиллому приміщенні, що було передане в іпотеку з метою забезпечення виконання зобов'язань за кредитом, є встановлення того, за які кошти придбано іпотечне майно. Якщо іпотечне майно придбано за особисті кошти позичальника, а не за рахунок кредиту, то виселення таких громадян

можливе лише з одночасним наданням іншого постійного житла» [50, с.3]; «Сам факт припинення сімейних відносин з власником будинку (квартири) не позбавляє колишнього члена сім'ї власника житла права користування займаним приміщенням та вирішувати спір з урахуванням балансу інтересів обох сторін» [50, с.3]; «Виселення з іпотечного житла, набутого частково за кредитні, а частково за власні кошти, без надання іншого житла не допускається» [50, с.3].

Аналіз наведених правових позицій суду дає змогу дійти висновку, що останні тенденції захисту права на житло формуються у напрямку усунення перешкод у користуванні житлом власником або членами його сім'ї; заборонаю позбавляти житла особи, яка користується ним певний період часу і при цьому не має жодного іншого житла; заборонаю виселяти особу з іпотечного житла без надання іншого житла для постійного проживання і т.д.

Одним з найбільш істотних випадків втручання у право на житло вважаємо виселення. Як видно з наведених позицій суду та публікацій останніх років, проблема виселення найчастіше постає в аспекті користування особою службовим житлом, тривалої відсутності наймача або членів його сім'ї за місцем проживання або ж пов'язане зі стягненням житла, яке перебуває в іпотечній заставі. Більш детальний правовий аналіз кожного із зазначених випадків експертами розпочинається із констатації застарілого законодавства та наявності прогалин у визначенні відповідних категорій, критеріїв та підстав виселення. Так, авторка М.С. Крилевець, здійснюючи дослідження захисту прав осіб від незаконного виселення зі службового житла, зазначає про «ряд проблемних питань під час реалізації вказаних прав, оскільки на практиці згаданими особами не дотримано положень законодавства повною мірою, не укладаються договори найму (оренди), що в подальшому ускладнює процес користування службовим житлом та містить ризики порушення прав обох сторін» [76, с.32], а що стосується безпосередньо проблем законодавчого характеру, авторка додає:

«законодавче регулювання виникаючих правовідносин фактично датується 1983 роком, із моменту прийняття Житлового кодексу України. Разом із тим судова практика теж не є єдиною, рішення судів суперечать один одному, що свідчить про необхідність внесення змін і перегляду законодавства в досліджуваній сфері» [76, с.32].

Погоджуємось з висловом В. Породько, що «інститут службового житла дає змогу здійснювати належне кадрове наповнення виробничої сфери, військових формувань, правоохоронних органів, судів, залучаючи до трудових чи службових відносин кращих спеціалістів, здатних кваліфіковано виконувати свої обов'язки та реалізовувати повноваження. Водночас він дає можливість особам, які перебувають на державному забезпеченні, мати гідні житлові умови на період до отримання помешкання для постійного проживання» [108, с.39]. Проте виходячи зі змісту терміна «службове житло», а також положень ст.118 Житлового кодексу, право на службове житло особи прямо пов'язане із фактом її перебування у трудових взаємовідносинах із відповідної установою, організацією, підприємством, яке є власником цього житла. Тобто фактично право користування службовим житлом можна вважати тимчасовим та таким, припинення якого у зв'язку із припиненням трудових правовідносин не буде вважатися незаконним втручанням у право на житло. Саме таких висновків доходять М. Крилевець та В. Породько у своїх наукових працях щодо інституту виселення особи зі службового житла. До таких висновків, окрім положень діючого законодавства, автори доходять і у результаті аналізу судової практики: «Велика Палата Верховного Суду вважає, що навіть якщо власник службового житла не висловив вимогу звільнити це житло, проживання в ньому після припинення трудових правовідносин з роботодавцем не свідчить про законність його використання особою, якій воно було надане на час існування вказаних правовідносин. Нерухоме майно залишається у володінні власника й не може бути втраченим навіть тоді, коли цим майном

неправомірно користується інша особа» [76, с.34]: Отже, виселення особи зі службового житла після припинення її трудових відносин із фактичним власником цього житла (підприємством, установою, організацією) вважається не тільки законним, але й таким, яке є необхідним у демократичному суспільстві та переслідує легітимну мету. Слід зазначити, що така позиція національного суду корелюється з позицією ЄСПЛ, хоча як ми знаємо, ЄСПЛ значно критичніше підходить до можливості втручання у право на повагу до житла особи. «ЄСПЛ після розгляду справи «Каракуця проти України» за заявою військовослужбовця, який проживав у кімнаті гуртожитку разом з іншими членами сім'ї та був звідти виселений після припинення служби у міністерстві оборони України, дійшов висновку, що порушення статті 8 Конвенції відсутнє» [76, с.35].

Окремо слід проаналізувати тенденції судового захисту права на житло наймача та членів його сім'ї при тимчасовій відсутності за місцем проживання. Ст. 71 Житлового кодексу містить положення, що таке житло за наймачем та членами його сім'ї зберігається у випадку їх відсутності протягом шести місяців, при цьому передбачено низку підстав, за яких таке житло може зберігатись і протягом значно довшого періоду часу (навчання або робота за кордоном, військова служба і т.д.). Питання про втрату права користування комунальним або державним житлом наймача або членів його сім'ї у випадку їх тривалої відсутності вирішується у судовому порядку. Окремі аспекти захисту права на житло цієї категорії осіб розглянемо на підставі аналізу Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду, винесеної 21 травня 2020 року, справа № 428/3476/17. Одразу слід зазначити, що у цій справі суд першої інстанції задовольнив позов КП «Житлосервіс «Світанок» про визнання осіб такими, що втратили право користування житловим приміщенням. Вказані особи проживали у квартирі будинку, який знаходиться на балансі КП «Житлосервіс «Світанок» на підставі ордеру. Позов був направлений до суду

у квітні 2017 року, йому передували перевірки КП за місцем проживання осіб, здійснені у червні 2016 року та у січні 2017 року, за результатами яких було встановлено факт непроживання осіб за вказаною адресою. Підтвердженням цього факту, як слідує із матеріалів справи, є акти КП, складені працівниками та підписані одним із сусідів. Проте апеляційний суд скасував рішення районного суду та мотивував свою позицію, як слідує з постанови ВС, тим, що «що суспільна необхідність для застосування такого заходу як визнання відповідачів такими, що втратили право користування житловим приміщенням, відсутня. Крім того, такий захід для останніх, які не мають іншого належного їм на праві власності чи постійного у користуванні житла, буде становити для них надмірний тягар» [110]. Окрім зазначеного, також вагомими вважаємо наступні позиції суду у цій справі: «збереження жилого приміщення за тимчасово відсутнім наймачем або членом його сім'ї є одним із способів захисту житлових прав фізичних осіб» [110], «тривалий час проживання особи в житлі, незалежно від його правового режиму, є достатньою підставою для того, щоб вважати відповідне житло належним такій особі в розумінні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а тому наступне виселення її з відповідного житла є не виправданим втручанням в приватну сферу особи, порушенням прав на повагу до житла» [110], «відомості про наявність іншого житла, яке належить відповідачам на праві власності, матеріали справи не містить. Отже, втрата житла будь-якою особою є крайньою формою втручання у право на житло» [110], «крім принципів цивільного права - справедливості, добросовісності та розумності, суд касаційної інстанції у окремих своїх постановках керується аксіомою цивільного судочинства: «Placuit in omnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem », яка означає «У всіх юридичних справах правосуддя й справедливість мають перевагу перед строгим розумінням права» [110].

Апеляційний суд правомірно керувався тим, що, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, пріоритетним в даному випадку є саме захист житлових прав ОСОБА_2 та ОСОБА_1 від неправомірного втручання держави» [110].

Виходячи з наведених позицій національних судів, можна дійти висновку, що судовий захист права на житло базується на таких основних принципах:

- збереження права на житло членів сім'ї власника у випадку розірвання шлюбу та припинення сімейних відносин;
- визнання втручанням у право на повагу до житла виселення особи з житла, в якому вона проживає довгий час навіть при спірному характері правових підстав володіння ним;
- неможливості виселення наймача житла та членів його сім'ї у випадку тимчасової відсутності за місцем проживання лише з формальних причин, зокрема – обрахування шестимісячного строку;
- неможливості виселення особи з житла, переданого в іпотеку, у випадку коли таке житло було придбано за власні або переважно за власні, а не за кредитні кошти, без надання іншого житла.

2.3. Конституційний Суд України у механізмі захисту права на житло.

Окремою формою захисту права на житло є практика Конституційного Суду України (Далі – КСУ). Діяльність КСУ перманентно вдосконалює як положення діючого законодавства, з метою відповідності його вимогам Конституції України, так і деякі аспекти застосування законодавства України органами влади. О. І. Нелін також вважає, що «Конституційний Суд України виконує у судовій системі важливу роль інструмента впровадження європейських стандартів прав людини» [96, с.13]. Зазначається думка, що «судовий захист прав та свобод людини і громадянина може здійснюватися

також через офіційне тлумачення Конституції України та законів України» [96, с.12].

«Конституційний Суд України здійснює захист основних прав безпосередньо та опосередковано. Опосередковано КСУ захищає основні права у формі конституційного контролю за нормативно–правовими актами державних органів. Безпосередньо Судом захищаються основні права шляхом здійснення інцидентного контролю» [95, с.54].

Відповідно до ст. 55 Конституції України, «кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом» [70, ст.55].

Відповідно до законодавства, одним з повноважень КСУ є: «вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України» [124, ст.7]. Реалізації даного повноваження передуює застосування відносно нового інституту захисту прав – подання конституційної скарги. Дискусії щодо ефективності конституційної скарги у системі захисту прав людини та необхідності впровадження відповідного інституту велись в Україні протягом останніх кількох десятиліть, проте реально вона була запроваджена під час конституційно-судової реформи 2016 року. У світі є різні моделі конституційної скарги, що у свою чергу прямо впливає на порядок та умови звернення до органів конституційного контролю з конституційною скаргою, критерії її прийнятності та ефективність у загальній системі захисту прав та свобод.

Відповідно до положення закону, «конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що

застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» [124, ст.55]. Зі змісту цитованої норми можна вивести критерії прийнятності конституційної скарги в Україні, а саме: 1) оскарженню підлягає лише діючий закон або його окремі положення; 2) закон / його положення має бути застосованим в остаточному судовому рішенні; 3) суб'єкт звернення обмежений лише власною справою, у межах якої обґрунтовує неконституційність закону / його положення (відсутній абстрактний конституційний контроль); 4) вичерпання всіх засобів національного захисту; 5) дотримання тримісячного терміну з дня винесення остаточного судового рішення.

Внаслідок розгляду конституційної скарги КСУ може визнати закон України (його положення) таким, що не відповідає Конституції України, або таким, що суперечить положенням Конституції України. Також КСУ може визнати відповідний закон (його окремі положення) таким, що відповідає Конституції України але одночасно встановити, що суд застосував даний закон, витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України. Даний факт вказується в резолютивній частині рішення КСУ.

У випадку визнання КСУ закону / його окремого положення неконституційним, такий закон втрачає чинність з моменту винесення відповідного рішення. Для особи, яка звернулась з конституційною скаргою та отримала таке рішення, воно має наслідком можливість звернутись до суду за ново виявленими обставинами для перегляду рішення по справі. Така норма прямо передбачена всіма процесуальними кодексами, наприклад «стаття 459 КПК «Підстави для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами» серед нововиявлених обставин передбачає і ч. 2 п. 4 «визнання Конституційним Судом України неконституційності закону країни, іншого акта (їх окремих положень) або надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення положень Конституції України, що є відмінним від того, як їх застосував суд при вирішенні справи». Як бачимо,

рішення КСУ не веде до автоматичного скасування прийнятого рішення, а лише є підставою для перегляду за нововиявленими обставинами за правилами суду відповідної інстанції» [59, с.158]. Тут слід визначити ще одну проблему функціонування вітчизняної конституційної скарги: окрім кримінального процесуального кодексу, всі інші процесуальні кодекси містять обмеження у можливості перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами лише за умови, якщо воно не було виконано.

Отже, важливою відмінною рисою рішення КСУ, постановленого за результатами розгляду конституційної скарги, є його загальний, а не індивідуальний характер: всі інші особи, права яких порушує неконституційний закон, так само отримують право на перегляд судового рішення за ново виявленими або виключними обставинами.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що в Україні була запроваджена так звана «нормативна» модель конституційної скарги, яка характеризується по-перше, здійсненням конкретного контролю, а по-друге, досить високими формальними вимогами до оформлення та подання конституційної скарги. «При всій різноманітності моделей конституційної скарги її сутність зводиться до визнання за громадянами права звертатися до органів конституційного судочинства з письмовою заявою про перевірку конституційності законів та інших правових актів, що порушують чи обмежують конституційні права та свободи» [82, с.43]. Погоджуємось із висловом дослідників В. С. Пирогов та І. С. Щebetун, що «особливим функціональним напрямом інституту конституційної скарги виступає значення останнього як інструменту впливу особи на систему права та державну політику, що обумовлює виняткову роль конституційної скарги у тріаді «особа, право, держава». У широкому розумінні конституційна скарга дає змогу особі «скерувати» діяльність держави у напрямі забезпечення суспільних потреб та інтересів, в основі яких лежать фундаментальні права і свободи, що веде до утвердження верховенства права» [104, с.56].

Найбільш важливим з точки зору правозахисної діяльності видається питання ефективності конституційної скарги як елементу загального механізму захисту прав людини. Проблему ефективності інституту конституційної скарги дослідив, окрім інших, суддя КСУ, професор В. Городовенко, який окреслив наступні найбільш складні проблеми функціонування вітчизняної моделі конституційної скарги: «відсутність ретроспективної дії рішень Суду, неможливість перегляду у зв'язку з ухваленням рішення Суду остаточного судового рішення, яке вже виконане, неналежне виконання рішень Суду у справах за конституційними скаргами тощо» [31, с.119]. Визначення питань ефективності конституційної скарги як елементу механізму захисту прав людини дослідник провів на підставі аналізу положень Керівництва з належної практики щодо національних засобів правового захисту (ухваленого Комітетом Міністрів РЄ 18 вересня 2013 року). Зокрема, підсумовуючи положення зазначено Керівництва, В. Городовенко зазначає: «конституційна скарга може бути визнана ефективним засобом правового захисту, якщо права, захищені конституцією, явно включають або відповідають по суті правам згідно з Конвенцією» [31, с.121]; «конституційна скарга може бути неефективною як засіб правового захисту за статтею 35 Конвенції, якщо вона стосується тільки законодавчих положень, а не рішень судів, у разі, коли скарга подається на судові рішення» [31, с.121], «конституційна скарга має субсидіарний характер... на ефективність конституційної скарги впливає реалізація принципу субсидіарності, що не повинно перешкоджати доступу особи до конституційного захисту (зокрема, недопустимими є складні та перевантажені процедури доступу особи до конституційного суду, перешкоди у безпосередньому її доступі до цього суду, мають бути винятки із принципу субсидіарності у випадках, коли йдеться про серйозну та непоправну шкоду для прав особи або про надмірну тривалість розгляду її справи судами)» [31, с.121] та ін. Ефективність конституційної скарги також

залежить від термінів розгляду справи КСУ. Також важливим видається зауваження, викладене у Керівництві, «у розумінні статті 13 Конвенції має бути забезпечений ефективний захист прав у разі їх порушення, тому конституційний суд може отримати низку повноважень, наприклад, скасовувати оскаржене рішення, міру, акт, зобов'язати державний орган вжити необхідних заходів, винести рішення про виплату компенсації або про реституцію; принаймні, у заявника має існувати можливість відновити провадження або іншим чином переглянути його справу у суді нижчої інстанції відповідно до принципів, викладених у рішенні конституційного суду» [31, с.121]: Ось тут, на наш погляд, криється найбільша проблема, оскільки як було зазначено вище, за положеннями національного законодавства, постановлене на користь особи рішення щодо неконституційності закону або його положення, використане при розгляді його справи, не веде до визнання самого судового рішення недійсним та не скасовує його автоматично (що було б логічним, оскільки порушення прав особи мало місце через дії держави щодо прийняття неконституційного закону). Окрім того, як знову ж таки зазначалось вище, у цивільному та адміністративному процесах право на звернення до суду про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами при умові, що буде встановлена КСУ неконституційність норми, на якій базується таке рішення, надається особі лише у випадку, якщо судові рішення не було виконано. Щоправда, у відповідності зі ст. 78 Закону України «Про Конституційний Суд України» при розгляді конституційної скарги у виняткових випадках може бути вжито заходів щодо забезпечення конституційної скарги. Дане рішення приймає Велика Палата Конституційного суду за власною ініціативою, у разі необхідності запобігти можливим незворотнім наслідкам остаточного судового рішення. В такому випадку Велика Палата видає виконавчий документ у формі

забезпечувального наказу, яким може бути встановлена тимчасова заборона вчиняти певну дію.

Однак навіть попри наявну можливість вжиття забезпечувальних заходів, зазначені фактори істотно знижують ефективність вітчизняної моделі конституційної скарги та потребують з нашої точки зору, подальшого реформування, у тому числі – в аспекті захисту засобами конституційної юстиції права на житло як одне з базових та основоположних прав людини.

Практика КСУ щодо захисту права на житло, хоча і не є надто широкою, проте містить кілька ключових рішень, у яких орган конституційного контролю надав низку важливих позицій щодо нього.

Так, у рішенні від 20 грудня 2019 року № 12–р/2019 КСУ зазначив, що «реалізація права на вступ до житлово-будівельного кооперативу є реалізацією конституційного права на житло, яке не залежить від умови постійного проживання особи у конкретному населеному пункті» [158]. Так, КСУ визнав встановлену положеннями ч.2 ст.135 Житлового Кодексу України вимогу щодо постійного проживання у конкретному населеному пункті як обов'язкової передумови реалізації особою свого конституційного права на житло такою, що не відповідає вимогам статті 33 Конституції України. Таким чином було фактично здійснено захист конституційного права на житло громадян, шляхом усунення Рішенням КСУ виявленої перешкоди в його здійсненні. Одночасно, окрему думку щодо вказаного рішення висловив суддя Конституційного Суду України С. В. Сас. Відповідно до позиції правника «Суд, визнавши неконституційними положення ч.2 ст. 135 Кодексу і не зазначивши про незастосовність інших положень Кодексу, які регулюють діяльність житлово-будівельних кооперативів по-іншому, ніж у законодавстві, прийнятому пізніше, по суті, «дозволив» застосовувати положення Кодексу і «породив» ще більшу юридичну невизначеність у цьому питанні» [20, с.76].

Захист права на житло, зокрема, було здійснено КСУ у процесі розгляду конституційного звернення громадянина Скорохода В. В. у справі щодо офіційного тлумачення словосполучення «пенсіонерів по старості», закріпленого статтею 125 ЖК України. Суд, визнавши статус заявника таким, що відноситься до розглядуваної категорії «пенсіонерів по старості». Суд констатував, що відповідно до вказаного положення «пенсіонери по старості не можуть бути виселені з службових жилих приміщень без надання іншого жилого приміщення» [155].

Одним з прикладів рішень КСУ щодо змісту конституційного права на житло та обґрунтування його взаємодії та взаємозв'язку з іншими конституційними правами, є Рішення від 22 червня 2022 року, «яке було винесено внаслідок розгляду конституційної скарги Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло)» [159]. Так, у п.5 цього Рішення зазначається: «реалізація права на житло (стаття 47 Основного Закону України) має ключове значення не лише для реалізації інших економічних та соціальних прав людини, через які насамперед утілюється конституційна цінність гарантування гідних умов життя для кожної людини, а й для ефективного здійснення кожним прав і свобод особистого й політичного характер» [159], «Конституційний Суд України наголошує на особливо тісному зв'язку, що існує між гарантованими Конституцією України правом на житло, з одного боку, і свободою пересування й вільного вибору місця проживання (частина перша статті 33), з другого боку» [159], «З урахуванням наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантоване Конституцією України право на житло (стаття 47) та його ефективне здійснення істотно взаємопов'язано з реалізацією інших конституційних прав особи, зокрема свободи пересування й вільного вибору місця проживання» [159]. На підставі зазначеної аргументації щодо неможливості обмеження

реалізації права на житло фактором постійного місця проживання особи, КСУ дійшов висновку про неконституційність п.2 ч.2 ст.40 Житлового кодексу України, яким було передбачено як одну з підстав зняття з обліку особи, яка потребує поліпшення житлових умов, зміна постійного місця проживання особи. Така норма була визнана КСУ дискримінаційною.

Заслуговують на увагу окремі міркування щодо глибини мотивації зазначеного рішення, викладені в окремій думці судді КСУ О. Первомайського, зокрема суддя вказує, що «у Рішенні констатовано відсутність порушення частини другої статті 47 Конституції України, на що посилався автор клопотання, та мотивовано порушення оспорюваним приписом ЖК України інших норм Основного Закону України. Отже, у Рішенні продемонстрована нова практика органу конституційного контролю, у якій він знижує рівень своєї вимогливості до змісту (передусім мотивації) конституційних скарг з метою забезпечення ефективності та дієвості механізму захисту прав і свобод людини і громадянина та інших конституційних цінностей» [98]. Особливо суддя КСУ О. Первомайський відзначає п.6 мотивувальної частини Рішення, «у якому застосування механізму захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина подано у світлі євроінтеграційного курсу України, що потребує додержання відповідних конституційних цінностей у правозастосовній та іншій діяльності» [98]. Однак окрім позитивних аспектів Рішення, які відзначає суддя О. Первомайський, він зупиняється й на певних дискусійних питаннях його мотиваційної частини. Перш за все, це «відсутність у ньому чітко сформульованої тези стосовно того, що стаття 47 та інші приписи Основного Закону України не гарантують права на безоплатне одержання від держави або територіальної громади житла, окрім випадків коли воно надається відповідно до закону громадянам, які потребують соціального захисту» [98].

Погоджуємось з позицією автора, що у Рішенні відсутній системний аналіз положень старого ЖК України, який не в змозі забезпечити реалізацію

сучасних конституційних положень приватноправового механізму реалізації права на житло у спосіб купівлі, найму, спадкування, передбаченого ч.1 ст.47 Конституції України із одночасним існуванням публічно-правового механізму реалізації цього ж права, який полягає у забезпеченні житлом осіб, які належать до певних соціально вразливих груп. У зв'язку із зазначеною прогалиною «у Рішенні губиться думка стосовно того, що Рішення спрямоване не стільки на захист права на житло, що надане приписами ЖК України, скільки на заборону дискримінації при реалізації цього права» [98]. Насамкінець суддя О. Первомайський доходить висновку, який вже неодноразово викладався у дослідженні: «Розгляд цієї справи вкотре підтвердив тезу про те, що de facto "радянський" ЖК України потребує справжньої, а не удаваної "дєрадянїзації". У зв'язку з чим, Верховна Рада України має ухвалити житлове законодавство, що забезпечить справжній та дієвий розвиток, конкретизацію й деталізацію приписів Основного Закону України» [98, п.10]. Також можна погодитись з думкою судді, що «справедливий [безоплатний та в порядку черговості] розподіл під громадським контролем житлової площі, збудованої за кошти державного та місцевих бюджетів, який з насправді незрозумілих причин на підставі приписів ЖК України існує до цього часу, є «юридичним атавізмом», від якого держава має відмовитись, належним чином унормувавши відповідний сегмент суспільних відносин» [98]. Особливо справедливим є твердження автора, що «цей нібито «справедливий розподіл» був та залишається сприятливим підґрунтям для корупції й іншої протиправної діяльності органів влади, так званих "житлових комісій" та посадових осіб, які залучені до ухвалення відповідних рішень» [98].

Отже, із врахуванням всього вищезазначеного, можемо зробити висновок, що в контексті захисту конституційного права на житло інститут конституційної скарги відіграє важливу роль, оскільки покликаний та функціонально-приспосований здійснювати захист конституційного права

особи навіть від дії неконституційних законів. Так, враховуючи юридичну можливість ставити питання про відповідність конкретного нормативного положення закону Конституції України, особа отримує інструмент прямого захисту власного конституційного права. Зрозумілим є також той факт, що КСУ не здатний вирішити проблему відсутності адекватного сучасним викликам законодавства у галузі забезпечення, реалізації та захисту права на житло, проте його правові позиції привертають увагу до важливих складових елементів цього права, окреслюють взаємозв'язок основоположних прав людини один з одним, обґрунтовують зміст та значення міжнародних стандартів права на житло та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до цих стандартів.

На думку екс-судді КСУ М. Мельника, «інститут конституційної скарги не є «продовженням судової системи» і не слугує черговим процесуальним етапом вирішення судової справи, а Конституційний Суд України не може перетворюватися у найвищу (надкасаційну) інстанцію з розгляду судових справ» [39]. Правник зазначив: «Інститут конституційної скарги не може сприйматися вузько, як універсальний інструмент розв'язання існуючих проблем в Україні» [39]. Однак поза контекстом вказаного виступу, слід визнати, що інститут Конституційної скарги доцільно не лише сприймати як специфічну форму захисту права, але й розвивати даний напрямок взаємодії КСУ із кожним громадянином за умови оптимізації процедури подання конституційної скарги та її розгляду КСУ. Даний вектор розвитку державно-правового механізму захисту прав людини видається доволі прогресивним, оскільки, серед іншого, формує міцний зворотній зв'язок між громадянським суспільством в особі окремого індивіда та вищими щаблями судової влади в Україні. На нашу думку це сприяє активізації механізмів захисту прав людини та затвердженню верховенства права в державі, оскільки особиста ініціатива щодо захисту власних прав є

головною передумовою необхідного правового результату, а загальна правова пасіонарність – важливим чинником встановлення законності.

Попри різні концепції дослідження та протилежні оцінки інституту конституційної скарги сьогодні вважаємо доцільним розвиток даного інституту на умовах оптимізації функціонування Конституційного Суду України та вдосконалення правового регулювання процедури подання та розгляду конституційних скарг. Доцільним вбачається комплексний аналіз та систематизація практики КСУ щодо розгляду конституційних скарг в порядку захисту права на житло в Україні.

Висновки до розділу 2

У даному розділі роботи розглядаються особливості національного механізму захисту конституційного права на житло, у результаті чого можна дійти наступних висновків:

- особливим аспектом нормативної складової захисту права на житло вважаємо необхідність розроблення виваженої та адекватної житлової політики, яку має здійснювати Уряд спільно із іншими органами влади в Україні. Протягом всього періоду існування нашої незалежності житлова політика носила фрагментарний, безсистемний та вибіркового характер. Потреба в житлі різних категорій осіб завжди значно перевищувала спроможності центральних органів влади та місцевого самоврядування в їх реалізації, але істотно погіршувались ситуація почала з початком збройної агресії РФ проти України у 2014 році, коли до існуючих груп додалась ще категорія ВПО. Після повномасштабної війни, розпочатої Росією проти України 24 лютого 2022 року фактично розбудову державної житлової політики слід починати з початку, відштовхуючись від необхідності вирішення різних завдань по забезпеченню житлом одночасно великої кількості людей, як на тимчасовій, так і на постійній основі;

- у контексті розроблення нової житлової політики в Україні, окремої уваги потребує система органів забезпечення, реалізації та захисту права на житло для різних соціальних груп, враховуючи виклики війни та повоєнного часу. Проаналізований зарубіжний досвід та пропозиції експертів свідчать про необхідність розширення контрольних повноважень Уповноваженого ВРУ з прав людини в аспекті захисту житлових прав, а також, враховуючи масштаби проблеми доступу до тимчасового або постійного житла, пов'язані із війною та одночасним переміщенням великих потоків людей не лише за кордон, але й у межах нашої держави зі Сходу та Півдня країни на Схід та у центральні регіони, вважаємо за необхідне запровадження окремого спеціалізованого житлового омбудсмена як профільного органу, який буде здатний швидко та оперативно реагувати на порушення відповідних прав;
- окрім проблеми доступу до соціального житла, не менш важливим є питання забезпечення його якості та придатності для проживання, реконструкція та ремонт такого житла, створення у ньому умов для безпечного для життя та здоров'я гідного існування. Існуючу на сьогодні систему децентралізованого підходу, за якого відповідні функції та повноваження покладені на органи місцевого самоврядування, не можна вважати прийнятною, оскільки навіть найбільш спроможним територіальним громадам не під силу виконання відповідних функцій через обмеженість ресурсів, фінансів та ін. Тому підтримуємо пропозиції щодо необхідності запровадження спеціальних операторів соціального житла, аналогічні житловим компаніям багатьох європейських країн, визначення для них чітких обмежень та правил функціонування з відповідним обсягом повноважень та відповідальності;

- одним з найскладніших питань забезпечення права на доступ до соціального житла є обмеженість фондів та відсутність його у кількості, якої потребують різні соціальні групи, у тому числі – внутрішньо переміщені особи. Є різні шляхи збільшення фонду відповідного житла, проте всі вони пов'язані із фінансовими ресурсами, тому вважаємо за необхідне змінити підходи до забезпечення соціальним житлом і встановити виключно оплатний характер користування ним. У випадках відсутності у певних категорій осіб здійснювати таку оплату, вона має поступати від державного або місцевих бюджетів, міжнародних, волонтерських фондів і т.д. Лише оплатний характер користування соціальним житлом дасть змогу реінвестувати у наступні об'єкти та таким чином збільшувати його обсяги;
- аналіз останніх тенденцій судової практики захисту права на житло дає змогу дійти висновку, що вони формуються у напрямку усунення перешкод у користуванні житлом власником або членами його сім'ї; заборонаю позбавляти житла особи, яка користується ним певний період часу і при цьому не має жодного іншого житла; заборонаю виселяти особу з іпотечного житла без надання іншого житла для постійного проживання. В аспекті виселення особи із житла, яке вважається найбільш серйозним випадком втручання у право на повагу до житла, окремо слід розглядати інститут службового житла. Судова практика розгляду відповідної категорії справ свідчить про наступний підхід: загалом виселення особи зі службового житла у випадку звільнення працівника з підприємства чи організації, від якої йому було надане таке житло, без надання іншого житла, не вважається втручанням або порушенням його права на житло, окрім тих випадків, коли особа користувалась службовим житлом довгий час та вийшла на пенсію по старості;

- особливу роль у механізмі захисту конституційного права на житло відіграє інститут конституційної скарги, який покликаний та функціонально-приспосований здійснювати захист конституційного права особи навіть від дії неконституційних законів. Так, враховуючи юридичну можливість ставити питання про відповідність конкретного нормативного положення закону Конституції України, особа отримує інструмент прямого захисту власного конституційного права. Зрозумілим є також той факт, що КСУ не здатний вирішити проблему відсутності адекватного сучасним викликам законодавства у галузі забезпечення, реалізації та захисту права на житло, проте його правові позиції привертають увагу до важливих складових елементів цього права, окреслюють взаємозв'язок основоположних прав людини один з одним, обґрунтовують зміст та значення міжнародних стандартів права на житло та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до цих стандартів.

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО

3.1. Міжнародні стандарти права на житло.

Важливим підґрунтям забезпечення та захисту права є його закріплення на міжнародному правовому рівні, а також запровадження міжнародних механізмів захисту такого права. Участь держави в міжнародних механізмах захисту права на житло слугує додатковою гарантією «захищеності» даного права. Право на житло, як складова прав людини має не тільки комплексну юридичну природу, але й специфічні механізми та широку практику його захисту на міжнародному рівні. Сьогодні дане право є загальновизнаним всім міжнародним співтовариством, а обов'язки із забезпечення та захисту прав у житловій сфері в тій чи іншій формі визнає за собою кожна держава [88, с.33].

Як вірно зазначає М. Копетюк, «міжнародно-правові стандарти є результатом тривалої роботи великої кількості держав з вироблення узгоджених позицій в області прав людини. Держави спрямовують свою діяльність на дотримання певних універсальних цінностей, забезпечуючи повагу і захист прав людини всіма доступними способами. Вони відповідальні за виконання своїх зобов'язань в галузі прав і свобод людини перед своїм населенням і міжнародним співтовариством. А тому визнання, дотримання, захист прав та свобод людини і громадянина є одним із найважливіших обов'язків держави» [72, с.33].

О. Д. Крупчан та В. В. Луць вказують, що саме конституційні декларації та міжнародні правові зобов'язання ставлять перед державою вимоги постійного розвитку та удосконалення житлового права [114, с.12]. Дане твердження цілком відповідає стану захисту права на житло, оскільки загальне визнання та наддержавний характер правової регламентації слугують своєрідною гарантією більш відповідального ставлення держави до стану захисту даного права. В доктрині зазначається, що в більшості

документів, якими визначається право на достатнє житло, воно сформульоване як право, що його повинна мати кожна людина [113]. Згідно деяких підходів, «право на житло є похідним від права на достатній життєвий рівень, до якого входить також право на достатнє житло» [15, с.13].

Конституційне право на житло породжує особливий тип правовідносин, що виражають юридичні зв'язки більш високого рівня ніж конкретні, галузеві. На базі конституційних норм виникають галузеві відносини у житловій сфері, реалізуючи таким чином конституційне право на житло. Не випадково в рішенні по справі «Імобільяре Саффі» проти Італії» ЄСПЛ зазначено, що «житлова сфера відіграє центральну роль у забезпеченні добробуту й економічної політики в сучасному суспільстві» [142]. Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що право на житло є основоположним та базовим.

При цьому справедливою є теза, що «закріплення права на житло має здійснюватися на рівні мінімальних міжнародних стандартів та залежно від соціально-економічного рівня розвитку держави» [136, с.48], проте правовий аспект в даній тезі стосується закріплення того мінімального стандарту житла, що гарантує людині безпечне існування та збереження здоров'я.

Безумовно, зазначений стандарт має прогресувати та підвищувати вимоги до держави щодо забезпечення житлових умов людини, однак дана тенденція може базуватись виключно за сприятливих економічних умов. Прокламація декларативних показників та нормативів, або взятих на себе обов'язків є недостатньою. Зокрема в Україні останнім часом Кабміном фіксується низький рівень доходів та висока вартість житла у великих містах та агломераціях [79]. Сьогодні вказаний напрям набуває статусу основного в зазначеній сфері, отримуючи популярність і у громадян України, що захищають власні житлові права. Не випадково констатується зв'язок частини першої та другої статті 32 Конституції України зі статтею 8 Конвенції [21], здійснюється співпраця представників Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини з представниками проекту Офісу Ради Європи в Україні «Внутрішнє переміщення в Україні» щодо розробки спільних рекомендацій для профільних національних інституцій стосовно забезпечення конституційних прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема права на житло [22].

Відповідно до ст. 55 Конституції, «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [70, ст.55]. Закріплене в ст. 55 Конституції України право громадян звертатися до міжнародних механізмів захисту прав людини, передбачає задіяння винятково міждержавної частини механізму – системи міждержавних органів. Такі органи створюються за взаємною згодою кількох держав, як правило, оформленою міжнародною угодою, діють у межах такої угоди, що визначає їхні повноваження і спеціальні правила процедури.

Застосування міжнародних правових положень щодо захисту права на житло людини забезпечують відповідні міждержавні правозахисні організації. До таких належать перш за все Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) та ціла низка органів і структур, утворених під її егідою, а також регіональні утворення, членом яких є Україна: Рада Європи та ОБСЄ. Ці організації (універсальні та регіональні) характеризуються

- а) дійсним впливом на уряди;
- б) обов'язковістю виконання їх рішень, або, щонайменше, неможливістю ігнорування їх позиції;
- в) реальним зверненням уваги міжнародного співтовариства на порушення прав людини [79, 12].

Названими інститутами здійснюються функції щодо контролю стану забезпечення житлом, моніторингу та фіксації порушення права на житло

окремих категорій осіб, регламентації програм діяльності урядів, інших органів влади держав щодо захисту житлових прав громадян та ін.

Найвпливовішою міжнародною організацією у системі прав людини є ООН. «Права людини пронизують усі сфери діяльності Організації Об'єднаних Націй і питання, пов'язані з правами людини, вже протягом десятиліть не сходять з порядку денного ряду спеціалізованих установ, таких, як Міжнародна організація праці (МОП) та Організація Об'єднаних Націй у галузі освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Все більше зростає кількість інших установ системи Організації Об'єднаних Націй, що включають у свої робочі програми проблеми прав людини. Це в першу чергу стосується Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ)» [113, с.4-5]. Найбільш профільним структурним підрозділом ООН, який опікується питаннями глобального захисту права на житло, є Програма ООН-ХАБІТАТ, до якої у тому числі долучилась і Україна.

Зупинимось перш за все на системі міжнародних стандартів права на житло, які були розроблені та прийняті саме завдяки зусиллям ООН та її окремих органів.

Фундаментом міжнародної системи забезпечення та захисту прав людини є, перш за все Білль про права людини. Біль фактично складають Загальна декларація прав людини 1948 року [46], Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 року [84], Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 року [83]. Саме ці документи, прийняті Генеральною асамблеєю ООН, «складають основу для понад 50 інших конвенцій, декларацій, зводів правил та принципів Організації Об'єднаних Націй у галузі прав людини» [113].

Положення вказаних міжнародно-правових актів закріплюють, окрім інших, право кожного на достатнє житло, на недоторканність житла, на

недопущення протизаконного обмеження даного права державою та забезпечення захисту даного права від незаконних посягань [65, с.15]. Так, стаття 12 Загальної декларації прав людини встановлює, що «кожна людина має право на захист закону від безпідставного посягання на недоторканність її житла» [46, ст.12]. А п.1 ст. 25 цієї ж Декларації встановлює: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, що є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [46, ст.25].

Важливі постулати права на житло містяться у двох Міжнародних пактах 1966 року, які, як вже було зазначено, разом із Загальною декларацією входять до складу Міжнародного білліу прав людини. Так, ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права забороняє свавільне чи незаконне посягання на недоторканність житла людини [83, ст.17].

Відповідно до п.1 ст.11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, «держави, що беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього самого та його сім'ї, що включає достатні харчування, одяг і житло, та на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів для забезпечення втілення цього права, визнаючи стосовно цього питання важливе значення міжнародного співробітництва, заснованого на вільній згоді» [84, ст.11].

Тут важливо зазначити, що вагому роль у захисті права на достатнє житло, закріпленого Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, відіграє Комітет економічних, соціальних та культурних прав (далі – Комітет), створений у 1987 році як орган, який контролює стан виконання державами-учасницями зобов'язань щодо дотримання та захисту

відповідних прав. Як відомо, основною процедурою, за якою відповідні міжнародні органи здійснюють такий контроль, є подання державами періодичних доповідей, в яких звітується про конкретні адміністративні, законодавчі, організаційні та інші заходи, зроблені для захисту прав людини. Такі доповіді подаються один раз на п'ять років. Комітет розробляє для держав певні керівні принципи, які допомагають формувати та подавати відповідні доповіді. Безпосередньо що стосується права на достатнє житло, Комітет рекомендує «державам-учасникам Пакту надавати інформацію про такі зміни й заходи, що стосуються чисельності осіб і сімей, які не мають житла; чисельності осіб і сімей, які не мають на цей момент відповідного житла; чисельності осіб, виселених із житла за останні п'ять років; чисельності осіб, які не мають правового захисту від свавільного чи примусового виселення; наявності законодавства щодо здійснення права на достатнє житло; заходів, вжитих для звільнення землі, що не використовується, для будівництва житла; а також заходів, здійснених з метою гарантувати використання міжнародної допомоги у галузі житлового будівництва й населених пунктів для задоволення потреб тих груп населення, що знаходяться в найнесприятливішому становищі» [113, с.23].

Окрім детального вивчення доповідей держав, Комітет також видав низку Зауважень загального порядку щодо права на достатнє житло та його захисту. Наприклад, у своєму Зауваженні загального порядку № 4 зазначив, що «право людини на достатнє житло має вирішальне значення для користування економічними, соціальними і культурними правами» [1, п.1]; «право на житло не слід тлумачити у вузькому або обмежувальному значенні, яке ототожнює його, наприклад, з притулком, наданим просто мати дах над головою або дивитися на житло виключно як на товар. Натомість його слід розглядати як право жити десь у безпеці, мирі та гідності» [1,п.7].

Проаналізувавши зміст відповідних Зауважень, К. С. Борисова доходить висновку: «право на достатнє житло, по-перше, припускає наявність свобод,

які включають в себе: захист від примусових виселень, довільного руйнування і знищення будинку людини; право бути вільним від довільного вторгнення у житло, приватне та сімейне життя людини; право обирати місце свого проживання, визначати, де жити людині, і свободу її пересування; по-друге, право на достатнє житло передбачає можливість користуватися певними правами. Ці права включають в себе: гарантованість проживання; реституцію житла, землі та майна; рівний і недискримінаційний доступ до достатнього житла; участь у прийнятті рішень у пов'язаних з житлом питаннях на національному та загальному рівнях» [15, с.60].

Окрему увагу в аспекті міжнародного врегулювання права на достатнє житло слід приділити Декларації соціального прогресу й розвитку, прийнятій 1969 року та Ванкуверській декларації про населені пункти, прийнятій 1976 року. Так, зокрема у Частині II Декларації соціального прогресу та розвитку зазначено: «Соціальний прогрес і розвиток повинні бути спрямовані на постійне підвищення матеріального та духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі та здійсненні прав людини й основних свобод шляхом прагнення до наступних головних цілей: ...f) забезпечення всіх, особливо осіб, які мають низький дохід і великі сім'ї, задовільними *житлом* і комунальним обслуговуванням» [35]. У свою чергу, Частина III Декларації, яка визначає систему засобів та методів досягнення окреслених цілей, містить окрім іншого, необхідність: d) «вжиття заходів щодо впровадження, за участю уряду, програм будівництва дешевого житла як у сільських, так і у міських районах» [35].

Ванкуверська декларація щодо населених пунктів 1976 року у Розділі III (8) і Розділі II (A.3) містить такі положення: «Належне *житло* й обслуговування є основними правами людини, що вимагає від урядів забезпечення їхнього здійснення для всіх народів, починаючи з безпосередньої допомоги найбільш нужденним шляхом здійснення цілеспрямованих програм самопомоги і громадських дій. Уряди повинні

намагатися усунути всі перешкоди, що заважають досягненню цієї мети. Особливе значення має ліквідація соціальної та расової сегрегації, зокрема, з допомогою створення більш збалансованих об'єднуючих громад, різних соціальних груп, професій, житла та комунальних зручностей». «Ідеологія держав знаходить своє відображення в їхній політиці в галузі населених пунктів. Виявляючись потужною зброєю перетворень, така політика не повинна використовуватись для вигнання людей з їхніх будинків і з їхньої землі або для закріплення привілеїв та експлуатації. Політика в галузі населених пунктів повинна відповідати принципам, викладеним у Декларації принципів та в Загальній декларації прав людини» [113, с.32].

Важливо відзначити, що саме з прийняттям у Ванкувері вказаної Декларації була заснована вже згадувана нами Програма ООН-Хабітат (на той час мала назву Центру ООН з населених пунктів).

У ході 2-ї Конференції ООН з населених пунктах (Хабітат-II, м.Стамбул, Туреччина, червень 1996 р.), був прийнятий підсумковий документ - «Порядок денний Хабітат», в якому були детально окреслені напрямки і сфери діяльності ООН-Хабітат на найближчі 20 років, визначена стратегія по створенню умов для поліпшення бізнес-середовища життєдіяльності на основі сталого розвитку та система заходів щодо запобігання погіршенню стану населених пунктів [134].

У 2002 р., статус Центру по населеним пунктам було підвищено з Постійного комітету ЕКОСОП до Програми ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат). Керівний орган Центру – Комісія з населених пунктів, була перетворена в Раду керуючих (РК ООН-Хабітат), яка стала допоміжним органом ГА ООН, що доповідає їй через ЕКОСОП та складалася з 58 держав-членів. Одним з головних завдань ООН-Хабітат на сьогодні залишається ефективна імплементація державами-учасницями ООН «Нової програми розвитку міст» (New Urban Agenda), схваленої у 2016 році у рамках 3-ї Конференції ООН із житла і сталого міського розвитку (Хабітат – III) [134].

При цьому слід зазначити, що зміни торкнулись не лише назви даної структури, але й її стратегічних завдань: «якщо попередня лінія діяльності ООН Хабітат була в цілому спрямована на забезпечення доступного житла для всіх, та «поліпшення якості життя мільйонів міських жителів, у тому числі мешканців нетрів і неорганізованих поселень», з чого логічно випливає чому ООН-Хабітат в Україні опікувалася проблемами створення тимчасового житла для переселенців, то нова програма додала до списку своїх компетенцій також питання екології, кліматичних змін та додержання цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. Зокрема, цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад». Їй наскрізно через всю Програму проходить зобов'язання «сприяти розвитку культури», завдання визначення ролі культури та культурного спадку для розвитку міст» [34].

Ознайомлення зі змістом Викладу фактів №21 «Право людини на достатнє житло», підготовленого Центром з прав людини ООН у Женеві у 2004 році дає змогу виділити наступні елементи права на достатнє житло: «правове забезпечення проживання; наявність послуг, матеріалів, можливостей та інфраструктури; доступність з точки зору витрат; придатність до проживання; доступність; місцезнаходження; адекватність з точки зору культури» [113, с.48].

Критерій правового забезпечення проживання полягає у тому, що «усі особи повинні відповідним чином користуватися гарантованим правом проживання, що забезпечує правовий захист від примусового виселення, переслідування та інших форм утиску» [113, с.48]. Найбільше питань міжнародного співтовариства викликає питання примусових виселень. Як вірно зазначає Л. О. Фоміна, «для того щоб будь-яке виселення відповідало міжнародному праву прав людини, має бути дотримана низка критеріїв, за недотримання яких виселення вважається примусовим і є порушенням права на житло. До таких критеріїв віднесено: конструктивну взаємодію з особами; вивчення всіх можливих альтернатив; узгоджене з відповідними

домогосподарствами переселення в достатнє житло з метою недопущення безпритульності; доступ до правосуддя для забезпечення належних процедур і всіх прав людини» [178, с.459].

Стосовно другого елементу, щодо наявності послуг, матеріалів та інфраструктури, у викладі фактів він розкривається через наступний зміст: «усі бенефіціари права на достатнє житло повинні мати стійкий доступ до природних і загальних ресурсів, систем постачання питною водою, енергії для приготування їжі, опалення та освітлення, систем санітарії й гігієни, зберігання продуктів харчування, видалення відходів, каналізації та надзвичайних служб» [113, с.20].

Окрема увага у міжнародних стандартах приділяється питанню доступності або прийнятності житла з точки зору витрат. Цей елемент права на достатнє житло полягає у тому, що кожна особа повинна мати можливість оплачувати послуги з утримання житла таким чином, щоб відносно її доходу такі виплати не ставили під загрозу нормальне існування та задоволення інших потреб людини, перш за все – харчування та одяг. За рекомендаціями міжнародних організацій, необхідно встановити систему субсидій для осіб, які не в змозі платити повну вартість комунальних платежів, а також захистити квартиронаймачів від непрогнозованих та невиправданих підвищень орендної плати за житло.

Окремо у зазначеному документі виділяється такий елемент, як придатність житла, який полягає у тому, що «достатнє житло повинно бути придатним для проживання. Тобто воно повинно забезпечувати мешканцям достатній простір і захищати їх від холоду, вогкості, спеки, дощу, вітру або інших загроз для здоров'я, ризиків, пов'язаних з незадовільним станом житла, й переносників захворювань. Окрім того, повинна бути гарантована фізична безпека мешканців» [113, с.20-21]. Отже, як видно зі змісту наведеного положення, міжнародне право розділяє придатність житла з точки зору інфраструктури, матеріалів та послуг, так би мовити – зовнішніх

складових придатності житла і внутрішніх характеристик житла, які пов'язані із безпекою життя та здоров'я людини. Саме на здоров'ї людини робиться акцент, коли йде мова про достатнє житло. «Здорове житло створює відчуття дому, включаючи відчуття безпеки та приватності. Здорове житло також стосується фізичної структури житла та ступеня, до якого воно забезпечує фізичне здоров'я, в тому числі через структурну міцність, забезпечуючи притулок від елементів і надлишку вологи, а також сприяючи комфортній температурі, адекватній санітарії та освітленню, достатньому простору, безпечному опаленню або підключенню до електрики, захист від забруднюючих речовин, небезпеки травм, цвілі та шкідників» [178, с.460].

Окрема увага приділяється критерію доступності житла, який полягає у тому, що кожен, хто не може придбати житло за власний кошт, має отримати відповідне соціальне благо від держави. Мова йде перш за все про соціально незахищені або маргіналізовані верстви населення, пріоритетність задоволення житлових проблем яких має бути у центрі житлової політики держави.

Також слід зупинитись на такому елементі достатнього житла, як його місцезнаходження, яке охоплює як питання доступності до найголовніших базових потреб людини: доступ до медичної допомоги, шкіл, дитячих садочків, так і питання екологічної безпеки, пов'язані із заборонаю будувати житло у забруднених районах, або навпаки – надавати дозвіл на роботу підприємств поблизу житлових будинків, наслідки діяльності яких можуть здійснювати шкідливий вплив на навколишнє середовище та відповідно ставити під загрозу життя та здоров'я людей, що живуть поряд.

Враховуючи всі вищенаведені аспекти права на достатнє житло, які виокремлюються та регулюються у нормах міжнародного права, слід наголосити на істотній недосконалості врегулювання права на «достатнє» житло у нормах національного права. Виходячи зі змісту багатьох національних нормативних актів, підхід законодавця до визначення

«достатності» житла в Україні характеризується не стільки якісним, скільки кількісним виміром: мінімальною кількістю квадратних метрів на особу або на сім'ю. Так, ст. 47 ЖК України встановлює норму житлової площі на одну особу 13,65 кв. м., а відповідно незабезпечення такою площею вважається підставою для взяття особи на облік осіб, які потребують поліпшення житлових умов. Відповідно до Постанови КМУ встановлюються такі мінімальні норми забезпечення соціальним житлом: «у соціальних гуртожитках для проживання сімей та одиноких громадян у розмірі 6 кв. метрів житлової площі на одну особу; у квартирах, садибних (одноквартирних) будинках із житлового фонду соціального призначення у розмірі 22 кв. метрів загальної площі на сім'ю із двох осіб і додатково 9,3 кв. метра загальної площі на кожного наступного члена сім'ї» [120]. Ще інші нормативи містяться у Податковому кодексі України, де у пп. 266.4.1 п. 266.4 ст. 266 вказано соціальну норму неоподаткованої нерухомості особи (для прикладу, для квартири/квартир вона становить 60 м²; для житлового будинку/будинків – 120 м²) [106]. На підставі аналізу вищенаведених норм погоджуємось із влучним висновком С. Синчук та В. Бурак, що «вітчизняна законодавча стандартизація коректних нормативів житла є непорядкованою як за розмірами, так і за джерелами закріплення» [163, с.49].

Інші гарантії захисту права окремих категорій осіб на житло містить Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.

Особливу роль у системі захисту права на житло відіграє Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (Далі – УВКПЛ), яке у тому числі здійснює документування порушення прав людини на житло, землю і майно, спричинені військовими діями. Вказана діяльність має вагоме значення для захисту прав значної кількості громадян України, враховуючи ситуацію, яка склалась на сході нашої держави з 2014 року. З деяких з отриманих результатів робиться висновок, що факти використання майна цивільних осіб у військових цілях без компенсації

залишається предметом глибокої стурбованості. Має місце той факт, що ані національні, ані місцеві органи влади не забезпечують житлом і не виплачують компенсацію особам, які переїхали через використання їхнього майна у військових цілях або через безпосередню близькість до військових позицій. При цьому Уряд України в порядку виконання обов'язку захищати й забезпечувати житлові права вперше з початку конфлікту, видав нормативний акт [111], яким створено механізм надання компенсації за будинки, зруйновані через конфлікт лише в 2019 році. Однак визначено, що даний акт діє в обмеженому форматі, всупереч міжнародним нормам щодо реституції житла. Вказано, що постановою не враховано права значної кількості найбільш постраждалих осіб. «Наївним» визнано обмежений розмір компенсації, що дорівнює сумі 300 тис. гривень (близько 12 тис. дол. США), яка на момент звіту, була еквівалентною приблизно 24–26 кв. м житла у районах, постраждалих від конфлікту, що не є достатньою компенсацією. Встановлено, що державний бюджет не передбачає асигнувань на вказаний механізм, що відстроковує компенсаційні заходи (виплати). УВКПЛ фіксує випадки використання житла цивільного населення військовими, без оплати рахунків за комунальні послуги, пов'язані з цим використанням, завдання шкоди майну та пограбування його. Відзначається надання органами влади Донецької та Луганської областей тимчасового житла лише незначній кількості постраждалих від конфлікту сімей цивільних осіб. Встановлено, що не у всіх випадках житло було адекватним реальним втратам та потребам постраждалих сімей. Зазначено при цьому, що наданням тимчасового житла неможна замінити право цивільного населення [38].

УВКБ ООН, в межах здійснення оперативного реагування у певних географічних зонах лінії збройного конфлікту в Україні, зазначає, що до основних потреб у сфері захисту в зоні 1 (лінія розмежування) відноситься фізичний захист від наслідків збройного конфлікту, доступ до соціальних і економічних прав, отримання документів, а також захист прав на житло [7].

Вказані результати є доволі невтішними, однак це лише підтверджує важливість діяльності міжнародних правозахисних інститутів на території України.

Загалом, на рівні універсальних міжнародних правових актів закріплюються в тій чи іншій формі житлові права жінок, дітей, трудящих, житлові права трудящих-мігрантів, біженців, корінних народів та інших категорій осіб [113].

Окрім універсального міжнародного рівня, яким опікується ООН або ж органи та організації, які діють під егідою ООН, важливі принципи міжнародного захисту права на житло розроблені та діють у межах регіональних систем, перш за все – європейських системи захисту прав людини. Так, п. 31 ч.1 Європейської соціальної хартії (переглянутої) встановлює, що кожна людина має право на житло. Статтею 31 «Право на житло» Хартії конкретизовано обов'язки держави щодо забезпечення права на житло людини. Положеннями вказаної статті передбачено, що «з метою забезпечення ефективного здійснення права на житло Сторони зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на: 1) сприяння доступу до житла належного рівня; 2) запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації; 3) встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб» [40, ст.31]. Одночасно, стаття 16 Хартії встановлює «право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист, зобов'язуючи держави-члени до надання сім'ям житла» [40, ст.16]. Хартія закріплює гарантії права на житло як кожної людини індивідуально, так і окремих категорій осіб.

Окреме місце в механізмі захисту права людини на житло посідає Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад від 01 травня 2006 року. Статтею 19 Хартії встановлено, серед іншого, обов'язки держав-підписантів щодо: «визнання право на належне житло і проголошення, що доступ до якісного житла є однією з найважливіших

потреб людини і є життєво важливим для задоволення індивідуальних потреб і потреб його/її сім'ї (ч.1); визнання, що жінки і чоловіки часто мають специфічні і різні потреби в плані житла, які слід брати до уваги (ч. 2); визнання обов'язку держави: а) забезпечити або сприяти доступу до житла, що відповідає належним розмірам і рівню гідних умов життя, та забезпечити доступ до базових послуг; б) вжити заходів щодо запобігання бездомності і, зокрема, для надання допомоги безхатченкам, ґрунтуючись на критеріях необхідності, соціальної незахищеності і недискримінації; с) сприяти, відповідно до їхніх повноважень, зниженню ціни на житло до рівня, доступного для людей без достатніх ресурсів» [41, ст. 19].

Одночасно, даний документ вносить певний дисбаланс в загальні принципи рівності прав людини, хоча декларує мету навпаки найбільш ефективному його запобіганню. Так, відповідно до ч. 1 ст. 18 вказаного акту, «кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження, і що жінки, як правило, більше страждають від соціальної ізоляції, тому що вони мають менший доступ до ресурсів, товарів, послуг і можливостей, ніж чоловіки» [41, ст.18]. Не вдаючись до актуалізації статистичних даних, на яких базуються вказані висновки (а надто в країнах з високими показниками економіко-правового розвитку), автор, однак, вважає забезпечення та захист права на житло людини має відбуватись безвідносно статі чи іншої ознаки особи, а також цілком здатне уникнути перманентного перелічення на рівні міжнародних правових актів критеріїв поділу осіб на різні категорії за тими чи іншими ознаками. Більш доцільним вбачається чітке закріплення та ціле визначений захист таких прав жінок, що пов'язані з їх статевими фізіологічними особливостями з метою безумовного забезпечення кожної жінки повним об'ємом прав людини, що є елементом її правосуб'єктності. Розглядаючи вказані положення автор акцентує увагу саме на доцільності обраного підходу, а не на використанні надмірної фіксації «фактів»

нерівності жінок та чоловіків в сфері отримання доходу (п. а ч. 2 ст. 19), відсотку представників відповідної статі безхатченків (п. с ч. 2 ст. 19).

Прийняті в 2006 році положення Хартії потребують певного оновленого підходу та об'єктивного перегляду. Дана думка ґрунтується не лише на наведеній вище недоцільності поділу осіб, але обґрунтовується метою турботи про більш вразливі категорії осіб. Однак запропонована концепція більш відповідає поширеним сьогодні ідеям статевої рівності. Окрім того виникає конфлікт із регулюванням правового захисту трансгендерів (питання рівного правового забезпечення трансгендерів розглянуто, зокрема, в працях «Транс–перехід в Україні: (не)відповідність стандартам прав людини» [174], та «Юридичне визнання гендера в Європі» [189]) та іншим аспектам, що набувають поширення в європейських державах та США. Зазначені напрями, хоча й відзначаються час від часу радикальними проявами, все ж не позбавлені важливого юридичного сенсу. Таким чином, захист права на житло доцільно здійснювати виходячи з визнання даного права за кожною людиною. Деталізація даного права має відбуватись шляхом його визначення в положеннях поточного законодавства, яким має бути опрацьовано ті чи інші специфічні моделі забезпечення та захисту права на житло.

Одним з основних інститутів захисту права на житло на міжнародно-правовому рівні є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), що діє, передусім, на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Україна приєдналась до даного акту шляхом прийняття Законом України від 17 липня 1997 р. «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [129].

Як справедливо зазначає О. О. Грабовська, стандарти (процесуально-правові), що закріплює Конвенція містять й інші міжнародні акти, але саме положення Конвенції мають особливе значення перш за все через наявну

можливість громадян держав, що приєднались до Конвенції звертатися за захистом власних прав до Європейського суду з прав людини, а також використовувати його практику та положення Конвенції при вирішенні справ національними судами [32, с.177]. При цьому Конвенція захищає права особи, яка має житло у власності, не закріплюючи права на отримання житла [6, с.69].

Положення Конвенції застосовуються при захисті права на житло при завданні йому технічної, економічної, екологічної чи іншої шкоди, незаконних дій по відношенню до житла (обшуки, втручання, проникнення тощо).

Справи щодо захисту права на житло частіш за все розглядаються за ст.8 Конвенції «Повага до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції», проте можуть зачіпати також права, передбачені іншими статтями: ст.6 «Право на справедливий суд», ст.1 Першого протоколу «Право власності» та ін.

Важливість практики ЄСПЛ обґрунтовано, зокрема тим, що постанови Суду мають на меті не тільки вирішити відповідну справу, але й, у більш загальному плані, витлумачити, захистити і розвинути правила, встановлені Конвенцією, і зробити тим самим свій внесок у дотримання державами зобов'язань, які вони взяли на себе як Договірні Сторони. І хоча першочерговим завданням конвенційного механізму захисту прав людини є компенсація збитків, заподіяних конкретній особі, окрім цього його місія полягає у вирішенні розкритої у справі проблеми з точки зору громадського порядку, на фоні спільних інтересів, що підвищує «планку загальних стандартів захисту прав людини» і розширює судову практику у галузі захисту цих прав у всіх державах – учасниках Конвенції [160, с.143]. Така характеристика діяльності ЄСПЛ дещо корегує уявлення про природу співвідношення механізмів захисту, реалізації та закріплення права на житло. Стає зрозумілим той факт, що визначення права на житло особи є

динамічним процесом функціонування широкого кола суб'єктів, діяльність яких в цьому напрямку ґрунтується насамперед на визначених правах людини, їх гарантіях та основоположних правових принципах щодо житла. При цьому функції щодо тлумачення та захисту права на житло покладаються скоріше на цілісний механізм, а ніж на конкретний перелік вповноважених суб'єктів. Зупинимось більш детально на практиці захисту права на житло в ЄСПЛ у наступному параграфі роботи.

3.2. Практика ЄСПЛ щодо захисту права на житло

Аналіз практики ЄСПЛ щодо захисту права на житло слід розпочати із самого терміну «житла», яке в практиці ЄСПЛ має автономне тлумачення. Нами вже зазначалось у попередніх параграфах, що розуміння «житла» в практиці ЄСПЛ може відрізнитись від тлумачення даного терміну за законодавством держав-членів Конвенції та за загальним правилом означає місце, де особа мешкає на постійній основі, де вона «вдома» [6, с.66].

При розгляді справ про порушення ст. 8 Конвенції, ЄСПЛ під житлом визнає:

- «місце, облаштоване особою, як дім, включаючи таке, що засноване всупереч діючому законодавству;
- місце, куди особа має намір повернутись, чи місце, де було її постійне мешкання;
- житло, яке має статус службового;
- власність, займана щороку особою протягом певного проміжку часу;
- приміщення, пов'язані з професійною діяльністю;
- офісні приміщення;
- складські приміщення» [6, с.67].

Т. І. Фулей зазначає, що термін «житло» в тлумаченні ЄСПЛ означає насамперед місце, де особа є «вдома», що впливає з аналізу семантичного значення вказаного терміну офіційними мовами Конвенції (англ.: «home» –

дім, житло, батьківщина чи «at home» – удома; франц.:«domicile» – житло, місце проживання та «domicile» – вдома. Таким чином, основний акцент ставиться на «важливості об'єкту (помешкання) для особи, задоволення її потреб, а не на характеристиці самого об'єкту, приміром, його відповідності певним вимогам» [180, с.158-159].

Правові позиції ЄСПЛ також свідчать, що «визнається житлом та підлягає правовому захисту статтею 8 Конвенції приміщення, не призначене та непридатне для проживання, якщо людина в ньому живе і це її єдиний «дім» (циганська кибитка (шатро)). ЄСПЛ визначає, що «ніщо у статті 8 Конвенції та у попередніх рішеннях ЄСПЛ не свідчить на користь того, що концепція «житла» має обмежуватися резиденцією, яка облаштована відповідно до чинного законодавства» [184, с.45]. Вказана стаття гарантує також захист офісів (адвокатів, нотаріусів та ін.) та іншого володіння особи» [180, с.158-159].

Дійсно, «в рішенні у справі «Бак проти Німеччини» ЄСПЛ визначив, що поняття «житло» («home») у пункті 1 статті 8 охоплює не лише приватне житло особи» [143]. «Термін «domicile» у французькій версії ст. 8 Конвенції має ширше розуміння, аніж «житло», і може означати, наприклад, приміщення, в якому особа здійснює професійну діяльність. Тож термін «житло» слід тлумачити як такий, що включає також зареєстрований офіс компанії, що управляється приватною особою, та юридичний офіс, зареєстрований офіс, філії та інші господарські приміщення» [184, с.45].

Таким чином, «згідно вказаних позицій, юридична природа права на житло розкриває в тому числі нематеріальний зміст конституційно-правової категорії «житло», що тяжіє до ідеї охорони житла як середовища, специфічного немайнового блага. Даний факт має бути враховано для характеристики видів (способів, засобів) захисту права на житло» [184, с.46].

Нами зазначалось, що «чітке виведення ознак та характеристик категорії «житло», встановлення її юридичного змісту має міжнародне значення, адже

використання для визначення житла виключно лінгвістичних особливостей окремих державних мов здатне призвести до неоднакового тлумачення житла як об'єкту правової охорони, що має місце у випадку з більш широким за англійське «home» французьким поняттям «domicile». Таким чином має бути чітко встановлено мінімально допустимий, однак не вичерпний перелік ознак житла як правової категорії» [184, с.46].

«Прикладом захисту права на повагу до житла, передбаченого ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є рішення у справі «Белоусов проти України» від 7 листопада 2013 р., в якому ЄСПЛ визнав огляд працівниками міліції житла громадянина таким, що здійснювався із порушенням закону. За сукупністю обставин було констатовано порушення вимог статті 8 Конвенції (право на повагу до житла) [144]. Аналогічним чином захист права на повагу до житла Суд здійснив у справі «Багієва проти України» від 28 квітня 2016 року» [184, с.46]. «У справі «Ратушна проти України» від 2 грудня 2010 року [170] мало місце порушення прав заявниці аналогічного характеру. Зокрема було констатовано порушення вимог закону щодо процедури обшуку приміщення співробітниками міліції. Таким чином, окрім порушення права на повагу до житла, передбаченого ст. 8 Конвенції, було зафіксовано також порушення статті 13 Конвенції «право на ефективний засіб правового захисту» [184, с.46]. Порушення зазначеного права під час обшуку було констатовано також у справі «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» [145].

Важливою для розуміння змісту категорії «житло» є справа «Кривіцька та Кривіцький проти України», у якій ЄСПЛ визначив, що «згідно з Конвенцією поняття «житло» не обмежується приміщенням, яке законно займано або створено [169]. Питання про те, чи є конкретне місце проживання «житлом», яке підлягає захисту на підставі пункту 1 статті 8 Конвенції, залежить від фактичних обставин, а саме – від наявності достатніх та триваючих зв'язків із конкретним місцем. Втрата житла визнається

найбільш крайньою формою втручання у право на повагу до житла. Існує також важливий принцип прав людини, згідно якого концепція «житла» має першочергове значення для особистості людини, самовизначення, фізичної та моральної цілісності, підтримки взаємовідносин з іншими людьми, усталеного та безпечного місця в суспільстві» [184, с.46].

З окресленого вище виходить, що категорія «житло» не співпадає з категорією «житлове приміщення», оскільки останнє обмежується низкою критеріїв та технічних характеристик, яким воно має відповідати, на відміну від першого, яке має більш загальний характер та не підлягає відповідному звуженому підходу. «Зазначають також, що поняття «житло» та «майно» можуть суттєво збігатися за статтею 1 Протоколу № 1, однак існування «житла» не залежить від наявності права або інтересу стосовно нерухомого майна. Особа може мати право власності на конкретну будівлю або землю відповідно до статті 1 Протоколу № 1, не маючи достатніх зв'язків із власністю для того, щоб вона утворила своє «житло» у значенні статті 8 Конвенції [109, с.39-40]. Важливим тут є також зауваження, що Конвенція виступає живим робочим документом, дозволяючи ЄСПЛ гнучко реагувати на нові питання та виклики [184, с.46].

Слід відзначити позицію Н. О. Горобець, відповідно до якої «категорія «житловий простір» визначається як конкретне місце в межах фактичного володіння особи, де вона постійно чи тимчасово проживає, яким забезпечується приватність життя особи, здійснення нею власної життєдіяльності, та відносно якого особа визначає поведінку та доступ інших осіб на законних підставах» [30, с.251]. «Окреслена концепція цілком відповідає загальним принципам системи прав людини. Важливим є акцент на включенні до права на житло правомочностей особи щодо розпорядження власним простором всередині житлового приміщення. Здійснюючи право на житло, людина за власним волевиявленням допускає інших осіб до того простору, що забезпечений їй власним житлом» [184, с.46].

В порядку захисту Європейським судом з прав людини права на житло розкриваються окремі аспекти його змісту. Так, природу права на житло демонструє рішення ЄСПЛ у справі «Гіллоу проти Сполученого Королівства» [139], дослідивши обставини якої, ЄСПЛ визнав факт порушення ст. 8 Конвенції під час застосування законів про житлове будівництво в Гернсі. ЄСПЛ встановив, що заявники, безперечно, зазнали значної моральної шкоди, яку не можна компенсувати лише встановленням порушення. Протягом одного року вони жили з почуттям невпевненості у тому, чи їм нарешті дозволять залишитися в їхньому домі чи застосують заходи примусу, щоб вигнати з нього. Крім того, їхнє притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне зайняття їхнього дому додало до вже нестабільного становища. Зрештою, вони почували себе зобов'язаними розпоряджатися своїм будинком у Гернсі, і, мабуть, зазнали значного стресу та тривоги внаслідок такої ситуації та вимушеного поселення в інших місцях. Тож ЄСПЛ присудив відповідну моральну компенсацію заявникам.

Так, в п. п. в. п. 11 рішення у ЄСПЛ у справі «Сильвер та інші проти Сполученого Королівства» визначив, що для здійснення захисту права орган держави не обов'язково повинен бути судовим. Це можливо, коли його повноваження і гарантії мають значення для визначення того, чи є відповідний засіб правового захисту ефективним [140].

Вказані закономірності є справедливими і для України, що знаходиться сьогодні на євроатлантичному шляху розвитку, однак характеризується і високим ступенем залежності активної частини суспільства від цінностей розвинутих держав. Наприклад у справі «Новоселецький проти України» ЄСПЛ було розглянуто обставини, за яких Державний педагогічний інститут у м. Мелітополь (Далі – Інститут), анулювавши рішення про надання заявнику як співробітнику інституту ордеру на користування квартирою, фактично створив ситуацію, за якої вказане житло заявника стало спірним. Окрім того, внаслідок даного рішення, низка обставин призвела до

викрадення у заявника його майна, що знаходилось в квартирі. Щодо дій та статусу інституту, Суд встановив, що при «вирішенні вказаного спору у судах України за зверненням заявника, українські суди не виконали повністю завдань, які на них покладались в силу позитивних зобов'язань держави відповідно до положень статті 8 Конвенції» [150]. Суди, хоча й відновили право заявника на користування спірною квартирою, однак в непомірні строки. На думку Суду, Інститут також не приділив достатньої уваги становищу заявника, зокрема, не надав йому тимчасового житла. Суд встановив «роль Державного педагогічного інституту у м. Мелітополь як вищого навчального закладу, який належить державі та підпорядкований Міністерству освіти і науки України, як суб'єкта, що здійснює «державне управління» відповідно до законодавства України та контролюється державною владою» [150]. Згідно позиції Суду, «інститут мав у своєму розпорядженні частину державного житлового фонду для забезпечення житлових потреб своїх службовців» [150]. Таким чином, «держава не виконала своїх зобов'язань, які полягали у встановленні можливості користування заявником своїм правом на житло та приватне і сімейне життя» [150]. З огляду на вищезазначене, Суд констатував, що мало місце порушення статті 8 Конвенції, а також порушення статті 1 Протоколу N 1. Судом було встановлено обов'язок України як держави-відповідача сплатити заявнику протягом встановленого тримісячного строку суму в розмірі 8000 Євро (вісім тисяч євро) з конвертацією в українську гривню та урахуванням будь-якого податку, що може бути утриманий, а також з відповідальністю за порушення строків [150].

Рішенням у справі «Віннічук проти України» від 20 жовтня 2016 року Європейський суд з прав людини констатував факт порушення права заявниці, передбаченого ст. 8 Конвенції у зв'язку з визнанням судовими органами України заявниці такою, що втратила право на користування квартирою, яка знаходилась у комунальній власності, через те, що вона не

проживала в ній протягом двох років. ЄСПЛ визнав таке рішення незаконним, а подальшу процедуру оскарження вказаного рішення такою, що за строками не забезпечила заявниці ефективних засобів юридичного захисту, перешкодивши належній реалізації її конституційного права на житло. Таким чином було констатовано порушення ст. 13 Конвенції [138]. Дане рішення ілюструє критерій розумного строку державного захисту права на житло як обов'язкового елементу його належного забезпечення.

На рівні національної судової системи питання строків також підлягає відповідному контролю, хоча наявна практика не виглядає достатньо ефективною. Так, 14 вересня 2017 року Постановою Приморського районного суду Запорізької області було визнано вину посадової особи, що займала посаду начальника юридичного відділу Приморської районної ради Приморського району Запорізької області. Таким чином було встановлено, що «в діях відповідальною особи є склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 212-3 КУпАП – незаконна відмова у прийнятті та розгляді звернення, інше порушення Закону України «Про звернення громадян». Однак, слід зазначити, що справу було закрито у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення» [112].

Важливим, як зазначалось, залишається критерій безпеки умов житла. В тексті рішення ЄСПЛ у справі «Лопес Остра проти Іспанії» від 09.12.1994 Судом було визнано, що утворення станції очищення відходів поблизу житла заявниці фактично є створенням з боку державних органів таких умов, що ускладнювали життя заявниці, породжували достатньо відчутну тривогу щодо ризику захворювання її дитини та частково змусили заявницю змінити свій спосіб життя. Такі дії містили ознаки порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

В рішенні у справі «Гуерра та інші проти Італії» за заявою № 16/1996/735/932 Суд посилався на наведене вище рішення, повторивши, що «серйозна шкода оточуючому довкіллю може вплинути на добробут людей і

позбавити їх можливості користуватися власним житлом, здійснюючи цим негативний вплив на їхнє приватне і сімейне життя» [146]. Слід додати, що Рішенням у справі «Дубецька та інші проти України» від 10 лютого 2011 року за заявою № 30499/03 ЄСПЛ, посилаючись на власну судову практику, вказав, що «ні стаття 8, ні будь-які інші положення Конвенції не гарантують права на охорону природнього екологічного середовища як такого» [148]. Не враховує Суд також, що у вказаній справі «оскаржувана шкода була незначною у порівнянні з небезпекою навколишнього середовища, притаманною життю в кожному сучасному місті» [148]. При цьому, як зазначено Судом, «може мати місце небезпідставна скарга за статтею 8 там, де екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність та тривалість шкідливого впливу та його фізичний чи психологічний вплив на здоров'я або якість життя особи» [148]. ЄСПЛ зазначив, що для того щоб постало питання порушення статті 8, «втручання має бути таким, що безпосередньо зачіпає житло, сім'ю чи приватне життя заявника. Негативні ж наслідки забруднення довкілля належатимуть до сфери застосування статті 8 лише в разі, якщо досягнуто певного мінімального рівня» [141].

Так, у справі «Дземюк проти України» ЄСПЛ встановив факт порушення з боку держави права на повагу до житла, яке відбулося внаслідок спорудження кладовища поряд з житлом заявника, а також з порушення екологічних норм. Було встановлено, що «найближча межа кладовища розташована за 38 метрів від будинку заявника» [147], тобто фактична відстань є трохи більшою за одну десяту мінімальної відстані. Згідно позиції Суду, «даний факт не можна вважати незначною невідповідністю, а радше – серйозним порушенням національних норм. Більше того, кладовище є безперервним джерелом можливої небезпеки, а завдана цим потенційна

шкода не є такою, яку можна легко виправити або попередити» [147]. Так, робимо висновок про вимоги екологічного законодавства як елементу права на житло (критерію безпечності житла).

При цьому рішенням у справі «Зехентнер проти Австрії» ЄСПЛ узагальнив, що «не допускається втручання державної влади у здійснення права на повагу до житла, окрім випадків, коли воно є законним, а також «необхідним у демократичному суспільстві», будучи здійсненим в інтересах національної безпеки, суспільної безпеки чи економічного благоустрою населення, країни, з метою упередження заворушень чи злочинів, для захисту здоров'я чи моральності, або для захисту прав та свобод інших осіб» [149].

Загалом, досліджуючи міжнародно-правову природу права на справедливий суд та презумпцію невинуватості як одну з основних гарантій права на житло, деякі вчені акцентують на неприпустимості їх порушення через «суттєві «репутаційні» втрати та соціальні наслідки від можливої судової помилки (ганьбу і несприятливе становище при працевлаштуванні й пошуку житла)» [180, с.65-66]. З наведеного випливає фундаментальна природа права на житло як такого. Однак з іншого боку підкреслюється органічний зв'язок права на житло із загальним блоком прав людини, зокрема правом на повагу до людської гідності. Отже нематеріальна складова вказаного права містить основоположні, охоронювані правом загальнолюдські цінності, що вимагає підвищеної відповідальності з боку держави в реалізації правозахисної функції по відношенню до права на житло особи. Захист права на житло, таким чином стає важливим напрямом міжнародного права та діяльності міжнародних органів, установ та організацій.

Важливість урахування міжнародних механізмів захисту права на житло людини має значний практичний сенс. Так, спираючись на практику ЄСПЛ, інших міжнародних судових, правоохоронних органів, правозахисних установ та організацій, законодавець в Україні також мусить враховувати

критерії «якості» законів, доступність для громадян впроваджених такими законами механізмів реалізації та захисту власних прав. Визначена вище необхідність забезпечення можливості громадянина «усвідомлювати наслідки для себе» від запровадження відповідного закону, виступає, на наш погляд, результатом прогресивного та комплексного бачення стану та функціональної природи законодавства. Дана вимога практично є гарантією створення реальної «захищеності» прав громадянина. Вона має досягатись проведенням відповідальної, стратегічно виваженої соціальної, правової та освітньої політики держави, рішучих кроків в напрямку створення громадянського суспільства як впливового та збалансованого інституту. Останніми ж роками результати моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини свідчать про негативні тенденції правового розвитку в Україні останніх років. Так, в 2016 році український уряд взагалі став одним із лідерів за кількістю порушень Європейської конвенції з прав людини, офіційно визнаних ЄСПЛ, не перевершивши лише показник Італії [193].

Концепція визначення природи основоположних прав людини впливає також з міжнародних правових положень та практики ЄСПЛ. Тут слід вказати, що рішенням у справі «Пантелеєнко проти України» ЄСПЛ визначив: «... вираз «відповідно до закону» у пункті 2 статті 8 Конвенції значною мірою покладає на національне законодавство і державу обов'язок дотримання матеріальних і процесуальних норм» [151]. Також, відповідно до висновків, що містить рішення ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України», «вираз «відповідно до закону» вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе. Також, це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» [152].

Тож з наведеного виокремлюємо проблему доступності та прозорості механізму захисту конституційного права на житло. Окреслене питання заслуговує на окремий додатковий розгляд. Автором даного дослідження, в свою чергу, пропонується сприяти системному поширенню статистичної інформації та результатів моніторингу для широкого загалу. Необхідним вбачається виведення питання доступності правосуддя, позасудових засобів захисту житлових прав, показників фактичного стану забезпечення права на житло в Україні на рівень законодавчої ініціативи з огляду на загальнодержавний масштаб вказаної проблеми.

В світлі зазначеного справедливим є висновок про необхідність векторного реформування законодавства щодо конституційного права на житло в Україні та гарантій його захисту. В сьогоdnішніх умовах поставлені цілі вимагають опрацювання широкого кола процедурних питань захисту права на житло, редагування окремих положень та реформ відповідних інститутів і галузей. Першим етапом створення ефективного механізму захисту права на житло в Україні є вжиття заходів реформування житлового законодавства. Право на житло необхідно сформулювати та формально закріпити як цілісний комплексний інститут, яким забезпечувався би значний блок фундаментальних біологічних, економічних, соціальних та інших потреб та прав людини, а також створювалась юридична можливість спрощеного доступу до використання наявних механізмів юридичного захисту права на житло. Відтак урахування діяльності міжнародних інститутів захисту основоположних прав людини є не лише частиною механізму захисту права на житло в Україні, але й орієнтиром у формі системи позитивних прикладів юридичної практики з даного питання.

Як зазначає в дисертаційному дослідженні Ю. В. Кириченко, «порівняльна характеристика конституцій 42 європейських держав, правові системи яких відносяться до романо-германської правової сім'ї, свідчить про те, що кількість прав та свобод, закріплених в положеннях розділу II

Конституції України є найбільш високою серед усіх досліджених конституцій європейських держав» [55, с.4]. Сфера захисту прав людини, таким чином, стає найважливішим показником розвитку України в правовій площині та найголовнішим критерієм готовності до набуття повноправного членства у ЄС та НАТО.

Важливою в окресленому питанні є також участь України в міжнародних програмах захисту права на житло. Прикладом є «моніторинг дотримання права на житло, що здійснювався працівниками Департаменту моніторингу прав власності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в рамках проекту «Зміцнення потенціалу Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини», що виконується Програмою розвитку ООН в Україні та фінансується Міністерством закордонних справ Данії» [93].

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначила 4 вектори руху, в рамках яких необхідним є «впровадження 62 реформ та програм розвитку держави. До зазначених реформ віднесено реформу житлово-комунального господарства. В той же час до першочергових цілей віднесено реалізацію судової реформи (реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом, відповідність судової системи України європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини) та реформу правоохоронної системи (мета – корегування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань)» [130].

Механізмом застосування практики ЄСПЛ в Україні є, зокрема, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського

суду з прав людини» [117]. Згідно ст. 2 вказаного закону, «рішення є обов'язковими для виконання Україною, що ґрунтується на вимогах ст. 46 Конвенції, а порядок їх виконання визначається діючим законодавством» [117]. Тобто Конвенцію та практику ЄСПЛ суди в Україні застосовують як джерело права. Окрім того, відповідно до ст. 5 Закону, «протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного Орган представництва надсилає стислий виклад Рішення стягувачеві, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, всім державним органам, посадовим особам та іншим суб'єктам, безпосередньо причетним до справи, за якою постановлено Рішення» [117]. Даний механізм є важливим елементом вдосконалення діяльності органів державної влади в аспекті дотримання ними під час виконання власних функцій положень міжнародного законодавства в сфері захисту прав людини. Однак необхідним вбачається також дієвий механізм індивідуальної відповідальності за систематичні, чи одноразове грубе порушення вимог Конвенції під час виконання посадових повноважень.

Згідно ст. 10 Закону, передбачено додаткові заходи індивідуального характеру, які «вживаються з метою забезпечення відновлення порушених прав заявника» [117, ст.10]. До таких додаткових заходів належать: «а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у Рішенні. При цьому відновлення попереднього юридичного стану заявника здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом» [117, ст.10].

В процесі захисту права на житло шляхом звернення до ЄСПЛ вказаний перелік заходів має, на думку автора, першочергове значення та підлягає якнайшвидшому виконанню. Визначені ч. 2 ст. 13 заходи загального характеру впливають на загальнодержавний механізм забезпечення права

громадянина на житло та загальний стан його захищеності, оскільки, як зазначено в Законі, такі «заходи спрямовані на усунення зазначеної в рішенні ЄСПЛ системної проблеми та її першопричини» [117, ст.13]. Водночас, підставою застосування вказаних заходів може слугувати рішення, ініційоване окремим інцидентом, пов'язаним із порушенням права особи на житло.

До загальних заходів відносяться: «1) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; 2) внесення змін до адміністративної практики; 3) забезпечення юридичної експертизи законопроектів; 4) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; 5) інші заходи, які визначаються у встановленому порядку» [117, ст.13].

«Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [117, ст.17]. Щодо відповідності здійснюваної адміністративної практики вимогам Конвенції органами виконавчої влади провадиться відповідний контроль. Так, закріплено алгоритм приведення законодавства та правової практики в сфері захисту житлових та інших конституційних прав осіб до відповідності європейських стандартів та основ захисту прав людини.

Висновки до розділу 3

У даному розділі роботи було розглянуто міжнародний механізм захисту права на житло. Використовуючи загальноприйнятий підхід до виокремлення у міжнародній системі захисту прав нормативну та інституційну складову, можна зробити наступні висновки:

- нормативною основою міжнародного механізму захисту права на житло виступають численні джерела міжнародного права універсального та регіонального характеру, які встановлюють зміст, обсяг та критерії відповідного права, а також визначають мінімальні міжнародні стандарти забезпечення права на житло, які відповідають поняттю гідного, безпечного та захищеного житлового середовища. Встановлено, що міжнародні стандарти права на житло ґрунтуються на категорії «достатнього житла», яке включає не просто право «мати дах над головою», а висуває до держави зобов'язання щодо його відповідності переліку показників: якісного правового забезпечення, безпечності та придатності, доступу з точки зору інфраструктури та послуг, місцезнаходження, доступність з точки зору витрат, адекватність з точки зору культури;
- аналіз критеріїв достатнього житла, закріплених у міжнародних актах та виокремлених органами міжнародного контролю свідчить про невідповідність національного законодавства цим міжнародним стандартам, оскільки на рівні профільного законодавства України право на житло вираховується певною кількістю квадратних метрів на особу або сім'ю, від яких залежать встановлення факту необхідності поліпшення житлових умов та включення у відповідні реєстри. Вважаємо за необхідне встановлення у Житловому кодексі України права на достатнє житло, яке відповідатиме міжнародним стандартам безпечності, доступності та придатності;
- інституційною основою міжнародного механізму захисту права на житло є система органів та організацій, які здійснюють моніторинг та контроль за забезпеченням відповідного права на рівні держави. Одними з найбільш ефективних механізмів захисту права на житло є Європейський суд з прав людини, що діє на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та окремі інституції Організації Об'єднаних

Націй. Важливе значення має діяльність позадержавних міжнародних правозахисних організацій щодо моніторингу стану дотримання житлових прав людини, сприяння захисту житлових прав осіб. Практика зазначених інституцій активно імплементується до законодавства України, сприяючи його прогресивній реформації;

- аналіз практики ЄСПЛ щодо захисту права на житло дає змогу стверджувати, що найчастіше порушення даного права на державному рівні відбувається через завдання йому технічної, економічної, екологічної чи іншої шкоди, незаконних дій по відношенню до житла (обшуки, втручання, проникнення тощо). Справи щодо захисту права на житло частіш за все розглядаються за ст.8 Конвенції «Повага до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції», проте можуть зачіпати також права, передбачені іншими статтями: ст.6 «Право на справедливий суд», ст.1 Першого протоколу «Право власності» та ін.
- практика захисту права на житло в ЄСПЛ є важливою для вдосконалення його захисту на національному рівні перш за все завдяки автономному тлумаченню судом самого поняття «житло», а також визначення меж легітимного втручання у недоторканність житла, розширення підходів до позитивних зобов'язань держави в аспекті захисту права на повагу до житла через дотримання вимог екологічного, інфраструктурного, соціально-економічного характеру. Так, вважаємо за потрібне застосовувати у національному законодавстві термін «житло» не у вузькому розумінні, яке присутнє зараз та ґрунтується на визнанні житлом виключно приміщення, яке відповідає технічним вимогам та з яким у особи є певний правовий зв'язок (право власності або право користування), а виходити з широкого підходу ЄСПЛ, за якого правом на повагу користується будь-яке приміщення, яке особа вважає своїм домом;
- аналіз численних правових позицій, викладених у рішеннях ЄСПЛ щодо порушення або обмеження права на житло, дає змогу вивести наступні

принципи: захисту підлягає не лише «законне» з точки зору національного законодавства право на житло, кожна ситуація має оцінюватись з позиції фактичних обставин; виселення особи з житла є крайньою формою втручання у це право та не допускається без надання їй іншого житла; право на житло розглядається у структурній взаємодії з іншими основоположними правами людини, а саме – правом на повагу до приватного та сімейного життя, на особисту недоторканність, а отже є частиною права на повагу до людської гідності. Саме в такому аспекті визнається фундаментальний характер права на житло, яке є базовим та невідчужуваним. За такого підходу нематеріальний аспект права на житло переважає над матеріальним;

- враховуючи положення міжнародних актів, які складають мінімальні стандарти достатнього житла та практику його захисту міжнародними органами та організаціями, вважаємо за необхідне встановити у національному законодавстві наступні елементи змісту права на житло: забезпечення кожній людині доступу до технічно облаштованого, безпечного для життя та здоров'я, захищеного від зовнішнього втручання, доступного з точки зору оплати, інфраструктури та культурного середовища житлового простору, який відповідає критерію людської гідності та від наявності якого залежить реалізація низки інших найголовніших прав людини: особиста недоторканність, повага до приватного та сімейного життя, право на безпечні для життя та здоров'я умови життя, доступ до соціального обслуговування, свобода вибору місця проживання та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні розглядається поняття, елементи та особливості реалізації конституційно-правового механізму захисту права на житло, виявлені основні положення національної та міжнародної систем захисту цього права, окреслені шляхи вдосконалення законодавства у галузі житлових прав громадяни та практики його реалізації. Визначені у роботі мета та завдання дослідження дають змогу дійти наступних висновків:

1) право на житло доцільно визначати як право на отримання та використання цілісного комплексу юридично обґрунтованих благ матеріального та нематеріального характеру, сукупність яких забезпечує середовище, придатне для проживання людини в умовах належного психофізіологічного існування та достатнього особистого простору. В даній інтерпретації матеріальна складова зазначеного комплексу представлена спеціально пристосованим (житловим) приміщенням, в якому створено належні побутові та санітарні умови, а також витримано вимоги екологічної, протипожежної безпеки, інфраструктурної та культурної доступності та ін. Нематеріальна складова полягає у нормативно визначених та гарантованих умовах достатнього, автономного та безпечного житлового середовища;

2) аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання категорії «житло», а також міжнародні стандарти його визначення дають змогу дійти висновку про особливість його конституційно-правової природи. У конституційному значенні житло виступає способом задоволення потреб людини у проживанні, що робить його засобом реалізації природного права людини на життя, а також втілення права особи на задоволення потреби в житті. В даному понятті відображено саме конституційний зміст житла, що пояснює необхідність його конституційно-правової охорони та захисту;

3) право на житло покликане реалізувати широкий комплекс психофізіологічних та особистісних потреб особи та її інтересів соціального, економічного, побутового та іншого характеру. Зазначені факти роблять

житло особливим благом, а право на житло специфічним комплексним правом, що вимагає особливого підходу до його реалізації та захисту. Враховуючи судову практику Європейського суду з прав людини, практику національних судів, положення міжнародних правових актів, імplementованих Україною, доцільним видається додатково закріпити основоположні елементи змісту вказаного права: достатність житла, повагу до житла, належний житловий простір та захист права на житло;

4) у контексті зазначеного вище особливої уваги потребує аналіз нормативних положень гарантування права на житло та його захист. Конституційно-правова регламентація права на житло базується на нормах Конституції України та великої кількості спеціальних законів, найголовнішим з яких є Житловий кодекс. Однак найголовнішою проблемою нормативного регулювання права на житло полягає у тому, що Житловий кодекс України був прийнятий у далекий 1983 рік, і хоча з моменту проголошення незалежності України до його норм було внесено низку змін та доповнень, його не можна вважати адекватним та таким, що відповідає сучасним вимогам житлової політики нашої держави. Існуюча проблематика сягає широкого спектру питань: від неоднакового тлумачення категорії «житло» в положеннях норм матеріального права, до процесуальних суперечностей у здійсненні захисту житлових прав громадян. Тому реалізація та захист права на житло залишає сьогодні широкий простір для наукової дискусії та вимагає оперативних кроків реформування;

5) положеннями Конституції України та законами України закріплено ряд житлових прав, що не є однорідними. Весь комплекс цих прав поділяється на майнові житлові права (права власників житла або зобов'язальні права наймачів житла та членів їх сім'ї) та немайнові особисті житлові права, пов'язані із повагою до житла, недоторканністю права на житло, доступом до захищеного, безпечного автономного життєвого простору для забезпечення гідного існування людини;

б) виходячи із зазначеної специфіки, механізм захисту конституційного права на житло – це комплексна система нормативно-правових положень, суб'єктів, засобів та форм, що функціонують з метою забезпечення доступу до житла (для осіб, які не мають іншої можливості реалізувати відповідну потребу), поновлення стану належної реалізації порушеного права на житло, усунення перешкод в його реалізації, а також застосування визначених заходів відповідальності;

7) особливим аспектом нормативної складової захисту права на житло вважаємо необхідність розроблення виваженої та адекватної житлової політики, яку має здійснювати Уряд спільно із іншими органами влади в Україні. Протягом всього періоду існування нашої незалежності житлова політика носила фрагментарний, безсистемний та вибіркового характер. Потреба в житлі різних категорій осіб завжди значно перевищувала спроможності центральних органів влади та місцевого самоврядування в їх реалізації, але істотно погіршуватись ситуація почала з початком збройної агресії РФ проти України у 2014 році, коли до існуючих груп додалась ще категорія ВПО. Після повномасштабної війни, розпочатої Росією проти України 24 лютого 2022 року, фактично розбудову державної житлової політики слід починати з початку, відштовхуючись від необхідності вирішення різних завдань по забезпеченню житлом одночасно великої кількості людей, як на тимчасовій, так і на постійній основі;

8) у контексті розроблення нової житлової політики в Україні, окремої уваги потребує система органів забезпечення, реалізації та захисту права на житло для різних соціальних груп, враховуючи виклики війни та повоєнного часу. Проаналізований зарубіжний досвід та пропозиції експертів свідчать про необхідність розширення контрольних повноважень Уповноваженого ВРУ з прав людини в аспекті захисту житлових прав, а також, враховуючи масштаби проблеми доступу до тимчасового або постійного житла, пов'язані із війною та одночасним переміщенням великих потоків людей не лише за

кордон, але й у межах нашої держави зі Сходу та Півдня країни на Схід та у центральні регіони, вважаємо за необхідне запровадження окремого спеціалізованого житлового омбудсмена як профільного органу, який буде здатний швидко та оперативно реагувати на порушення відповідних прав;

9) окрім проблеми доступу до соціального житла, не менш важливим є питання забезпечення його якості та придатності для проживання, реконструкція та ремонт такого житла, створення у ньому умов для безпечного для життя та здоров'я гідного існування. Існуючу на сьогодні систему децентралізованого підходу, за якого відповідні функції та повноваження покладені на органи місцевого самоврядування, не можна вважати прийнятною, оскільки навіть найбільш спроможним територіальним громадам не під силу виконання відповідних функцій через обмеженість ресурсів, фінансів та ін. Тому підтримуємо пропозиції щодо необхідності запровадження спеціальних операторів соціального житла, аналогічні житловим компаніям багатьох європейських країн, визначення для них чітких обмежень та правил функціонування з відповідним обсягом повноважень та відповідальності;

10) аналіз останніх тенденцій судової практики захисту права на житло дає змогу дійти висновку, що вона формується у напрямку усунення перешкод у користуванні житлом власником або членами його сім'ї; заборонаю позбавляти житла особи, яка користується ним певний період часу і при цьому не має жодного іншого житла; заборонаю виселяти особу з іпотечного житла без надання іншого житла для постійного проживання. В аспекті виселення особи із житла, яке вважається найбільш серйозним випадком втручання у право на повагу до житла, окремо слід розглядати інститут службового житла. Судова практика розгляду відповідної категорії справ свідчить про наступний підхід: загалом виселення особи зі службового житла у випадку звільнення працівника з підприємства чи організації, від якої йому було надане таке житло, без надання іншого житла, не вважається

втручанням або порушенням його права на житло, окрім тих випадків, коли особа користувалась службовим житлом довгий час та вийшла на пенсію по старості;

11) особливу роль у механізмі захисту конституційного права на житло відіграє інститут конституційної скарги, який покликаний та функціонально-пристосований здійснювати захист конституційного права особи навіть від дії неконституційних законів. Так, враховуючи юридичну можливість ставити питання про відповідність конкретного нормативного положення закону Конституції України, особа отримує інструмент прямого захисту власного конституційного права. Зрозумілим є також той факт, що КСУ не здатний вирішити проблему відсутності адекватного сучасним викликам законодавства у галузі забезпечення, реалізації та захисту права на житло, проте його правові позиції привертають увагу до важливих складових елементів цього права, окреслюють взаємозв'язок основоположних прав людини один з одним, обґрунтовують зміст та значення міжнародних стандартів права на житло та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до цих стандартів;

12) нормативною основою міжнародного механізму захисту права на житло виступають численні джерела міжнародного права універсального та регіонального характеру, які встановлюють зміст, обсяг та критерії відповідного права, а також визначають мінімальні міжнародні стандарти забезпечення права на житло, які відповідають поняттю гідного, безпечного та захищеного житлового середовища. Встановлено, що міжнародні стандарти права на житло ґрунтуються на категорії «достатнього житла», яке включає не просто право «мати дах над головою», а висуває до держави зобов'язання щодо його відповідності переліку показників: якісного правового забезпечення, безпечності та придатності, доступу з точки зору інфраструктури та послуг, місцезнаходження, доступність з точки зору витрат, адекватність з точки зору культури;

13) аналіз критеріїв достатнього житла, закріплених у міжнародних актах та виокремлених органами міжнародного контролю свідчить про невідповідність національного законодавства цим міжнародним стандартам, оскільки на рівні профільного законодавства України право на житло вираховується певною кількістю квадратних метрів на особу або сім'ю, від яких залежать встановлення факту необхідності поліпшення житлових умов та включення у відповідні реєстри. Вважаємо за необхідне встановлення у Житловому кодексі України права на достатнє житло, яке відповідатиме міжнародним стандартам безпечності, доступності та придатності;

14) інституційною основою міжнародного механізму захисту права на житло є система органів та організацій, які здійснюють моніторинг та контроль за забезпеченням відповідного права на рівні держави. Одним з найбільш ефективних механізмів захисту права на житло є Європейський суд з прав людини, що діє на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та окремі інституції Організації Об'єднаних Націй. Важливе значення має діяльність позадержавних міжнародних правозахисних організацій щодо моніторингу стану дотримання житлових прав людини, сприяння захисту житлових прав осіб. Практика зазначених інституцій активно імплементується до законодавства України, сприяючи його прогресивній реформації;

15) аналіз практики ЄСПЛ щодо захисту права на житло дає змогу стверджувати, що найчастіше порушення даного права на державному рівні відбувається через завдання йому технічної, економічної, екологічної чи іншої шкоди, незаконних дій по відношенню до житла (обшуки, втручання, проникнення тощо). Справи щодо захисту права на житло частіш за все розглядаються за ст.8 Конвенції «Повага до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції», проте можуть зачіпати також права, передбачені іншими статтями: ст.6 «Право на справедливий суд», ст.1 Першого протоколу «Право власності» та ін.

16) практика захисту права на житло в ЄСПЛ є важливою для вдосконалення його захисту на національному рівні перш за все завдяки автономному тлумаченню судом самого поняття «житло», а також визначення меж легітимного втручання у недоторканність житла, розширення підходів до позитивних зобов'язань держави в аспекті захисту права на повагу до житла через дотримання вимог екологічного, інфраструктурного, соціально-економічного характеру. Так, вважаємо за потрібне застосовувати у національному законодавстві термін «житло» не у вузькому розумінні, яке присутнє зараз та ґрунтується на визнанні житлом виключно приміщення, яке відповідає технічним вимогам та з яким у особи є певний правовий зв'язок (право власності або право користування), а виходити з широкого підходу ЄСПЛ, за якого правом на повагу користується будь-яке приміщення, яке особа вважає своїм домом;

17) аналіз численних правових позицій, викладених у рішеннях ЄСПЛ щодо порушення або обмеження права на житло, дає змогу вивести наступні принципи: захисту підлягає не лише «законне» з точки зору національного законодавства право на житло, кожна ситуація має оцінюватись з позиції фактичних обставин; виселення особи з житла є крайньою формою втручання у це право та не допускається без надання їй іншого житла; право на житло розглядається у структурній взаємодії з іншими основоположними правами людини, а саме – правом на повагу до приватного та сімейного життя, на особисту недоторканність, а отже є частиною права на повагу до людської гідності. Саме в такому аспекті визнається фундаментальний характер права на житло, яке є базовим та невідчужуваним. За такого підходу нематеріальний аспект права на житло переважає над матеріальним;

18) враховуючи положення міжнародних актів, які складають мінімальні стандарти достатнього житла та практику його захисту міжнародними органами та організаціями, вважаємо за необхідне встановити у національному законодавстві наступні елементи змісту права на житло:

забезпечення кожній людині доступу до технічно облаштованого, безпечного для життя та здоров'я, захищеного від зовнішнього втручання, доступного з точки зору оплати, інфраструктури та культурного середовища житлового простору, який відповідає критерію людської гідності та від наявності якого залежить реалізація низки інших найголовніших прав людини: особиста недоторканність, повага до приватного та сімейного життя, право на безпечні для життя та здоров'я умови проживання, доступ до соціального обслуговування, свобода вибору місця проживання та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. General comment № 4: The right to adequate housing (article 11 (1) of the Covenant) 1991. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fGEC%2f4759&Lang=ru.
2. Аврамова О. Є. Формування житлових правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №11. С. 5-12.
3. Аврамова О. Правова природа та система житлових прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 7. С. 3-6.
4. Аврамова О.Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.Є. Аврамова; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2008. 16 с.
5. Аракелян М. Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс: монографія / М. Р. Аракелян. Одеса: Фенікс, 2018. 386 с.
6. Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. К.: Істина, 2011. 200 с.
7. Багаторічна стратегія захисту та пошуку рішень із залученням багатьох партнерів, Україна, 2018 – 2022 рр. / УВКБ ООН. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/06/Multi-Year-Multi-Partner-Protection-and-Solutions-Strategy-2017_2020_UKR.pdf
8. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254
9. Барабаш О. О. Право на судовий захист і право на справедливий суд: проблеми принципу процедурної справедливості. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали III Міжнар.

- наук.-практ. конф. (Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк-Кустевич (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 204-206.
10. Бардакова Д. О. Механізми захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу, 06 березня 2018 року. м. Ірпінь, УДФС України, 2018 р. С. 14-15.
 11. Безусий В. В. Окремі питання правового статусу людини в державі. *Форум права*. 2009. № 2. С. 44-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
 12. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Національний механізм захисту прав людини. Ужгород, 2003. 57 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/5100>
 13. Бондар В. Верстви населення, що отримують житло в містах України безкоштовно. *Права Людини в Україні*. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи, 01.07.2019. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1561968565&w=житло>
 14. Борейко А. В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 2(35). С. 58-66.
 15. Борисова К. С. Конституційні засади забезпечення права на житло в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Київ, 2018. 20 с. URL: [borisova-k.s.-konstitutsiyini-zasadi-zabezpechennya-prava-na-jitlo-v-ukrayini-a .pdf](http://borisova-k.s.-konstitutsiyini-zasadi-zabezpechennya-prava-na-jitlo-v-ukrayini-a.pdf) (idpnan.org.ua)
 16. Борисова К. С. Актуальні питання гармонізації міжнародних стандартів права на житло в Україні. *Право і суспільство*. 2015. №6. Ч.3. С. 58-63.
 17. Вербицький І., Федорова Л., Боброва А. Основні засади державної житлової політики: рекомендації до розробки закону: аналітична записка. 28.06.2023. osnovni-zasady-derzhavnoyi-zhytlovoyi-polityky-rekomendacziyi-do-rozrobky-zakonu-1.pdf (cedos.org.ua)

18. Вишковська В. І. Загальнотеоретична конструкція механізму правозахисної діяльності в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія № 18. Економіка і право. 2011. Випуск 16. С. 53-58.
19. Вільчик Т. Б. Конституційно-правовий статус адвокатури. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2. С. 4-5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_6
20. Вісник Конституційного Суду України № 1-2/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/6>
21. Вісник Конституційного Суду України № 6/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/6>
22. Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. URL: [A4 Infographics EC FoB 012021 edt1 \(coe.int\)](http://www.coe.int/t/treaties/ECFoB/ECFoB_012021_edt1.pdf)
23. Галянтич М. К. Проблеми забезпечення прав людини на житло в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. №11/12. С. 221.
24. Галянтич М. К. Поняття житлових інтересів фізичної особи. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 14-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2016_15_5
25. Галянтич М. К., Самойленко Г. В. Характеристика житла за цивільним законодавством України та в практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 134-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_35
26. Галянтич М. К., Тилик Т.М. Поняття житлових прав. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 157-161.
27. Галянтич М.К. Матеріальний та процесуальний зміст захисту житлових прав фізичних осіб. *Приватне право і підприємство*. 2016. Випуск 16. С.124-127.
28. Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Центрально-Західне міжрегіональне управління*

Міністерства юстиції. URL: <https://justice-km.gov.ua/garantiji-realizaciji-ta-zahistu-konstituciynih-prav-ta-svobod-lyudini-i-gromadyanina>

29. Головка О. М. Гідність людини як моральна основа її прав. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: тези доп. всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С 10-11.
30. Горобець Н. О. Поняття «житловий простір» у цивільному праві. *Форум права*. 2012. № 4. С. 250-254. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_4_41.pdf
31. Городовенко В. Ефективність конституційної скарги як засобу правового захисту в аспекті новел практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. №6. С.118-127.
32. Грабовська О. О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики: монографія / О. О. Грабовська. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 504 с.
33. Громадська правозахисна організація «Донецький Меморіал». <http://ukrprison.org.ua/>
34. Гуржи К. Л. ООН-Хабітат: культура як складова стратегії розвитку міста. URL: [ООН-Хабітат: культура як складова стратегії розвитку міста \(uisgda.com\)](http://uisgda.com)
35. Декларація соціального прогресу та розвитку, Прийнята резолюцією 2542 (XXIV) ГА ООН 11 грудня 1969 року. URL: [Декларація соціального прогресу та роз... | від 11.12.1969 \(rada.gov.ua\)](http://rada.gov.ua)
36. Державна житлова політика в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. К.: Аналітичний центр CEDOS, 2019. 132 с. URL: [cedos_derzhavna-zhytlova-polityka_zvit.pdf](http://cedos.gov.ua)

37. Дзюба І. В. Конспект лекцій з дисципліни Житлове право / Дніпро: ДДУВС, 2016.
38. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2019 року. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019-UA.pdf>
39. Ефективна реалізація права на конституційну скаргу в Україні: круглий стіл. <http://www.ccu.gov.ua/novyna/u-ksu-vidbuvsya-kruglyy-stil-efektyvna-realizaciya-prava-na-konstytuciynu-skargu-v-ukrayini>
40. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
41. Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад: Багатостороння угода, Хартія від 01.05.2006. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU06302?an=2&q=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB%D0%BE>
42. Ємчук Л. В. Конституційно-правове регулювання особистого та сімейного життя людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Ужгород, 2015. 22 с.
43. Житлове право : навчально-методичний посібник / за ред. Є. О. Харитонова, О. М. Берназ-Лукавецької. Одеса: Фенікс, 2019. 120 с.
44. Житлове право України: Навчальний посібник / За ред Є. О. Харитонова. К.: Істина, 2008. 160 с.
- 44¹. Житловий кодекс України від 1 січня 1984 року, в редакції від 19 листопада 2022 року. [Житловий Кодекс України | від 30.06.1983 № 5464-X \(rada.gov.ua\)](#)
45. Забезпечення ВПО, учасників АТО та ООС житлом: державні програми та ініціативи. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zabezpechennia-vpo-uchasnykiv-ato-ta-oos-zhytlo-derzhavni-prohramy-ta-initsiatyvy-stenohrama-kruhloho-stolu-foto/>

46. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
47. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009.
48. Заєць К.В. Правова природа відносин у житловій сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Випуск 35. Частина 1. Том 1. С.126-130.
49. Зведений огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2020 по 31.12.2020. Київ, 2020. 45 с.
50. Зведений огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2021 по 30.06.2021. Київ, 2021. 25 с.
51. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист URL: https://minjust.gov.ua/m/str_8158
52. Калюжний В. В. Захист житлових прав та інтересів осіб: підстави, сутність, проблема вибору форм та способів. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2018. № 2. С.60-69.
53. Калюжний В. В. Право на житло та цивільно-правовий захист житлових прав: цивільно-правовий аналіз. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2016. № 1. С. 60-69.
54. Калюжний В. В. Право на житло та цивільно-правовий захист житлових прав: цивільно-правовий аналіз. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2016. № 1. С. 60-69.
55. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації із законодавством європейських держав.

- Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. Ужгород, 2018. 520 с.
56. Кириченко Ю. В. Конституційне закріплення права на захист в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 64-72.
57. Кириченко Ю. В., Долгополова М. В. Застосування європейського досвіду щодо конституційно-правового регулювання права на житло. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №3. С. 33-35.
58. Ковалевська О. П. Світовий досвід розвитку державної житлової політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 2. URL: [СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ | О П Ковалевська | Державне управління: удосконалення та розвиток №2 2013 \(nayka.com.ua\)](#)
59. Коваль М. М., Циліорик І. І., Зеленюх О. В. Конституційна скарга: національний та міжнародний досвід. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 25, 156-161. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/281>
60. Коваль О. В. Особливості самозахисту майнових прав на житло. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 156-163.
61. Коваль О. В. Первісні та похідні способи виникнення права власності на житло. *Електронний репозитарій НАВС*. 2012. С. 187-189. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13381/1/Проб.%20та%20стан%20дотр.%20захист._p187-189.pdf
62. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182597>
63. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

64. Кожан В. В. Особисті права людини: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 229 с.
65. Козир О. В. Конституційне право особи на недоторканність житла: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 19 с.
66. Комнатний С. О. Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і повоєнний періоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №1. С. 78-84. URL: [Перегляд Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і повоєнний періоди \(naiaiu.kiev.ua\)](http://naiaiu.kiev.ua)
67. Комнатний С. О. Філософсько-правовий зміст конституційного права на житло. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. №4(16). С. 57-72. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-4\(16\)-57-72](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-4(16)-57-72) .
68. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
69. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011.
70. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%94%D0%B2%D1%80#w1_1
71. Конституція України: Науково-практичний коментар. Станом на 2 вересня 2019 року. / За заг. Чижмарь К. І. та Лавринтовича О. В. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 290 с.

72. Копетюк М. Поняття та класифікація міжнародних стандартів прав людини та громадянина. *Історико-правовий часопис*. 2020. №1 (15). С.33-36.
73. Корабецька М. О. Проблеми самозахисту конституційних прав та свобод людини та громадянина. *Закарпатські правові читання: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (29-30 квітня 2010 року, м. Ужгород): У 2-х томах / за заг. ред. Вашука Ф.Г., Трачука П.А. Ужгород: ЗакДУ, 2010. Т.1. С.100-104.*
74. Корольова Є. О. Юридична природа права на захист житлових прав. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2015. Випуск 3. Том 1. С. 113-117.
75. Кравченко М. В., Чеберяк Ю. П. Реалізація права громадян на житло в сучасних умовах: державно-управлінський аспект. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 2(18). С. 2
76. Крилевець М. С. Захист прав осіб від незаконного виселення із службового житла. *Нове українське право*. 2021. №4. С.31-36.
77. Лепех Ю. С. Адміністративно-правові засади здійснення контролю органами державної влади у сфері захисту права на житло. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 136-140.
78. Лічман Л. Г. Поняття та зміст права на житло. *Університетські наукові записки*. 2005, №4 (16). С. 99-103.
79. Мандриченко Л. Міжнародні механізми захисту прав людини. *Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини*. URL: <https://pl.dsns.gov.ua/ua/Tizhden-prava/17041.html?PRINT>
80. Марценко Н. С. Встановлення меж здійснення житлових прав шляхом їх законодавчих обмежень. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. С.74-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_12

81. Мельниченко Б. Адміністративно-правові засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: "Юридичні науки". 2022. №2 (34). С.64-69.
82. Михайліна Т. В., Щебетун І. С. Конституційна скарга як засіб захисту прав людини: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022 № 56. С. 41-44. URL: [9.pdf \(mgu.od.ua\)](#)
83. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
84. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
85. Мічурін Є. Захист житлових прав осіб у судовому порядку. *Юридичний журнал*. 2003. № 7. С. 119-123.
86. Мовчан О. В. Неюрисдикційна форма захисту житлових прав дитини. *Судова апеляція*. 2015. № 4. С. 58-64. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Suap_2015_4_9
87. Мойсей Г. Г. Гідність людини як об'єкт судового захисту. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.)*; [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк-Кустевич (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. С.374-377.
88. Мойсей Л. Джерела права на достатнє житло в межах міжнародних норм у галузі прав людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. С. 86-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2014_1_21

89. Мойсей Л. О. Житло як основа стабільності суспільства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 4. С. 117-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2010_4_28
90. Мойсей Л. О. Участь адвоката у наданні правової допомоги або основні ознаки порушення права на захист. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 245-248. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_57.
91. Мойсей Л. О. Доктринальні дослідження конституційного права людини на житло. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 1. С. 68-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_1_15.
92. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї 2001–2011 роки. URL: <http://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/32366.pdf>
93. На Одещині порушуються права громадян на інформацію у сфері земельного та житлового законодавства. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в Одеській області. 16.11.2018. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/161118-fl-na-odeschini-porushuyutsya-prava-gromadyan-na-informatsiyu-u-sferi-zem/>
94. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Наливайко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2002. 18 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2002/02noizpl.zip
95. Наливайко Т. В. Права і свободи в Україні: конституційно-правовий механізм захисту. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С.49-55.

96. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України. *Юридична Україна*. 2016. № 5-6. С. 9-14.
97. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика) / Рішення, внесені до ЄДРСР за березень 2020 року. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/ media/ Oglyad_KCS_2020_03.pdf?fbclid=IwAR1AjLoipSnTSl9WCnDpLyhYEzMB XuJLQ-QDbe9HA7k8HbY4KnaxyfnhuYg](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KCS_2020_03.pdf?fbclid=IwAR1AjLoipSnTSl9WCnDpLyhYEzMBXuJLQ-QDbe9HA7k8HbY4KnaxyfnhuYg)
98. Окрема думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі № 3-39/2021(86/21) за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло). URL: [Окрема думка судді Конституційного Суд... | від 22.06.2022 \(rada.gov.ua\)](https://rada.gov.ua/ocremadumkasuddi-constitucijnogo-sudu-olega-pervomajського-у-справі-№-3-39/2021(86/21)-за-конституційною-скаргою-абрамовича-олексія-володимировича-щодо-відповідності-конституції-україни-(конституційності)-пункту-2-частини-другої-статті-40-житлового-кодексу-україни-(щодо-дискримінації-у-реалізації-права-на-житло))
99. Операція об'єднаних сил замінила АТО: чи продовжують діяти податкові та соціальні пільги. URL: [https://buh.ligazakon.net/ua/news/169891_ operatsya-obdnanikh-sil-zamnila-ato-chi-prodovzhuyut-dyati-podatkov-ta-sotsaln-plgi](https://buh.ligazakon.net/ua/news/169891_operatsya-obdnanikh-sil-zamnila-ato-chi-prodovzhuyut-dyati-podatkov-ta-sotsaln-plgi)
100. Основи законодавства України про охорону здоров'я; Закон від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
101. Остапенко В. В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 1-15.
102. Отримання житлових приміщень багатодітними сім'ями та щодо пільгового молодіжного кредиту. URL: <https://helsinki.org.ua/questions/otrymannya-zhytlovyh-prymischen-bahatoditnymy-sim-yamy-ta-schodo-pilhovoho-molodizhnoho-kredytu/>
103. Перспективи та інструменти розвитку житла соціального призначення. URL: [Перспективи та інструменти розвитку фонду житла соціального призначення \(niss.gov.ua\)](https://niss.gov.ua/perpektyvy-ta-instrumenty-rozvytku-fondu-zhitla-sotsialnoho-pryznachennya)

104. Пирогов В.С., Щебетун І.С. Конституційна скарга та її місце у механізмі захисту прав і свобод людини. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. Василя Стуса*. 2018. № 10. С. 55-60. URL: [5460-Текст статті-10964-1-10-20180523.pdf](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5460-Текст%20статті-10964-1-10-20180523.pdf)
105. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п?find=1&text=житл#w1_1
106. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13, № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 556.
107. Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. *Форум права*. 2009. № 1. С. 431-437 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf>¹
108. Породько В. Підстави виселення зі службового житла в контексті висновків Великої Палати Верховного Суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №6. С.39-43.
109. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Право на повагу до приватного і сімейного життя / Переклад з доповненнями адвокатів, кандидатів юридичних наук Олександра Дроздова та Олени Дроздової / Харків, 2018. С. 39-40.
110. Постанова Верховного Суду від 21 травня 2020 року у справі № 428/3476/17. URL: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](https://court.gov.ua)
111. Постанова Кабінету Міністрів від 10 липня 2019 р. № 623 / <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/623-2019-%D0%BF#Text>
112. Постанова Приморського районного суду Запорізької області від 14.09.2017 № 326/1201/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68858433>

113. Права людини на достатнє житло. Виклад фактів / Харківська правозахисна група. Харків, 2006. 48 с.
114. Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація [текст]: Монографія / за заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 246 с.
115. Право на житло згідно з Конституцією України. *Надання адвокатом правової допомоги при захисті житлових прав.* URL: <https://sites.google.com/site/odessit2010/uridiceskaa-pomos/skladanna-advakatskogo-kvalifikacijnij-ispit/pravo-na-zitlo-zgidno-z-konstitucieu-ukraieni-nadanna-advokatom-pravovoie-dopomogi-pri-zahisti-zitlovih-prav>
116. Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права: матеріали круглого столу (м. Дніпро, 24 листоп. 2017 р.); уклад.: д-р юрид. наук, доц. А.М. Кучук; канд. юрид. наук, доц. О.О. Орлова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 100 с.
117. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T063477>
118. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з завершенням антитерористичної операції та проведенням операції Об'єднаних сил. Проект Закону України від 17.01.2020 № 2783. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1172>
119. Про встановлення додаткових гарантій щодо захисту прав громадян, які проживають на територіях проведення антитерористичної операції, та обмеження відповідальності підприємств - виконавців/виробників житлово-комунальних послуг у разі несвоєчасного здійснення платежів за спожиті енергетичні ресурси. Закон України від 13.01.2015 № 85-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85-19#Text>

120. Про встановлення тимчасових мінімальних норм забезпечення соціальним житлом: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 р. № 219. [Про встановлення тимчасових міні... | від 19.03.2008 № 219 \(rada.gov.ua\)](#)
121. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 року з наст. змінами. [Про житловий фонд соціальног... | від 12.01.2006 № 3334-IV \(rada.gov.ua\)](#)
122. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України в ред. від 08.08.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15?find=1&text=правов#w1_1
123. Про систему громадського здоров'я: Закону України від 06.09.2022 р. URL: [Про систему громадського здо... | від 06.09.2022 № 2573-IX \(rada.gov.ua\)](#)
124. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19?find=1&text=скарг#w1_1
125. Про основні засади державної житлової політики: Проект Закону України від 24.10.2013 № 3498. URL: [Офіційний портал Верховної Ради України \(rada.gov.ua\)](#)
126. Про основні засади державної житлової політики: Проект Закону України від 18 червня 2009 року. URL: [Про основні засади державної житлової політики | LIGA:ZAKON \(ligazakon.net\)](#)
127. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. Закон України від 18.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>
128. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T248200>

129. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/z970475?ed=1997_07_17
130. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ від 12.01.2015 № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015?find=1&text=захист#w1_1
131. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>
132. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>
133. Пильгун Н.В., Вінічук О. Ю. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1(17). С.1-14. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18pnhvu.pdf>.
134. Програма ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат)(інформаційна довідка). URL: [Участь у міжнародних організаціях | Посольство України в Республіці Кенія \(mfa.gov.ua\)](https://mfa.gov.ua/ua/press-releases/2018/09/18/18091801)
135. Прокопенко Б. О. Форми забезпечення прав і свобод у правовій системі України. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 7. С. 28-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trcyv_2012_7_7
136. Разметаєва С. Ю. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник / Ю. С. Разметаєва. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
137. Результати моніторингу дотримання прав громадян на житло в умовах децентралізації у Крижанівській сільській раді на Одещині / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в Одеській

- області. – 01.09.2020. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/prav-gromadyan-na-zhitlo-v-umovax-decentral%D1%96zac%D1%96%D1%97-u-krizhan%D1%96vsk%D1%96js%D1%96lsk%D1%96j-rad%D1%96-na-odeshin%D1%96/>
138. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Віннічук проти України» (Заява № 34000/07) від 20 жовтня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d38#Text
139. Рішення ЄСПЛ «Гіллоу проти Сполученого Королівства» (Gillow v. The United Kingdom), № 9063/80, 24 листопада 1986 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/ES015194?an=16&hide=true&le=tr_ua
140. Рішення ЄСПЛ «Сильвер та інші проти Сполученого Королівства»: Рішення ЄСПЛ від 25 березня 1983 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57577&filename=001-57577.pdf>
141. Рішення ЄСПЛ від 09.06.2005 у справі «Фадеева проти Росії». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO3400>
142. Рішення ЄСПЛ у справі «Імобільяре Саффі» проти Італії" від 28 липня 1999 р., заява № 22774/93, п. 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_1
143. Рішення ЄСПЛ у справі «Бак проти Німеччини» 28/07/2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-68920?TID=thkbhnilzk>
144. Рішення ЄСПЛ у справі «Белоусов проти України» за заявою № 4494/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text
145. Рішення ЄСПЛ у справі «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» за заявою № 12451/04), рішення від 30 вересня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_822?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_1

146. Рішення ЄСПЛ у справі «Гуерра та інші проти Італії» за заявою № 16/1996/735/932 / [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-62696%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-62696%22]})
147. Рішення ЄСПЛ у справі «Дземюк проти України» від 4 вересня 2014 року, за заявою № 42488/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51#Text
148. Рішення ЄСПЛ у справі «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03) від 10 лютого 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text
149. Рішення ЄСПЛ у справі «Зехентнер проти Австрії» за заявою № 20082/02. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-93594%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-93594%22]})
150. Рішення ЄСПЛ у справі «Новоселецький проти України» (заява № 47148/99). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_1
151. Рішення ЄСПЛ у справі «Пантелеєнко проти України» (Panteleyenko v. Ukraine) від 29 червня 2006 р. (заява №11901/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274#Text
152. Рішення ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України» від 29 квітня 2003 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B7#w1_1
153. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп. Справа за конституційним зверненням громадян Проценко Р. М., Ярошенко П. П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) URL: https://ips.ligazakon.net/document/ks97009?an=17772&ed=1997_12_25
154. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2018(2792/15) від 23 травня 2018 р. № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

show/v005p710-18?find=1&text=%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#w1_1

155. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Скорохода Василя Васильовича щодо офіційного тлумачення словосполучення «пенсіонерів по старості», яке міститься в абзаці шостому статті 125 Житлового кодексу Української РСР від 11 червня 2014 року № 6-рп/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-14?find=1&text=житло#w1_1
156. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Власової Ганни Іванівни щодо офіційного тлумачення положення пункту 5 статті 5 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" (справа про безоплатну приватизацію житла) у справі N 1-38/2010 від 10 червня 2010 року N 15-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-10#Text>
157. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18/рп/2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>
158. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 135 Житлового кодексу Української РСР від 20 грудня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-19#Text>
159. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло) від 22 червня 2022 року. URL: [5-rii_2022.docx \(live.com\)](https://rii.gov.ua/laws/show/5-rii_2022.docx)

160. Сабодаш Р. Б. Практика європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. № 9. С. 140-145.
161. Сайт Головного управління держпродспоживслужби в Хмельницькій області, 06.12.2019. URL: <https://consumerhm.gov.ua/1081-prava-lyudini-ta-mekhanizm-jikh-zakhistu>
162. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: матеріали конференції. Харків, 2019. С.189-191.
163. Синчук С., Бурак В. Право на житло: соціальний вимір. *Університетські наукові записки*. 2021. №4 (82). С.46-60.
164. Скрипник В. Житло як особливий об'єкт цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №12. С. 71-72.
165. Сліпченко С. О., Мічурін Є. О., Соболев О. В. Житлове право України: Науково-практичний посібник. Харків: Еспада, 2003.
166. Словська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму. *Право України*. 2001. № 9. С. 15-17.
167. Солом'янське районне управління юстиції у м. Києві. Офіційний сайт Солом'янської районної у місті Києві державної адміністрації. URL: <http://www.solor.gov.ua/info/19/7043>
168. Справа «Багієва проти України», заява № 41085/05, рішення ЄСПЛ від 28 квітня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text
169. Справа «Кривіцька та Кривіцький проти України», заява № 30856/03, рішення від 2 грудня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text
170. Справа «Ратушна проти України», заява № 17318/06, рішення від 2 грудня 2010 року / https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_821#Text

171. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. / Н. Ахтирська, В. Філатов, Т. Фулей, Х. Хембах. К.: Істина, 2011. 200 с.
172. Стащак А. Ю., Шендрик В. В. Наукова інтерпретація концепту «принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2020. № 1 (104). С. 163-168.
173. Теремецький В.І., Аврамова О.Є. Захист прав людини у житловій сфері: розд. в кол. монограф. *Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі* : монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 566 с.
174. Транс-перехід в Україні: (не)відповідність стандартам прав людини. URL: <https://www.insight-ukraine.org/uk/news/article/54/trans-perehid-v-ukraini-nevidpovidnist-standartam-prav-liudyny>
175. Туманянц А. Р. Міжнародно-правовий досвід забезпечення засади недоторканності житла чи іншого володіння особи. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса) / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; відп. за вип. І. В. Гловюк ; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 78-80.
176. Фаловська І. Право на житло – одне з найважливіших соціально-економічних прав громадян України. Офіційний портал Верховного суду, 05 листопада 2018 року URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/590000/>
177. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. до 20-ї річниці Конституції України та 25-ї річниці незалежності України. К.: Видавництво Ліра. 2016. 616 с.

178. Фоміна Л.О. Щодо питання розуміння права на достатнє житло: міжнародно-правовий аспект . *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. №5. С.457-461.
179. Француз Т. І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13 / Т. І. Француз; кер. роботи О. В. Скрипнюк; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2001.
180. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: *Науково-методичний посібник для суддів*. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
181. Харитонов Є. О. До визначення сутності права на житло. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті В. П. Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства»*. 2011. С. 78-81.
182. Холод Р. В. Поняття судового захисту житлових прав фізичних осіб. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 1. С. 101-105.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_1_22
183. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року з наст. змінами.
[Цивільний кодекс України | від 16.01.2003 № 435-IV \(rada.gov.ua\)](http://rada.gov.ua)
184. Чайковський О. І. Конституційно-правові аспекти категорії «житло». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 № 47 том 1. С.44-47.
185. Чайковський О. І. Поняття та зміст конституційного права на житло. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №4. С.56-61.
186. Чайковський О. І. Судовий захист конституційного права на житло. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. №3. С.59-63.
187. Чурпіта Г. В. До поняття захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 44-47.

188. Шабалін А. В. Робоча програма навчальної дисципліни житлове право. Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. Київ, 2019 р. URL: <http://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/zitlove-pravo.pdf>
189. Шаульська Г. М. Деякі сучасні механізми взаємодії влади і громадянського суспільства в Україні: аналіз ефективності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 180-189.
190. Щодо права одинокої матері на поліпшення житлових умов. Українська Гельсінська спілка з прав людини URL: <https://helsinki.org.ua/questions/schodo-prava-odynokoji-materi-na-polipshennya-zhytlovyh-umov/>
191. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7765-schorchna-dopovd-upovnovazhenogo-z-prav-lyudini-za-2019-rk.html> - С. 80
192. Юридичне визнання гендера в Європі. URL: https://www.insight-ukraine.org/uploads/files/law_gender_preview.pdf
193. Юридичний портал. За рік Україна прогала або визнала поразку у більше ніж 1000 справах в ЄСПЛ, 26.01.2017 URL: https://protocol.ua/ua/za_rik_ukraina_prograla_abo_viznala_porazku_u_bilshe_nig_1000_spravah_v_espl/
194. Якушенко Л. М. Перспективи та інструменти розвитку фонду житла соціального призначення. *Національний інститут стратегічних досліджень*, грудень 2018 р. URL: [Перспективи та інструменти розвитку фонду житла соціального призначення \(niss.gov.ua\)](http://niss.gov.ua)

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях України:

1. Чайковський О. І. Поняття та зміст конституційного права на житло. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №4. С.56-61. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.10>
2. Чайковський О. І. Конституційно-правові аспекти категорії «житло». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47. Том 1. С. 44-47. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.9>
3. Чайковський О. І. Судовий захист конституційного права на житло. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С.59-83. DOI <https://doi.org/10.15421/392149>
4. Чайковський О. І. Умови та принципи реалізації захисту права на житло в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. №3. С.156-162. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2199>

Статті у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection:

5. Sviatoshniuk, Serhii S.; Bakalo, Liliia O.; Bilostotskyi, Oleg V.; Gut, Serhii F.; Chaikovskiy, Oleg I.; Zaiets, Oleksandr M. Legal Mechanisms for Protection of the Rights of Participants in Contractual and Non-Contractual Legal Relations. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, No 71. pp. 147-165. (*Web of Science Core Collection*).

Публікації в інших виданнях:

6. Чайковський О. І. Міжнародний механізм захисту права на житло людини. Науково-практичний журнал KELM. 2021. № 2 (38) vol. 1. С.194-199. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.2.32>

Тези в збірниках матеріалів наукових конференцій:

7. Чайковський О.І. Право особи на отримання житлово-комунальних послуг: межі та гарантії здійснення. *Матеріали 72-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова* (29 листопада – 1 грудня 2017 року, м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2017. С.101-105.
8. Чайковський О. І. Захист права на повагу до житла в практиці Європейського суду з прав людини. *Права людини як індикатор розвитку сучасної держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (13 грудня 2021 року) / За ред. О. Васильченко; Є. Герасименко, О. Сінкевич, А. Матат. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С.99-102.
9. Чайковський О.І. Роль органів публічної влади в системі захисту права на житло: український та зарубіжний досвід. *Матеріали 76-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*, 24–26 листопада 2021 р., м. Одеса / відп. ред. Побережець О. В. ; ред. кол.: Кусик Н. Л., Святошнюк А. Л., Степанова Т. В. та ін. Одеса : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 60-63.
10. Чайковський О.І. Соціальне житло в Україні: поняття та реалізація. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2021 С.18-22.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова та пройшли апробацію на науково-практичних конференціях:

72-ій науковій конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І.І. Мечникова (Одеса, 29 листопада –1 грудня 2017 року);

Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини як індикатор розвитку сучасної держави» (Київ, 13 грудня 2021 року);

76-ій науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 24–26 листопада 2021 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ столітті» (Дніпро, 5-6 листопада 2021 р.).

Також основні положення і результати дисертації було впроваджено у навчальний та науково-дослідний процес кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Акт впровадження від 19.12.2022 р.).

«ЗАТВЕРЖДУЮ»
Проректор з наукової роботи
д.б.н. проф.
Іваниця В.О.
«19» 12 2022 р.
МП

«ЗАТВЕРЖДУЮ»
Проректор з науково-педагогічної
роботи, к.б.н., доц.
Запороженко О.В.
«19» 12 2022 р.
МП

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеню доктора
філософії у галузі права Чайковського О. І. на тему «Конституційно-правовий
механізм захисту права на житло в Україні»
у навчальний та науково-дослідний процес кафедри конституційного права та
правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

1. Теоретичні та практичні питання теми дисертації Чайковського О.І. досліджувалися у межах плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та правосуддя «Сучасний конституціоналізм у процесі становлення та розвитку української державності» на 2018-2022 рр.. (державний реєстраційний номер 0118U001585). Результати дослідження теми відображені в опублікованих наукових статтях та тезах доповідей на конференціях, у яких представлено авторський внесок у вироблення нових засад та принципів захисту права на житло в Україні.

2. Сформульовані у наукових статтях та дисертації висновки та пропозиції щодо вдосконалення механізму захисту права на житло в Україні впроваджено у навчальний процес на економіко-правовому факультеті, спеціальності 081 «Право», на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти. Теоретичні напрацювання та практичні рекомендації здобувача знайшли відображення при розробленні та оновленні лекційних та практичних занять з дисциплін «Конституційне право України», «Правові форми захисту прав людини», «Проблеми конституційного прав та прав людини» та «Захист прав в ЄСПЛ». Зокрема, у межах лекційних занять застосовано нові підходи до видів та форм захисту права на житло як одного з основоположних прав людини, виявлено сучасні тенденції захисту права на житло міжнародними інституціями, зокрема ЄСПЛ. У межах практичних занять застосовано нові завдання з визначення стану національного механізму захисту права на житло, а також комплексного аналізу відповідності національного законодавства міжнародним стандартам захисту цього права у контексті практики ЄСПЛ.

Заступник декана факультету
з наукової роботи, д.е.н., проф.
Ольга ПОБЕРЕЖЕЦЬ
«15» 12 2022 р.

Науковий керівник
д.ю.н., проф.
Любов КОРЧЕВНА
«10» 12 2022 р.

Декан факультету
д.ю.н., проф.
Людмила ТОКАРЧУК.
«15» 12 2022 р.
МП

Завідувач кафедри
д.ю.н., проф.
Тетяна СТЕПАНОВА
«10» 12 2022 р.